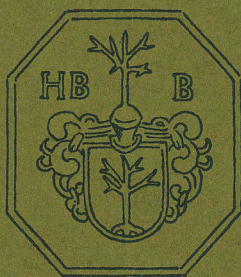

EINAR BAGER

Strövtåg
i tid och rum

MALMÖHISTORISKA SKISSER

EINAR BAGER
STRÖVTÅG I TID OCH RUM
Malmöhistoriska skisser

Strövtåg i tid och rum

Malmöhistoriska skisser

av

EINAR BAGER

Utgiven av Malmö Fornminnesförening och
Malmö Förskönings- och Planteringsförening år 1977

Redaktion: Kjell Å Modéer

Denna festskrift är satt med Garamond 10/12 och tryckt i 2.100 exemplar på ett antikrandat 125 gram gultonat tryckpapper från Lessebo av Tryckeri AB Tifa/AB Lundgrens Söner, Malmö, år 1977.

ISBN 91-85156-11-6

Innehåll

Förord	7
Författarens och redaktörens inledning	8

Ur Malmö krönika

Ur Malmö krönika	14
I. Ett uppträde 1583	14
II. Peder Weijer och korpralen	16
III. En häxprocess 1663	18
IV. Tjuvfingrarna	21
V. Otyget i struten. Från häxprocessen 1578	23
VI. Sockerbagaren och skraddaren	25
VII. Fältkassören och herr Spits	28
VIII. "Snöfle Sidse"	30
Jesuiterna i Malmö	33
En Knutsbal för tvåhundra år sedan	36
På gata — i gränd. En gåta i gammalt malmöspråk	40
Alexander Roslins födelsenotis — en förfalskning	44
Från Alexander Roslins barndomsår	48
Talades det skånska i 1500-talets Malmö?	52
Rönneholm och Isac Beckström	56
Jag har inte vaktat svin med dig!	60

Kring S:t Petri kyrka

Votivskeppet i S:t Petri kyrka	66
Predikstolen i S:t Petri kyrka	69
300-årigt nytt i S:t Petri kyrka	74
Kyrkbänkslängder	78
Gammalt nytt i S:t Petri	81
Claus Mortensen Töndebinders bibel	84

Jörgen Kocks gravsten på sin hedersplats	87
Albrecht Dürer och Krämarekapellet i S:t Petri	90
Claus Mortensens altarbord funnet	95
Kring nya fynd i S:t Petri kyrka	98

Längs den lange Adelgade

”Thottska” korsvirkeshuset	104
Några anteckningar kring en gravsten vid Caroli kyrka	107
En medeltida källare vid Östergatan	111
Malmö äldsta rådhus och ”Diskonten”	113
Ett återförenat par	117
Väggdekorationerna i Jörgen Kocks hus	120
Fynd från Malmö äldsta kyrka?	126
Stympat kryssvalv i Dringenbergiska gården	130
Upptäckten av Rosenvingehuset	133
Rosenvingeska huset träder fram	135
De rosenvingeska tapeterna	139
Rokoko i Rosenvingehuset — märkligt tapetfynd	142
Ur Rosenvingehusets annaler	146
Kring Svartbrödrakapellet i Malmö	148
Gammal glömd griftegård på Gråbröderstomten	151

Från Strandporten söderut

Den medeltida vapentavlan från Strandporten	156
Flynderborg — Malmö äldsta slott?	159
Vattenkonsten på Stortorget	162
Källare från medeltiden vid Kalendegatan	167
Nyfunnet medeltidshus vid Kalendegatan	169
Nekrolog över reformatorn Claus Mortensens hus	172
Basiliken i Hyllie	176

Förord

I samband med Einar Bagers 85-årsdag sammanställde Malmö Fornminnesförenings sekreterare Kjell Å Modéer en bibliografi över hans tryckta skrifter. Den upptar 211 nummer — i sanning ett imponerande livsverk vid sidan av en omfattande konstnärlig och praktisk byggnadsarkeologisk verksamhet. I förordet till bibliografin framhålles, att Einar Bagers rika register rymmer egenskaper, som han ingalunda delar med alla forskare: han är en utmärkt stilist, som kan konsten att skriva i bästa mening populärt, och han är en sällsynt generös person.

Det sista framgår klart av bibliografin, som upptar de många tidningar, tidskrifter, specialhistoriker och samlingsverk, för vilka han välvilligt ställt sin penna till förfogande. Inte minst har Malmö Fornminnesförening och Malmö Förskönings- och Planteringsförening fått röna prov på hans generositet. I båda föreningarna är Einar Bager självfallet hedersledamot.

Redan i samband med Einar Bagers 60-årsdag utgav Ernst Fischer och Leif Ljungberg under titeln *Med penna och ritstift, Malmöhistoriska skisser*, en samling av artiklar, som Einar Bager tidigare publicerat, huvudsakligen i dagspressen. Fornminnesföreningen och Planteringsföreningen har ansett det angeläget att utge ett urval av Einar Bagers smärre artiklar under de senaste 30 åren såsom en fortsättning på boken *Med penna och ritstift*. Föreningarnas resurser föranleder, att Planteringsföreningen åtar sig den väsentliga kostnaden för utgivandet under det att Fornminnesföreningen genom sin sekreterare svarar för redigeringen, självfallet i samarbete med författaren, som dessutom själv förmedlar huvuddelen av illustrationsmaterialet.

Med denna utgåva vill föreningarna hugfästa Einar Bagers 90-årsdag och betyga sin beundran och tacksamhet för det utomordentliga sätt varpå han främjat föreningarnas syftemål.

Malmö i oktober 1977.

Jörgen Faxe

Ordförande i

Malmö Förskönings- och Planteringsförening

Thomas Munck af Rosenschöld

Ordförande i

Malmö Fornminnesförening

Författarens och redaktörens inledning

Redaktören: För trettio år sedan, 1947, tillägnades Du en festskrift, "Med penna och ritstift", som innehöll ett urval av de tidningsartiklar, som Du publicerat, huvudsakligen i SDS under åren 1934—1947. I år, 1977, överrättas till Dig en andra festskrift "Strövtåg i tid och rum. Malmöhistoriska skisser". Det tillhör inte vanligheterna att notabiliteter under sin livstid tillägnas två festskrifter. När det gäller Dig, Einar, så känns det på något sätt självklart. De som nu vill hylla Dig på vägen in i Ditt tionde decennium är till stor del en yngre generation än den som gratulerade Dig till Din 60-årsdag. En ny generation som fångats av Ditt entusiastiska sätt att presentera och väcka intresse för Malmö historia. Men mer än det. Sedan 1947 har Du fortsatt i mer än ett kvartsekel med Ditt populära författarskap i tidningsspalterna, ett författarskap som är svårtillgängligt och som det därför finns anledning att publicera i en mer beständig form. Kanske finns det skäl att något rekapitulera. Vad fick Dig att intressera Dig för "det gamla Malmö"?

Författaren: Den som satte igång lavinen var dåvarande chefredaktören för Sydsvenska Dagbladet, Hans Cavalli. För att få uppgifter om min stamfar bagaren Börge Joensen hade jag plöjt igenom bagarelagets gamla protokollsböcker på Malmö museum, och han bad mig nu att skriva några rader om mina rön. Med stor tvekan tillmötesgick jag till slut hans begäran och kunde den 12 maj 1929 stolt betrakta mitt verk i tryck.

Red.: Men Din egentliga introduktion för malmöpubliken kom inte förrän 1931, och då med den teckning "Stortorget på 1600-talet", som återfinnes på sid. 64 i denna bok och som blivit Din i särklass mest älskade malmöbild . . .

Förf.: . . . som egentligen är ett "falsifikat". Jag gjorde den teckningen som en julgåva till en släkting, redaktören Johan Ruhe på Skånska Aftonbladet. Han fick denna fantasiteckning, gjord i gultonad sepia med

brända och rivna kanter, för att den skulle se ut som ett gammalt dokument. "Här, Johan", sa jag, "skall Du få en julklapp: En bild från det gamla Malmö!" Och medan släktingen ivrigt studerade bladet och undrade *var* jag hade fått tag på denna unika bild myste jag i smyg bakom hans rygg. Till slut kunde jag inte hålla hemligheten längre utan avslöjade den för min snopne släkting.

Red.: Men hur blev bilden publicerad?

Förf.: Efter påstötning från min gamle vän, hovfotografen Alfred B. Nilson. Han presenterade bilden ståttigt över två sidor och med mina kommentarer i Sydsvenskan. Efter ett så vänligt mottagande växte kammen . . .

Red.: Det är samma år som Du publicerade artikelserien "Ur Malmö krönika", åtta artiklar illustrerade av författaren. Här börjar Ditt egentliga populärvetenskapliga författarskap, eller hur? Jag har plockat fram denna artikelsvit ur de gulnade tidningsläggen, då jag vill visa Dina sentida läsare att Du här slår an det ackord som sedan blivit Ditt: Kombinationen mellan en på källorna grundad, fängslande berättelse och en till texten harmonierande teckning av Din egen hand, med en oftast på kornet tagen situation. Dessa artiklar "Ur Malmö krönika" får därför inleda denna skrift. Vill Du så här fyrtiofem år senare kommentera?

Förf.: Jag hade fascinerats av stilen i de gamla domböckerna, där bibliska ordval och satsbildningar användes i de mest världsliga sammanhang. I dessa artiklar bevarade jag i största möjliga utsträckning originaltextens vändningar. Och så ville jag väcka till liv intresset för vår stad i forna tider. Bevarandet av vår gamla bebyggelse har alltid legat mig varmt om hjärtat och tack vare lyckligt samarbete med Ernst Fischer och Nils Gösta Sandblad på Malmö museum kunde snart resultat uppnås också på denna front.

Red.: Ja, det framgår med önskad tydlighet också av artiklarna i de övriga kapitlen. Dina artiklar presenteras i en annan redaktion än i "Med penna och ritstift". Den kronologiska artikelföljden har övergivits. I stället har artiklarna i grova drag ämnesordnats. Den första gruppen artiklar har samlats under samlingsrubriken "Ur Malmö krönika" och innehåller — utöver den ovan nämnda artikelserien — ett antal artiklar av kulturhistoriskt och/eller personhistoriskt innehåll. S:t Petri kyrka har alltid varit ett centralt intresseområde för Dig. De artiklar som rör kyrkans och dess inventariers historia — författade av S:t Petri församlings hederskyrkovärd — bildar ett andra kapitel: "Kring S:t Petri kyrka".

De två följande kapitlen formar sig till strövtåg i tid och rum i det gamla Malmö. Först "Längs den lange Adelgade" från Drottningtorget i öster till Västerport, och sedan avslutningsvis ett artikel-band i nord-sydlig riktning, "Från Strandporten söderut". Har Du någon spontan kommentar till de nu omtrycka artiklarna?

Förf.: Ja, som framgår av skriftens rubrik har många artiklar tillkommit i all hast. När jag på mina upptäcktsfärder i staden gjort något fynd, ofta genom andras förmedling, har jag inte fort nog kunnat dela med mig av godbiten, utan stundom redan samma dag skrivit några rader om saken. När jag nu åter skådar mina alster, är det väl inte fritt från att stundom något av eftertankens kranka blekhet inställer sig. En och annan fundering delar jag inte längre med författaren.

Red.: Så?! Något exempel?

Förf.: Mina synpunkter om placeringen av Malmö äldsta kyrka, har jag fått revidera.

Red.: Må vara! Vad denna bukett av "malmöhistoriska skisser" skall förmedla är framför allt Din spontana, impulsiva entusiasm för aktuella frågor. En konsekvens härav är att någon justering av artiklarna ej ägt rum. På ett par ställen har dock fastigheternas nuvarande ägare inom parentes angivits om ändrade förhållanden inträtt, sedan artikeln författats. Så betr. fastigheterna i Magnus Smek. — En annan fråga, Einar. Du har väckt opinion genom Dina artiklar, men har de lett till något resultat? Har Du kunnat rädda några av de projekt Du pläderat för?

Förf.: Visst! Källaren vid Kalendegatan under nuvarande Rådhuset, som var förlorad — trodde alla. Efter diskussioner med vännen Sture Kelfve, rådhusarkitekten, accepterades mitt förslag att trapphuset skulle kunna bilda skal för den medeltida källaren. "Claus Mortensens hus" är ett annat exempel. Ingemar Ingers' och mina artiklar för bevarande av detta hus på Baltzarsgatan bar frukt. Huset står ännu! Rosenvingehuset, Diedenska och Thottska husen är ännu några namn.

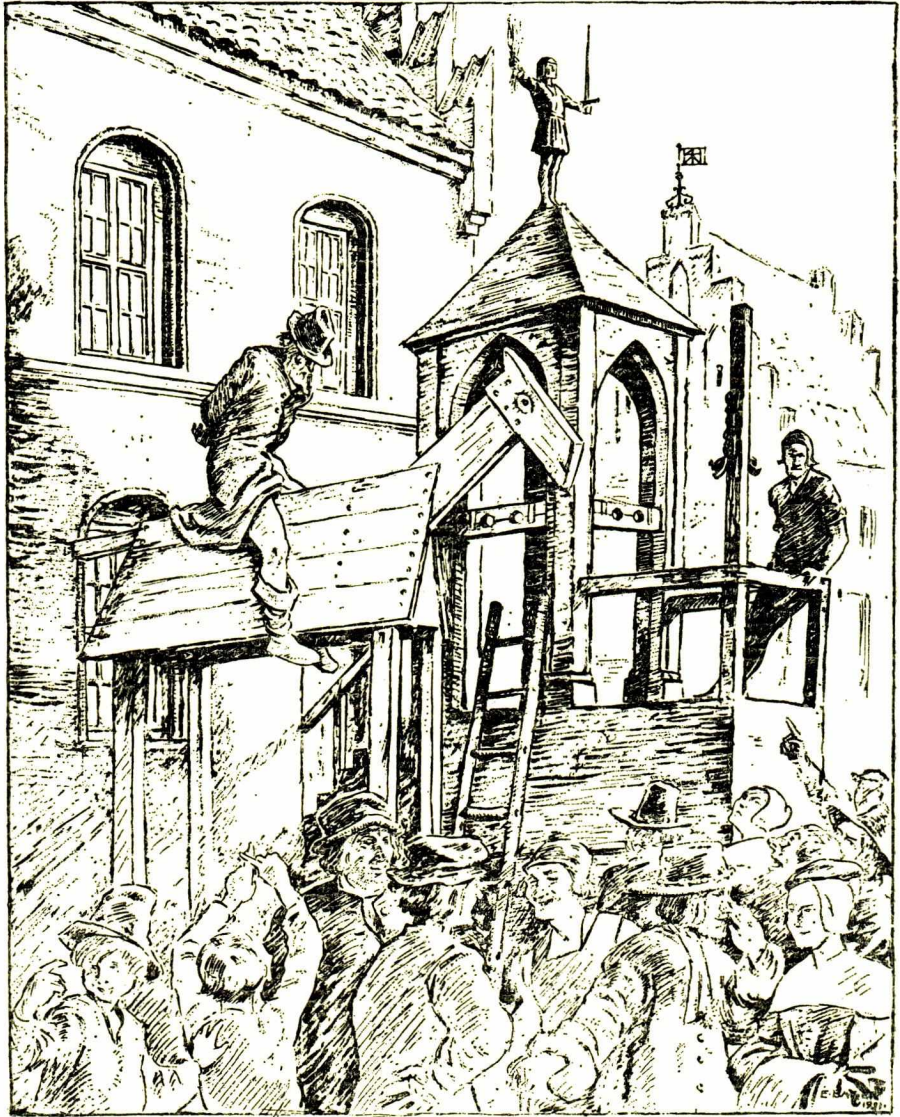
Red.: Ditt författarskap och Dina aktioner gjorde Dig till en auktoritet. När Malmö stad 1953 stod i början av det saneringsraseri som skulle komma på 1960- och 1970-talen initierade Du en kommunal inventering av stadens äldsta bebyggelse. Det blev en utredning med S. A. Johansson som ordförande och med Dig som ledamot. En sentida yngling märker dock att Ditt intresse står till det Malmö som är äldre än evolutionen på 1800-talet. Ditt bidrag till Malmö stads historia (Bd I) behandlar också stadens byggnadshistoria fram till 1820-talet.

Förf.: Visst har jag särskilt intresserat mig för den äldre byggnadshistorien. Saneringsvägen tvingade fram en prioritering av det äldre byggnadsbeståndet. Det sena 1800-talets och jugend-ålderns arkitektur tillhörde ju min egen generation . . .

Red.: Avslutningsvis några tacksamhetens rader till Malmö Fornminnesförening och framför allt Malmö Förskönings- och Planteringsförening, som ekonomiskt möjliggjort utgivandet av denna skrift.

Förf.: Jag konstaterar när jag nu åter ögnat igenom mina artiklar, att rätt många av mina medarbetare blivit nämnda, men listan är långt ifrån fullständig. I de båda föreningar Du nämnt, som hedrat mig med denna utgåva, har jag erhållit ett verksamt stöd av Leif Ljungberg, Thomas Munck af Rosenschöld och min intervjuare liksom Gunnar och Jörgen Faxe samt Richard och John Hain. Fru Henny Hægermark har hjälpt mig med korrekturläsningen av denna skrift. Alla har de lättat min arbetsbörda. Ja, arbetsbörda är knappast rätta ordet för en självsvåldig verksamhet, som berett mig själv ogement nöje . . .

Red.: . . . som jag är övertygad om att denna bok också kommer att bereda Dina läsare.

Under första halvåret 1931 publicerade Einar Bager i Sydsvenska Dagbladet ett antal episoder ur stadens kulturhistoria under samlingsrubriken "Ur Malmö krönika". Denna bild, som illustrerade en introducerande artikel den 1/2 1931, visar trähästen och kåken framför rådhuset vid 1600-talets mitt. Så sent som 1819 stadgades, att försumliga nattvaktare skulle avstraffas genom att "rida den s.k. trähästen" och 1850 dömde K.Mt en handlande, som rymt från sina fordringsägare, till "att ställas för en påle i halsjärn på Malmö torg".

Ur Malmö krönika

Ur Malmö krönika

I. Ett uppträde 1583

Mjöl'naren Martin Hansen berättade, att som han var uppe i vädermöllan, som han hyrt här på öster utanför staden, hörde han, hur folk ropade och hujade svårligen. Då såg han sig om och blev varse, att några bönder med sina vagnar och några hovkarlar (soldater) i en slottsvagn höll på platsen vid Österport och var och en ropade, skrek och bad den andre köra. Och hörde han att en av hovkarlarna sade till bönderna: "Kören, I danne-män! Vi har intet att göra med Eder annat än gott." Då svarade somliga av bönderna, ropade och sade: "Kör du! Du skall likaväl få tusen pocker!" Och därmed körde de alla ut, sprängde över värnen och rände i väg med vagnarna, så att smutsen flög om öronen, först hovkarlarna och sedan bönderna i flygande fläng. Så körde bönderna ihopa med sina vagnar vid Jacob Fectils trädgård framför hans port, så begav de sig från vagnarna till fots med spjut, långskaklar, vedklubbor och yxor, som de hade, söder ut efter hovkarlarna, som tagit av söder ut från staden. Och medan bönderna sprang, ropade och hujade de flux efter hovkarlarna.

Och då hovkarlarna kommit ut till vädermöllorna, höll de och steg alle tre ur vagnen, och skrapade av sig smutsen, som stänkt på dem. Då kom bönderna löpande allesamman och en av hovkarlarna gav sig emot bönderna och sporde dem, varför de så ropade och hujade efter honom. Och då de flux gav sig emot honom med sina tillhyggen, höll han sitt rör (bössa), som han hade i handen, framför sig och sade: "Kommen mig icke närmare!" Så blev bönderna stående och syntes vilja lämna hovkarlarna i fred. Då ropade en av bönderna, hujade och skämde ut dem, för att de höll sig tillbaka. Därmed gav sig bönderna strax fram igen, flux emot hovkarlen, så att denne nödgades springa tillbaka till vagnen och bön-

Ut över värnen med vagnarna, så att smutsen stod om öronen ...

derna följde flux efter. Och då han och de andra hovkarlarna hade sprungit upp i vagnen och körsvennen icke med detsamma kunde få vagnen i gång, omringade bönderna flux vagnen och hade sina spjut och klubbor och tillhyggen i vädret för att slå till, då sköt en av hovkarlarna av sitt rör och en av bönderna föll till marken. Och i detsamma körde hovkarlarna undan. Men bönderna förföljde dem ett stycke, slog och kastade sina yxor efter dem, allt vad de kunde.

SDS 8/3 1931.

— Jag tror att I viljen spela hocus-pocus med mig.

II. Peder Weijer och korpralen

Under den första tiden efter Skånes övergång till Sverige förekom ideligen slitningar mellan myndigheterna och borgarna på grund av de för de senare mycket betungande inkvarteringarna. Efterföljande lilla scen, som utgör en ordagrann sammanställning av vittnesutsagor i domboken, ger en livlig bild av det spända förhållandet mellan stadens myndiga borgare och inkräktarna

Vi befinner oss i Peder Weijers hus vid Per Weijersgatan år 1660. Peder Weijer sitter i sin stuga och äter middag. Den svenske korpralen Håkan Svenson kommer in.

Korpralen: Jag kommer för att fordra pengar för två och en halv ryttare, sista månadens avlöning.

Peder: Polletten lyder på öl och mat, det är jag villig att skaffa, men pengar har jag inte just nu. Jag skall emellertid skaffa mig pengar, i dag kan I icke få dem. Jag sade Eder ju, då I senast anammade 5 riksdaler för månaden januari, att jag ville bespisa dem. Jag kunde icke längre utstå att giva pengar.

Korpralen: Jag måste strax hava pengar.

Peder: Jag har icke pengar i dag. Jag bjuder Eder öl och mat till dem, vill I icke hava det och ej heller bida, tills jag skaffar mig pengar, så vill jag giva Eder i betalning, vad jag har i mitt hus. I haven icke krävt förrän i dag; hadn I krävt tidigare, så kunde jag skaffat pengar.

Korpralen: Ja, i Guds namn, då vill jag väl taga varor.

Peder: Ja, där ligger en bänkadyna, det är min bästa, den vill jag giva Eder som betalning.

Korpralen: Ryttarna äro föga betjänta med den, de ligger i Skanör och Falsterbo.

Peder: Åh ja, rätt så! I Skanör och Falsterbo! Jag tror att I viljen spela hocus-pocus med mig.

Korpralen: Det ordet I saden där, hocus-pocus, det skolen I få svara för och stå mig till rätta för. Du skall väl få betala mig! Det kan du tro!

Peder: Jag har inte vaktat svin tillsammans med dig! I måtten väl kunna vara så hövlig, att I gåven mig tid att i lugn och ro få en munfull mat. Jag har nyss kommit hem och haft kronans ärende att uträtta och skall nu strax dit igen. I dag kunnen I icke få några pengar.

Korpralen (tager av sig hatten): Tocken herre du är! Förlåt mig, att jag stört herrn i hans måltid!

Peder: Jag fattige man kan nog svara för mig, men jag vet väl den dag, då jag icke hade tålt Edra spotska glosor. Men vad skall jag säga? Man får understundom lida av den, som man inte höll god nog till att lösa ens skor.

Korpralen (slår handen i bordet): Skulle jag icke vara värdig att lösa Edra skor, så måtte fan ta mig! Jag har tjänat kronan i så många år.

Peder: Jag har aldrig hört så ohövlig karl i alla mina dar, som I ären!

Korpralen (räcker ut handen): Peder! Har jag lärt mig någon hövlighet av Eder, så säg mig det! (Går.)

SDS 15/3 1931.

III. *En häxprocess 1663*

Bland de mål av olika natur, med vilka bytinget hade att syssla, var det inga, som så kunde bringa lidelserna i svallning som häxprocesserna. Ofta kan man redan på pikturen i domböckerna se, när det är fråga om dessa hemska dramer, stilen blir ivrig, ojämn och hopträngd, det är som om skrivaren ville ha med så mycket som möjligt av det sensationella stoffet. Vi väljer denna gång ett utdrag ur en av de mindre processerna, en då endast ett par häxor blev brända, ofta var offrens antal betydligt större.

Det börjar med att Jens Timmerman stämmer Valentin Skräddare, därför att denne sagt, att hans hustru, som led av en ögonåkomma, blivit förgjord av Jens' hustru Boel. Valentin åter skyller på, att han hört det av en kvinna, vid namn Maren Fiskers, vilken även trenne gånger signat hans hustru för hennes onda, dock utan bättre verkan än att hennes öga nu var alldeles tillslutet. Hon hade därvid lånat Valentins silverbeslagna kniv och tre mornar fastande läst Fader vår över den, därefter hade hon läst över hustrun, med kniven gjort åtskilliga kors över ögonen, skurit i jorden och spottat några gånger på marken samt slickat hustrun i ögat, allt under det hon sakta framvisade några ord. Därefter hade hon förbjudit, att någon fick röra kniven, den skulle läggas på ett ställe, där ingen kom åt den.

Maren Fiskers, som häftigt värjt sig mot beskyllningen — hon ville lägga sin hand på boken och önska att kräfta och etter måtte äta henne, om hon någonsin beskyllt Boel för förgörelse — går emellertid rättvisan i förväg. Efter ett par veckor finner man henne en dag död i fängelset, hon hade lyckats komma över något "rättekru" (arsenik) och "på så sätt varit sin egen bödel".

Nu blir det Boels tur. Hon tillspörjes, vad hon och Maren talat samman om Valentins hustru den gång Maren kom dit för att låna eld. Hon berättade, att Maren kom en gång in och tog eld i sin ena sko, ryste skon fram och tillbaka och slog så elden ut igen i bakugnen. En hustru, som samma tid var där och bakade, kom in och omtalade detta, men Boel sade, att det hade ingenting att betyda, det måtte hon väl få göra.

Här avbryter domaren plötsligt förhöret med en fråga, var hon fått det tecknet från, som sitter i hennes panna över det vänstra ögat. (Det troddes, att den onde "märkte" dem som försvurit sig åt honom.) Hon svarar, att det var efter en böld, som hon hade för en månad sedan. Då

Bytinget sammanträder på torget. Bland de åtta stockemännen återfinner vi Börge Bager. Byfogden och stockemännen skulle avkunna dom i målen, men förhören sköttes av en för varje fall förordnad femtonmannanämnd.

hennes man tillfrågas, om det verkligen förhåller sig så, övergiver även han henne och försäkrar, att hon inte haft någon böld på de sista tio, tolv åren.

Nu träder Valentin Skräddare fram och svärjer, att hans eget hjärta och sinne vittnar med honom, att denna Boel och ingen annan förgjort hans hustru. Därpå lade han sin hand på henne och sade: "Hon är en trollkona!"

Ett par dagar senare fördes inför tinget en kvinna vid namn Abela, vilken den dag, då Maren Fiskers första gången var på tinget, upprepade gånger varit och sökt henne i hennes hus. Dagen därpå hade hon kommit

tillbaka, då låg Maren på sängen och jämrade sig. Abela frågade, vad som fattades henne. Hon svarade: "Jag blev så förskräckt för att jag var för rätta i går." Då svarade Abela: "Du skulle därför inte befatta dig med signeri och pudsleri, du är ju kommen av gott, fattigt folk." Då svarade Maren: "Kan jag bara komma undan denna enda gång, skall jag aldrig bruka det mera."

Emellertid berättades det, att det hemma i huset hos Abela fanns ett kvinnfolk, Anne Lunds, som "älven" (ett övernaturligt väsen) plögade leka med. Henne skulle Maren Fiskers en gång sökt bota och därvid använt något gyckleri med hett bly och annat sådant.

Härom berättade nu Abela, att Maren Fiskers först svarat, att hon inte kunde det, men då såväl Abela som annat folk enträget uppmanat henne att hjälpa kvinnan, emedan hon hade det så svårt, svarade hon till slut: "Jag vill se, vad jag kan göra." Om aftonen kom hon så igen och hade med sig ett litet stycke bly i en klut. Hon sade, att det var kyrkbly och att hon haft stort omak med att skaffa det. Så lade hon blyet i ett litet "potteskaar" (en krukskärva) och smälte det. Då det var färdigt, tog hon ett träfat med vatten, höll det över Annes huvud, och slog så det heta blyet i vattnet, så att det gav till ett stort smäll. Medan detta skedde, låg Anne Lunds på knä, och Abela blev så förskräckt, att hon föll omkull på golvet och ropade: "Det var ett djävulssmäll!" Blyet hoppade av fatet ner på golvet, där Maren Fiskers strax samlade upp det igen, stod och såg på det och sade till Anne Lunds: "Där skall du se, detta är hans svans, det där är hans rygg, se vilken cabuse (en hög huvudbonad) han har på sig! Det är han, som går till dig!"

Sedan kom hon igen nästa morgon och sade: "Tror I icke, att denna havsgast var hos mig i natt och ville göra mig illa, men jag visade honom fandan i våld!" Så fick hon 2 skilling för sitt omak, men Anna Lunds hade intet gott därav, hon är ännu som förut.

SDS 22/3 1931.

För den som ville "taga nyttan" från någon, ansågs det särskilt lyckobringande att i sin ägo ha ett finger från en hängd tjuv.

IV. Tjuvfingrarna

— En dag år 1589 trädde Knut Bidder fram för tinget och angav sin styvson Mats, därför att denne tagit en tjuvfinger av en tjuv i galgen, nämligen av gåsamannen, som blev hängd.

Han hade hört det av den södre herden, vilken även berättat det för Joen Söffrensen på väster och flera andra. En morgon tidigt, då herden drev ut kreaturen, hade han fått se två stycken komma gående hän mot galgen här framför staden, vilka klev upp i galgen och skar fingrar av tjuven. Så sprang herden dit och ville taga fatt dem. Men den ene, Knut Bidders styvson, kom undan, den lille pojken däremot fick han fatt på,

och befallde honom att lämna från sig den finger, han skurit av tjuven. Då hade pojken sagt: "Jag har den icke, utan den andre, Mats, har den i sina byxor." —

Om nu dessa tjuvfingrar skulle användas till någon av häxerikonstens mörka gärningar, eller de blott var avsedda för medicinskt bruk — människoben var en viktig ingrediens i många av den tidens medikamenter — det vill jag låta vara osagt, men anledningen till att Knut Bidder på detta sätt sökte komma sin styvson till livs, var ingalunda någon sedlig nitälskan, utan rätt och slätt simpelt hämndbegär. Styvsonen hade nämligen något tidigare varit nödsakad att anmäla honom för hans okristliga levnadssätt i hemmet. Vi skall inte här uppehålla oss vid, hur han jagade hustru och pigor runt i huset och hotade dem till livet. Jag nämner blott, att när hans gamla mor låg på sitt yttersta, och drogs med döden, sade Knut till henne: "Moder! I haver väl förtjänt att bli bränd på Kirseberg redan för länge sedan!" Dessa vackra avskedsord förklarade han med, att hans moder en gång lovat honom ont, och ont hade också sedan vederfarits honom.

Han är också en värdig föregångare till H. C. Andersens "Flickan, som trampade på brödet." En kväll, då han som vanligt kom drucken hem, hade hustrun just fått sitt storbak färdigt. Knut Bidder sprang då upp i det nybakade brödet och trampade det under fötterna.

En annan gång, när bordet stod färdigdukat med ett fat sill, ett fat gröt, ett fat ägg samt fläsk och kött, tog han och kastade alltsamman på golvet och sprang upp i det och trampade det under sina fötter, i det han sade: "Det är nu lika gott, när det blir blandat tillsamman!"

SDS 29/3 1931.

V. Otyget i struten. Från häxprocessen 1578

Johanne Nielsdatter, som kallas Holger Thaa, bekände att smedkvinnans moder Barrabra, som bor vid Österport, kom till henne i fjor vid Österport, just som Johanne ämnade gå till Lund, och hade någonting i ett "kremmerhus" (en strut) eller papper, som hon bad henne taga och gå hän och kasta framför Mats Smeds dörr i Rundelssträdet i tusen djävlers namn, hon ville väl betala henne för hennes omak. Johanne svarade emellertid, att hon inte visste, var Mats Smed bodde, ty hon kände inte till honom. Då gick Barrabra upp på vallen med henne och visade henne strädet, varest Mats Smed bodde, och sade: "Uti det strädet bor han, där varest det är en trappa till dörren, gack dit och kasta den där tingesten framför dörren i tusen djävlers namn, och gack fort därifrån!"

"Så tog jag papperet med det däri och gick till Mats Smeds dörr och kastade hälften därav framför hans dörr i tusen djävlers namn, men hälften behöll jag själv."

"Och låt", sade Johanne, "där gå bud hem med mig, så vill jag visa Eder det." Så blev där sänt ett bud hem med henne, och hon kom tillbaka och hade ett papper och däruti fanns åtskilliga saker, hår och något svart, som såg ut som stött "smedesynder". Och sade hon: "Här är halvparten av det, som smedkvinnans moder gav mig att kasta framför Mats Smeds dörr. Jag ville icke kasta det alltsammans, ty jag fruktade, att han skulle få för mycket ont."

Och då var tillstädes vid tingstocken Mats Smed uti en vagn, i vilken han låtit åka sig dit, ty han var icke så frisk, att han kunde varken stå eller gå eller sitta. Och han sade, att eftersom Johanne här bekänt och ljudligen omtalat i menige mans påhörande, att Barrabra lämnat henne någonting i det där papperet för att kasta det framför hans dörr, varefter han strax fått sitt onda, "alltså", sade han, "skyller jag denna kvinna Barrabra, som står där, fullt och fast för min sjukdom och för det onda, jag haver, eftersom Johanne bekänner det onödd och opinad, och jag aldrig känt henne förut".

Och Mats förmanade och bad Johanne, att hon skulle säga sanningen och intet annat, om det var Barrabra, som lämnade henne den där tingesten. Då föll Johanne på sina knän och höll bägge sina händer upp emot himmelen och sade: "Barrabra, som står här, lämnade mig det där i pappret, som jag kastade framför Mats' dörr i den onde mannens namn. Om det icke är sant, då, Gud allsmäktig, giv mig den eviga pinan,

— Ut i det strådet bor han, där varest det är en trappa till dörren, gack dit och kasta den där tingesten framför dörren i tusen djävlarls namn, och gack fort därifrån!

när jag skall gå av denna världen! Och som jag väl vet, att min tid bliver icke lång, förrän jag skall härifrån, så vill jag gå till döden på det!”

Men Barrabra svarade och svor och önskade, att jorden under henne måtte öppnas, och att hon kunde sjunka ner uti avgrunden under djävulens fot, så sant som det var lögn, vad Johanne beskyllde henne för.

De femtonmanna-nämnder, som utsågs att förhöra trollkvinnorna, dömde dem båda till ”en eld och ett bål”.

SDS 5/4 1931.

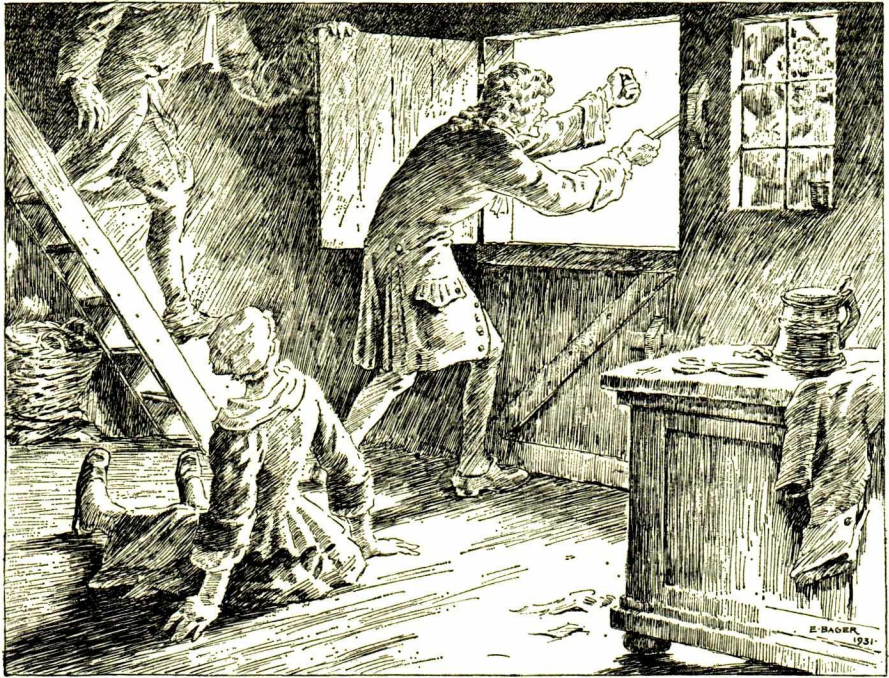
VI. Sockerbagaren och skräddaren

I slutet av 1600-talet bodde vid norra sidan av Stortorget Lorenz Stenfelt Sockerbagare. Hans gård sträckte sig fram till Adelgatan och huset här hade han uthyrt till skräddaren Plagman. Mellan värd och hyresgäst rådde emellertid ett allt annat än vänskapligt förhållande och dom-bokens blad bevarar minnet av mer än ett av deras mellanhavanden. Vid ett tillfälle år 1698 avlägger Plagmans gesäll Jörgen Schultz följande vittnesmål:

Tvenne gånger har jag sett, att Mäster Lorenz och skräddare Plagman varit ihop och slagits. Första gången kom sig deras krakel av, att Plagman sade till sockerbagaren: "Jag har hyrt huset nere i gården, men märker nu, att smeden Mäster Hans skall råda mera om det än jag." Sockerbagaren svarade: "Har du något att lägga dit in, så kan du lägga det dit." Då sade Mäster Plagman: "Jag har ju hyrt hela bakgården med köket och alla andra logementer (utrymmen). Antingen jag har något att lägga dit eller ej, vill jag ha logementerna för mig själv." Varpå Lorenz Sockerbagare svarade: "Ja, en hundsfott på din näsa!" Då sade Plagman: "Det ästu själv!" Mäster Lorenz nappade till sig en "skuffa" och slog därmed till Mäster Plagman. Så fick de varandra i i håret och drogs, tills smedmästare Hans kom ut och skilde dem från varandra.

Andra gången de var ihop, hände sig, att sockerbagarens hustru hade gått in i stugan till Plagman. Vad hon hade där att göra, vet jag inte, men jag hörde fuller, att de trättes, fast alla orden kunde jag inte höra. Men det hörde jag, att Plagman sade: "Gå Er väg, där står en dörr! Jag har hyrt huset och jag ger dig, Anna Commendant, och Lorenz Sockerbagare en hundsfott på Edra näsor!" Därpå gick sockerbagarens hustru bort och skickade efter sin man, som var på krogen hos Karen Svens. När Mäster Lorenz kom hem, berättade hustrun för honom, vad som passerat, men Mäster Lorenz sade till henne: "Bekymra dig inte om det fyllesvinet, utan låt den fulla åsnan gå! Jag skall väl komma åt den hundsfotten, om här finns lag och rätt i Malmö." Då öppnade Mäster Plagman sitt fönster och ropade: "Du hundsfott, du skälm, du mördare!" Så slog sockerbagaren med sin käpp efter Plagman, och Plagman slog igen efter sockerbagaren med en pall, och därmed slutade det denna gång.

Tredje gången var nu förliden lördag, då hade Mäster Plagman dragit gardinerna för sina fönster, som vette åt gården, och det var alldeles stilla inne hos honom. Då kom sockerbagarens hustru och gick in i stugan

— Käre Jörgen! Si huru jag är slagen i huvudet! De vilja mörda mig!

till Plagman, och då hon såg, att han flyttade ut sina saker ur huset till ett annat, som han hade hyrt, sade hon: "Du får väl skam, din skälm, för att du flyttar ut sakerna, som byfogden lagt beslag på för min hyra." Då sade Plagman: "Kanhända du blir mig mera skyldig än jag dig." Och hörde jag, att där var ett stort alarm i stugan. Så gick sockerbagarens hustru bort och skickade bud efter sin man, som även nu var på krogen hos Karen Svens. Han kom då strax hem och gick in genom gatudörren på Plagmans hus, som vetter åt Adalgatan. Så hörde jag ett stort skrik, varpå jag gick ner i Plagmans stuga. Där låg Plagmans hustru på golvet i dörren, skrikandes, och sade till mig: "Käre Jörgen! Si huru jag är slagen i huvudet! De vilja mörda mig!" Sockerbagaren stod utanför stugudörren och Plagman innanför, den förre hade sin käpp i handen

och den senare en aln, varmed de fäktade med varandra. Då nu Plagmans hustru hörde, hur de var ihop, sprang hon upp från golvet och lopp genom gården ut på torget, för att få vakten in och skilja dem åt. Medan de nu var ihop, ropade Plagman till mig: "Käre Jörgen! Hjälp mig, han biter mig!" Varpå jag gick till dem och sade: "Haven I ännu intet nog?" Så skildes de åt, och så kom vakten, som tog först skraddaren och sedan sockerbagaren i arrest.

SDS 12/4 1931.

VII. Fältkassören och herr Spits

Scenen i dag tilldrager sig hos borgaren och vinhandlaren Isak Glöerfelt, som bodde vid östra sidan av Frans Suellsgatan — dåvarande Färjestredet —, där vi nu har Försäkringsbolaget Skånes stora hus. Hos honom var en afton år 1715 samlade några ämbetsmän och borgare i festligt lag. På slutet var det emellertid dåligt med sämjan. Härom berättar fältkommissarien Carl Sundell följande:

Om kvällen klockan 11, då herr Reuterhusen gick bort, blev han, Sundell, kvar och satte sig vid ena ändan av bordet och talade med herr Spits. Han märkte då, att en liten dispyt uppstod mellan fältkassören Olaus Treslou och herr Isak Glöerfelt, de blevo dock strax förlikta. Men när de sedan skulle gå bort, kom något på tal mellan fältkassören och herr Spits — vad det var, kunde han ej så noga observera —, men det

hörde han, att Spits sade först: "Nu talte I galet igen", vilka ord fältkassören strax gav honom tillbaka, och till slut sade Spits: "Du sakramentskade karl!" vilket uttryck kassören även brukade mot honom.

Så ropade Isak Glöerfelt: "Sex stycken drängar, kommer in!" Varpå allenast en liten massiv kock kom in och sprang bakom ryggen på fältkassören, fattade honom framom halsen och ville kasta honom över ända. Men Sundell fattade tag i kocken och drog honom ifrån kassören. När nu denne blev ledig, steg Glöerfelt och herr Jyde fram, fattade tag i honom och förde honom bort i en vrå, där de höll honom fast. Under tiden sprang Sundell jämte en dräng och en piga omkring herr Spits och sökte taga värjan från honom för att förhindra honom från att göra någon skada. De lyckades dock ej härutinnan, men Spits lovade, att han ej skulle röra fältkassören. I detsamma sprang han likväl bort och gav honom ett par slängar med värjan, men just då kom löjtnanten, som hade vakt i Strandporten, in i stugan och sade: "Är det manér att således hantera folk? Om jag gjorde rätt, kunde jag taga Eder i arrest allesammans."

Där hamnade så småningom också både fältkassören och herr Spits, och de andra herrarna, Glöerfelt, Jyde och Sundell, gjorde dem som goda vänner sällskap dit ner. Här fritog sig nu fältkassören inför kaptenen på högvakten för all den skada, som genom en eller annan händelse kunde tillfogas konungens kassa därigenom, att han uteblev från sin kammare, varest kassan förvarades, men kaptenen sade, att han ej kunde svara därför. Då sade Spits: "Du tusende daler kassör, vad inbillar du dig? Du kan väl bli här så väl som jag, eftersom du håller mig för en lös karl."

När nu fältkassören ville sätta sig, drog Spits stolen ifrån honom, och sade, att det var hans stol. Så drogs de båda om stolen. Omsider satte de sig på var sin stol tätt bredvid varandra, då Spits med tobakspipan pustade rök i ögonen på fältkassören. Denne låtsades i förstone ej märka det, men till slut slog han ut med handen och sade: "Tvi, vad är detta?" och slog därvid pipan ur munnen på Spits.

En stund därefter, då de druckit runt en omgång, begärde Spits av kaptenen på högvakten att få gå hem och herrarna Glöerfelt och Jyde erbjöd sig att gå i borgen för kassan. Då sade fältkassören: "En köpman kan vara rik i dag, men i morgon bankrutt." Kaptenen lät dem emellertid bägge gå till sina kvarter, dock med tillsägelse att återkomma på morgonen, varför han också behöll deras värjor.

SDS 19/4 1931.

VIII. "Snöfle Sidse"

Borgaren Rasmus Pedersen Lætt hade år 1663 stämt en gammal kvinna, Apelone Poulsdaatter, inför bytinget. Han berättade, att för ungefär halvtannat år sedan, på den tid då Else Anders Eriksens bodde mitt emot honom, satt han och hans hustru en dag i bislaget. Då kom gående på gatan denna Apelone, som blev stående framför bislaget och sade: "I smucke folk, är det I som bor här?" Därtill svarade de ja. Då sade hon: "Gud bättre Eder, I ären så smucke folk, och dock är Eder lycka från Eder tagen." Då svarade Rasmus och sade till Apelone: "Gack du fanden i våld! Jag får väl vad lycka, Gud vill unna mig." Hon blev likväl stående och upprepade sina ord. Då tillsporde henne Rasmus, hur hon kunde veta slikt, och vem som skulle gjort det. Hon svarade, att en kvinna, vid namn Snöfle Sidse, som bodde hemma hos henne, hade för någon tid sedan under Rasmus' förra hustrus livstid haft sin gång där i huset, och hon skulle då nergrävt något i bakgården. Så tillsporde henne Rasmus, vem det skulle vara, som förmått henne till att nergräva det där. Hon svarade: "Eder nabo har låtit det nedersätta för att taga lyckan från Eder och Eder hustru." Han tillsporde henne, vem hon menade därmed. Hon svarade: "Else Anders Eriksens gjorde det för att taga lyckan från Eder." Så gav Rasmus henne en skilling i Guds namn och bad henne draga fanden i våld, ty han ville ingalunda tro slikt prat.

En tid efteråt hände sig, att Rasmus köpte en ko, och från första stund och en lång tid framåt kunde han inte få något smör, när han kärnade. Nu förliden vår efter påsk stod han en dag i Morten Snickares dörr, så fick han se denna Apelone komma gående. Då erinrade han sig de ord, hon tidigare sagt, och ropade därför på henne, och frågade henne därom. Hon svarade: "Under Eder bakugn är det nersatt, därför måsten I bryta ner den." Men då sade Rasmus' hustru, att bakugnen var ju nyligen uppsatt, så det var inte nödvändigt att välta ner den igen bara på sådant prat.

Några dagar därefter kom Apelone in i hans hus. Då ville Rasmus kalla in sina tjänstepigor, för att de skulle höra, vad hon hade att säga, och uppmanade henne att med hög röst upprepa, vad hon tidigare sagt. Men Apelone satt bara och viskade sakta till honom och hans hustru, hon skulle tala med Snöfle Sidse och laga, så att de åter skulle få smör. Och hon sade till dem, att de skulle taga kärnan med grädde och allt och kasta den i bakugnen, när de bakade. Men hustrun svarade, att de hade allaredan gjort så mycket vid den saken, som de ämnade göra. De

— I smukke folk, er det I som bor her? — Så instållsamt inleder sladdertasken Apelone här ett samtal, vars fortsättning fick till följd, att såväl hennes kamrat Snöfle Sidse som hon själv vid räfsten med häxor 1663 förvisades ur staden.

hade befallt Gud alltsammans, och väntade väl att få lycka av Gud och trodde ej, att djävulen hade makt att uträtta slikt. Då sade Apelone, att hon visste ännu ett råd, som var ännu bättre: ”I skall köpa en ny gryta och koka grädden under slutet lock, och stäng till dörren, och om någon kommer i detsamma, så släpp ingen in, så skall I väl få se, vem som har fräntagit Eder Eder lycka.” Då frågade de henne, var hon hade slikt lärdom ifrån. Hon svarade, att när hennes ”fröken” tjänstgjorde vid hovet, lärde hon henne sådant, och på den tiden ”proberade de det och det gick an”. Därmed gick hon bort och Rasmus gick ut i gården, där

han hade att beställa. Han aktade inte på sådant snack, men eljest berättar han, att efter den tiden får de smör, när de kärnar. —

Om Snöfle Sidse berättade nu Apelone inför rätten, att alltsedan hon kom att dela hus med henne, har hon aldrig haft sin hälsa eller känt sig kry. Ibland är Sidse icke hemma om natten, men när hon är hemma, förnimmer hon "pussleri" eller spögelse; när hon är ute, är det däremot stilla. Och det kommer, när klockan är tio och håller på till dag, hon vet inte, vad det är.

Sidse svarade, att det spökeri, som Apelone omtalar, bara är kattor, men Apelone sade, att Sidse inte har någon katt. Och Sidse har en käpp, som hon slår med efter spökelset på loftet. Apelone hade frågat, vad det var hon slog, vartill Sidse svarat, att det var en katt. Då hade Apelone sagt: "Då är det en djävelskatt!" Men eljest, när hon slår det, så blåser det mot henne som en nisse och dimper ner på golvet, som om en hund föll. Detta sker var natt, så ofta Sidse är hemma. Och om natten, när pussleriet kommer, då öppnas stugudörren, och när hon märker det, slår hon Guds heliga kors över sig, så far det från henne och upp på loftet.

Och för fjorton dagar sedan kom detta spökelse till henne i sängen, hon tyckte det var som en hund, inga händer hade det, utan labbar som en björn, och när hon kände på det, var det ludet. I samma stund slog spökelset henne på länden med labbarna, och den ena labben höll hon i sin hand. —

Några dagar senare framvisades för rätten en påse, som man funnit hos Sidse, uti vilken var åtskilliga andra, mindre påsar, innehållande bröd, lök, vax, tygbitar och band "samt annat mera, som till en del är vedervärdigt att se på och av intet värde".

Sidse blev tillfrågad, var hon hade fått det lilla stycket kristallsten ifrån, som fanns bland det andra tyg, hon bar på sig, då hon fängslades. Hon svarade: "Det är ingen sten, utan en bit av den is, som frös den natt, då vår Herre Christus blev född." Hon hade fått den av en kvinna från bygden, som hon dock inte kände, ej heller kunde hon uppge hennes namn eller var hon var hemma ifrån. —

SDS 26/4 1931.

Jesuiterna i Malmö

”Tror du på själavandring?” frågade mig för en tid sedan vår vördige prost och hovpredikant Albert Lysander. Det visade sig snart, att hans nyfikenhet kanske mindre gällde min inställning till denna fråga, än den underliga roll, han själv blivit tilldelad i tillfälligheternas spel.

För trettio år sedan utgav Albert Lysander en liten intressant skrift, ”Jesuiterna i Malmö 1624”, i vilken han ger en fängslande skildring av det försök, som Propaganda-kongregationen i Rom vid denna tid gjorde för att bereda vägen för katolsk missionsverksamhet i Norden. Som kontaktman tjänstgjorde en i Malmö bosatt köpman av tysk börd, Arnoldus Weisviller. Under sken av att vara affärsmän samlades i hans hem de dominikaner och jesuiter, som fått i uppdrag att förbereda det vanskliga företaget. Christian IV blev emellertid underrättad om, vad som förhades, och ingrep med stor kraft för att kväva försöket redan i sin linda. Missionärerna flydde eller förjagades. Weisviller och två unga kvinnor, som vistades i hans hus, fängslades och efter långvarig rättegång dömdes han och den ena kvinnan, Else Jacobsdatter, till döden, dock icke för sin befattning med missionsförsöket, utan för stöld och förfalskning.

I Kirkehistoriske samlinger har nu professor Einar Molland i en artikel ”Det jesuitiske misjonsforsög i Danmark 1623—24” åter behandlat samma ämne och har därvid haft att tillgå förut okända handlingar. I Bibliothèque Royale i Bryssel förvaras nämligen ett stort verk i manuskript av pater Norbertus Aerts, vari jesuitordens historia skildras och däri ingår även en avdelning Digressio de missione Danica, som består av en samling avskrifter av brev från åren 1622—24. Det är rapporter från de missionärer, som avsänts till Norden, instruktioner från Propaganda-kongregationen och brev från Arnoldus Weisviller. Av försiktighetsskäl omtalas denne och tecknar sig själv ständigt under täcknamn. Och nu inträffar det märkliga. Han väljer det namn, som 300 år senare bäres av hans förste levnadstecknare — Lysander!

Det är kanske inte så underligt, om vår prost blev litet fundersam

beträffande själavandringens problem. Att Malmö i korrespondensen även betecknas under täcknamnet Lisandropolis — Lysanders stad — äger givetvis mera berättigande i våra dagar än i Weisvillers.

Genom ovannämnda tvenne forskares arbeten har alla omständigheter rörande missionsförsöket och dess tragiska slut blivit noggrant redovisade. Weisvillers tidigare verksamhet i Malmö har däremot endast flyktigt berörts. Ett och annat från detta förspel är emellertid ägnat att klargöra dennes senare roll i dramat.

År 1614 möter oss första gången Arnoldus Weisvillers namn i domböckerna. Han uppträder då som "procurator" för en köpman i Hamburg och indriver en fordran i Malmö. Även följande år finner vi honom i liknande ärende i vår stad och ännu på våren 1619 betecknas han som hemmahörande i Hamburg. Han har nu även egna intressen att bevaka och det gör han med den kraft och verkan, att hans gäldenär, handlanden Jacob Andersön, icke blott blir ruinerad, utan även får lämna sin bostad, som tages i besittning av Weisviller. Under målet hade Jacob Andersön försäkrat, att han icke rätt förstått innebörden i skuldebrevet, när han undertecknade detsamma.

Jacob Andersön är under rättegången utom sig, hotar Weisviller till livet och lovar att betala honom med kulor och krut. Och det är knappast att undra på. Weisviller hade icke blott berövat honom hans timliga välfärd, utan också lockat hans äldsta dotter Else till sig från föräldrar och fästman. På faderns anmälan ingriper magistraten. Else hotas med fängelse, om hon inte inom en vecka återvänder till föräldrarna. Men Weisviller är inte svarslös. Han berättar, att Else just rest över till Köpenhamn för att slå upp med fästmannen, och när detta väl skett, saknas tydligtvis det juridiska motivet för ett ingripande. Magistraten passar emellertid på att erinra Weisviller om, att han måste betala skatt och annan stadens tunga, om han som hittills vill "sitta med ett öppet hus", dvs idka detaljhandel.

Weisvillers start som malmöbo var sålunda föga lyckad och att han inte sågs med blida ögon av gemene man, visade sig, när en borgare på bytinget följande år ropade till honom: "Sådana skulle man stena ut ur staden, som ligger här och fördärvar borgerskapet!" Men de ledande i staden fick snart ögonen upp för hans duglighet och redan samma sommar fick "ärlige, välaktade och förnäme" Arnoldus Weisviller i uppdrag att för Kungl. Majestäts räkning utföra ett uppdrag i Wismar.

Jag skall inte uppehålla mig vid de år, som följde och som föregick

det dramatiska slutet. Weisviller skymtar här än som glad och humoristisk sällskapsmänniska, än som obeveklig fordringsägare, vars krav stundom ifrågasattes av gäldenärerna.

En liten episod, som måhända i någon mån kan bidra till att få den alltjämt svävande frågan om Weisvillers brottslighet besvarad, skall emellertid till slut anföras. En doktor Roland från Hamburg hade anförtrott Weisviller en "diamantguldring" och ett "guldstiftshattband" till försäljning i Danmark. Weisviller lyckades ej finna köpare, utan återlämnade sakerna vid ett besök i Hamburg. Roland påstod emellertid, att diamanttringen fattades. Weisviller ger en målande skildring av vad som hänt. Han hade i doktor Rolands egen stuga lämnat denne alltsamman, insvept i ett pappersark. Roland hade just då låtit bryta ner en kakelugn i stugan för att sätta upp en annan, och sprang omkring bland grus och skarn med pappersarket, i vilket hattband och ring var insvepta, som pekpinne och visade folket, vad han ville ha gjort, tills han sent omsider lade det på ett litet bord, där folk sprang fram och tillbaka. Först när Weisviller var på väg därifrån till Börsen, kom bud efter honom, att ringen var borta. Nu erbjöd han att med ed bekräfta, att han ej hade ringen, under förutsättning, att motparten först med ed ville styrka sin beskyllning, något som dock denne avstod från.

Under den sista, stora rättegången med Weisviller inträffade emellertid, att Christian IV i brev till slottsherren på Malmöhus Sigvard Grubbe meddelade, att doktor Rolands fullmäktige berättat, att en diamant och några brev, tillhörande doktor Roland, skulle finnas bland Weisvillers saker. Grubbe befalldes därför att utlämna, vad fullmäktigen lagligen kunde bevisa tillhöra doktor Roland.

Weisviller hängdes som tjuv utanför Malmö i maj 1624. Ännu i slutet av september dinglade han i sin järnlänk i galgen, "andra till avsky".

SDS 16/3 1952.

En Knutsbal för tvåhundra år sedan

Hösten 1754 utspelades en scen i bästa Holbergsstil på den bal, som S:t Knutsgillet anordnat på rådhuset. Regementsauditören Gabriel Jean Hiertstedt — av allt att döma en petit-maitre ut i fingerspetsarna — hade till sin förfäran fått se, att handelsbetjänarna under dansen inte höll sig på sin plats nere vid dörren, utan då och då tog ut svängen upp i den finare ändan av salen, som enligt hans förmenande var förbehållen adelspersoner, officerare och Knutsbröder. Hiertstedt skyndade till en av marskalkarna, handlanden Jöns Persson, för att få detta ofog stävjat, men här stötte han på patrull. Det var en sak, som han inte skulle blanda sig i, på Knutsbalen fick alla, bjudna och objudna, dansa var de ville.

Under den ordväxling, som nu följde, kom Jöns Perssons svåger, handlanden Per Riber, bort till dem. Nu bar det sig inte bättre, än att Per Ribers halvbror befann sig bland handelsbetjänarna och Per kände sig följaktligen å dennes vägnar träffad av Hiertstedts anmärkningar. För-grymmad lovade han att söka upp denne nästa morgon och då skulle de minsann talas vid.

Ryktet om vad som förevarit spred sig snabbt i Knutssalen, och Hiertstedt fann snart, att han inte längre var riktigt populär. Han flyttade från rum till rum, men alltid hade han en eller annan sanningsägare i hälarna. Till slut drog han sig tillbaka till kämnersrättens sessionsrum för att i lugn och ro få röka en pipa tobak, men hade snart åter Per Riber vid sin sida. Denne lade sin hatt på hans hand — ett uttryck för missaktning, som vi kanske har lite svårt att fatta — blåste piprök i ansiktet på honom, knäppte med fingrarna och fortsatte ett samtal, som Hiertstedt fann alltmer olustigt. Han lämnade därför snart balen i sällskap med sin hustru, som också fått pröva på Per Ribers vrede. Själv påstod denne visserligen, att han endast med all grace kysst henne på handen och lovat komma på visit nästa dag för att hjälpa till med att få saken uppgjord.

Klockan sju nästa morgon, medan paret ännu låg i sin sötaste sömn,

— Ser Ni, att jag höll ord och kom hit!

kom en ryttare sprängande fram i gatan och höll in framför deras hus. Stampande kom han fram till dörren och bultade kraftigt på. En tjänsteflicka kom och öppnade; in i salen marscherade Per Riber på sin morgonvisit.

Efter Hiertstedts egen uppgift bönföll nu hustrun denne att snällt stanna kvar i sängen, medan hon tog hand om den bullersamme gästen. Riber hälsade henne med orden: ”Ser Ni, att jag höll ord och kom hit!” Hustrun svarade då, att ingen bett honom om den visiten, hade han något otalt med hennes man, så fanns det ju lag och rätt. Riber genmälde, att lag och rätt hade han i sina rockfickor och antydde, att han hade två puffertar (små pistoler) i dem. Man undrar kanske inte på, att hustrun ”såsom ett svagt och blödigt fruntimmer blev ganska altererad”. Riber förklarade så, att han skulle ge sig bort en stund för att röka en pipa tobak, men han skulle snart komma tillbaka. Hiertstedt hade under samtalet skickat efter patrull från högvakten, men när den anlände, var fågeln redan bortflugen.

Lugnet varade dock inte länge. Efter en stund kom Per Riber åter ridande i fullt fläng och scenen upprepades. Hiertstedt höll sig alltjämt på försiktigt avstånd i sängkammaren, men hustrun blev denna gång så upprörd, att hon ”med gråtande ögon och bleknande kinder liksom då-

nade". Per Riber fick därför nöja sig med att på gatan utbasunera, att Hiertstedt gömt sig under sin hustrus kjortlar jämte andra mindre lämpliga uttryck. När patrullen efter en stund anlände, kom den åter liksom i Offenbachs "Frihetsbröderna" för sent, för sent.

Under den rättegång, som följde, sökte de båda herrarna överbjuda varandra i spydigheter. Hiertstedt uppehöll sig gärna vid det dödliga hotet med puffertarna och utmålade hur Per Riber, som eljest var så mager, vid tillfället ifråga varit stinn av arghet. Nu kunde Per Riber inte dölja sitt löje. Visst hade han haft ett par puffertar, men så kallades ju de vetebröd, som han samma morgon låtit sin betjänt köpa, för att ha med sig, när han red ut för att inspektera sina plantager. Han hade glömt bort dem, men mycket riktigt haft dem i fickorna vid visiten. Vad magerheten beträffade, så undanbad han sig att få Herr Auditören till hovmästare över sitt "visage", ty då riskerade han att bli lik en Jean de France. Hade han knäppt med fingrarna, så hade det varit av idel förundran över auditörens lärda diskurser. Han erinrade sig, att de just då rört sig om Don Ranudo de Colibrados (en högfärdsgalen, men utfattig adelsman i Holbergs komedi med samma namn).

Hiertstedt påstod sig ha åhört allt detta med kallsinnighet och välförtjänt löje. Han påminde sig det gamla ordspråket: Fastän hunden skäller på månen, äger dock månen sin glans i sig själv. Han betänkte också Salomos råd: Svara icke dåranom på dess tal, att du honom icke lik varder.

Per Riber var strax färdig med sin ripost: Demokritus, den store, store grekiske filosofen grinade också åt allting, men han kunde ju varit lika ridikyl persedel för det. Dock förundrade det Riber, att auditören så plötsligt förvandlats till filosof. Hade den lärde baron Holberg levat, så hade han haft ännu ett ämne till en ny traktat om hjältars sammanlikning. Vad Salomos råd beträffar, påminde han om ordspråket, att det är skillnad mellan Kung Salomo och Jörgen Hattemakare.

Så fortsatte den glada knivkastningen, allt medan kämnersrätten då och då sökte dämpa tonen genom att påminna om de böter, som olämpliga uttryck inför rätta kunde medföra. Till slut fick dock rättens "ömma föreställningar" verkan, parterna förklarade, att de var benägna att förlikas. Hade möjligen några anstötliga ord förekommit, så var det inte så illa ment.

Även kämnersrätten smittades av detta solskenshumör och avstod från de böter, som de båda hetsporrarna otvivelaktigt gjort sig förtjänta av.

Dock förväntade man, att de skulle vara så graciösa att ihågkomma de fattiga med något litet bidrag.

Det tvistämne, som givit anledning till intermezzot, löstes senare på det geniala sätt, att en upphöjning anordnades, där de förnämre kunde dansa, utan att störas av gement folk. Under franska revolutionen bortogs dock åter denna parterre "såsom opassande med gilletts brödraskap".

SDS 8/1 1956.

På gata — i gränd

En gåta i gammalt Malmöspråk

— Var är det nu din hårfrisörska bor? frågade jag häromdagen min intet ont anande maka.

— I Grynbodgatan, det vet du väl, svarade hon, lätt förvånad över detta oväntade intresse.

Ja, min nyfikenhet gällde onekligen inte så mycket adressen som mera den form svaret skulle iklädas. Nu blev det en fullträff, ty det visade, att idag som på 1400-talet kan man angiva en bostads läge genom uttrycket, att den ligger ”i” den eller den gatan. Denna regel gäller — och framför allt gällde — det långt övervägande antalet trafikstråk i det gamla Malmö, men egendomligt nog anger man i dag som för 500 år sedan läget vid några stora huvudgator genom ett ”på”, t ex Sydsvenska Dagbladets kontor på Östergatan.

I Malmö hospitals räkenskaper för några år på 1590-talet har skrivaren, när han antecknade dem, som jordats i kyrkogården, stundom tillfogat den gata, där vederbörande bott, antagligen för att kunna skilja på likalydande namn. Hospitalets kyrkogård i nuvarande Kungsparken höll lägre taxa än den förnämre vid S:t Petri kyrka och det var därför framför allt småfolk, som här fick sin sista vilostad, folk som haft sin bostad i anspråkslösa smågator. En stor del av dessa gator möter upp i räkenskaperna under sina dåtida benämningar och undantagslöst förbindes då borgarens namn med gatan genom ett ”i”, t ex Rasmus Pedersen i Rundeelstrede. En och annan gång inträffar det dock, att en borgare vid någon huvudgata låter begrava t ex ett tjänstehjon här och då blir formuleringen denna: Klaus Bröger paa Westergade for sin dreng etc.

Småningom blir uppdelningen klar. Man bodde ”på” Öster-, Adel-, Väster- och Södergatorna samt torgen, men ”i” samtliga övriga gator. De förras förnämligare klass framhäves genom att de ständigt betecknas som ”gader”, gator, medan den övriga mängden inordnas under den

anspråkslösare benämningen "stred", senare gränder. Samhörigheten mellan "på" och gata samt "i" och strede kan följas tillbaka till medeltiden och sammanhanget skulle i detta stycke vara fullständigt klar, om inte Grönegatan utgjort ett föregående undantag. Trots sin genom tiderna oförändrade anspråkslöshet har denna gränd alltid stått med beteckningen "gade", men väl att märka en gata, som man bodde "i". Fallet är så egenartat, att man som anledning frestas att gissa på stadstopografiska förhållanden långt bortom våra historiska kunskapers gränser.

Grunden för uppdelningen är eljest påtaglig. Det är de båda urgamla färdevägarna, den oändligt långa i öster och väster — senare uppdelad i Öster-, Adel- och Västergatorna — och den betydligt kortare i söder och norr — Södergatan — samt från långt senare tid torgen, som fått sin rangställning ådagalagd genom att man bodde "på" dem. "Allmenningsgaden" och "Athelgaden" är under medeltiden benämningar på dessa huvudstråk, som båda utvidgade sig till genom "skallestenar" avgränsade torg.

Ända fram till 1700-talets allra sista år bevarar man strikt uppdelningen mellan de förnämna "på"-gatorna och övriga "i"-gränder. Någon sällsynt gång har dock ett "vid" fått ersätta endera av dessa bestämmingar. År 1800 avskaffas — tydligen genom ett formligt beslut — i skriftspråket alla "på" och "i", varefter "vid" blir allenarådande. Visserligen inträffar någon gång, att en tankspridd skrivare en liten stund kan återfalla till talspråkets uttryckssätt, men sådant hör till de sällsynta undantagen.

En motsvarighet till denna egendomliga uppdelning mellan "på" och "i" finner vi, när det gäller att angiva, var föremål befinner sig inomhus. Inventarier i källare och bottenvåning förbindes här med lokalerna genom ett "i", t ex en tunna i källaren, ett bord i stugan, medan föremål i högre upp belägna utrymmen sammanföres med dessa genom ett "på", t ex en kista på salen, en gammal korgsäng på loftet. Än i dag har vi i icke ringa mån bevarat dessa talesätt. Vi placerar sålunda en koffert "i" källaren, men finner kanske senare, att dess rätta plats är "på" vinden. Att här använda formuleringen "i" vinden skulle medföra ett icke avsett intryck av friska fläktars spel kring kofferten.

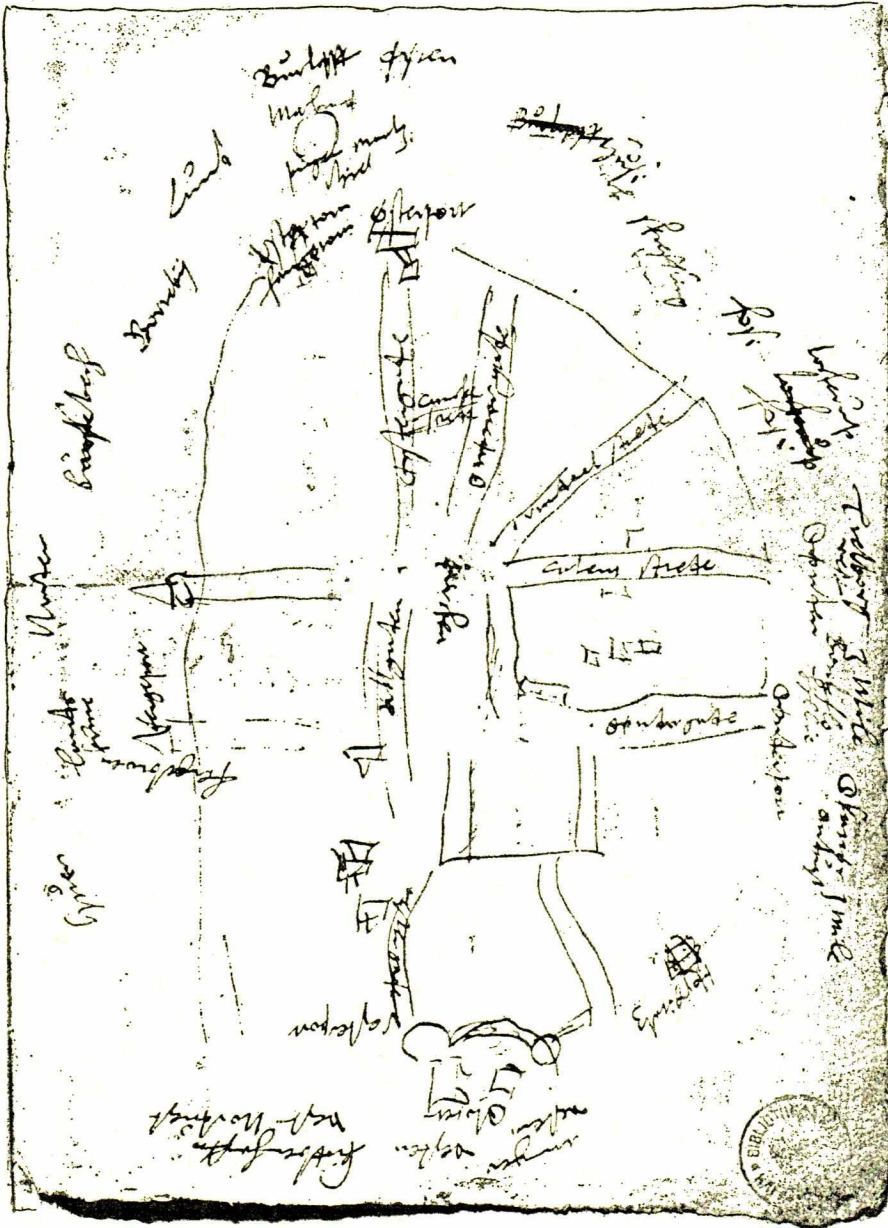
Denna uppdelning inomhus faller sig helt naturligt i och med att man här jämställer "på" med "uppe på". Kan nivåförhållanden möjligen även ligga till grund för motsvarande differentiering beträffande gatorna? "Den lange Adelgade" från Österport till Västerport följde onekligen själva

kammen på den grusås, som bildade stadens underlag, och detsamma gällde väl i andra riktningen Södergatan. Troligen har de små utförsbackar från dessa huvudstråk, som ännu i dag här och var kan anas, ursprungligen varit brantare och först genom påfyllnader under århundraden blivit utplånade. Även om en sådan nivåskillnad i det medeltida Malmö kunnat motivera beteckningarna "uppe på" och "nere i" för gator av här berörde tvenne kategorier, är dock det problem vi här sysslar med otvivelaktigt inte en lokal kuriositet, utan en allmängiltig regel inom ett område, vars geografiska omfattning rätt lätt torde kunna fastställas. Man har snarare på känn, att det funnits ett samband mellan de gamla torg- och marknadsgatorna och orienteringen "på". Tillhörde måhända dessa stora "allmenningsgader" hela borgerskapet på helt annat sätt än kanske ursprungligen privatägda "streden"?

Hur som helst, nog är det underligt, att det alltjämt skall gå så bra att säga "det Flensburgska huset på Södergatan", men åtminstone för genuina Malmöbor är stört omöjligt, att placera den vackra byggnaden "i" samma gata. Det skulle för oss närmast innebära, att huset ryckt ett steg fram och blivit ett trafikhinder.

SDS 5/5 1961.

Kaplanen i S:t Petri kyrka Niels Jörgensens planritning över Malmö från 1580-talet. Ritningen återger det dåvarande Malmö med bl.a. Österport, Östergatan—Adelgatan—Västergatan och slottet. — Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn.

Alexander Roslins födelsenotis

— en förfalskning

När rådhusrätten samlats på morgonen den 18 juli 1719 för att handlägga dagens ärenden, reste sig borgmästaren Jacob Montell från sitt domaresäte och meddelade, att han måste avlägsna sig. Han hade nämligen av "stadsdoktorn" Hans Roslin ombetts att samma dag "vara vittne till dess barns dop".

Förgäves söker man dock efter någon anteckning om denna högtidliga akt såväl i S:t Petri kyrkas dopbok, där uppgifter om doktor Roslins övriga barn införts, som i Tyska kyrkans dopbok. I och för sig är detta ej så märkligt, eftersom dessa böcker ingalunda alltid utmärker sig för någon större ordning. Mången gång har man underlåtit att införa faddrarna, ja, det finns ej sällan luckor även för såväl moderns som själva barnets namn! Stundom har man räddat ett bortglömt barn från glömskan genom att införa akten långt senare under åberopande av "förgätenhet" eller "uraktlåtande".

För att återgå till dopet av Hans Roslins barn finner vi i S:t Petri dopbok den 20 juli 1718, alltså ett år tidigare, anteckningen om hans namnkunnige son Alexander Roslins födelse och dop. Främst bland faddrarna påträffar vi med någon förvåning åter borgmästaren Jacob Montell. Ett närmare studium av födelsenotisen avslöjar dock snart även andra synnerligen märkliga omständigheter.

Såväl barnet Alexanders namn som faderns förnamn, moderns och samtliga dopvittnens namn har skrivits med en handstil, som starkt avviker från alla andra anteckningar från denna tidsperiod. Även uppgiften om "embetets förrättande" är av samma främmande hand. Slutligen, en radering, som dock ej utplånat alla spår, visar att på den plats, som nu fylles av namnet Alexander, har tidigare stått ett helt annat namn!

Detta mystiska förfarande har kunnat få sin logiska förklaring tack vare ett dokument, som publicerats i G. W. Lundbergs praktfulla mono-

1718
 930. ^{Pars} Gm. A. Fr. Peter Roslins barn 4. 2
 N. Alexander föd. 1715 Ejerdal, Madras
 N. Catharina Werdtmüller
 Munzell ^{Ludvigsson} ^{Qwinfolk}
 Bergmästern Jacob Mondell. Apoteker Carl von
 Andreas Bratt. Lars Ruks. Gustaf
 Sult Larsson. Herth. Jungfru Mollenbauer
 Gm. A. Fr. Peter Roslins barn 4. 2 gifter Johannes Höber
 931. Gm. A. Fr. Peter Roslins barn 4. 2
 N. Anna Maria föd. 1715 Ejerdal, Madras
 N. Regalera Catharina Werdtmüller

Ur S:t Petri församlings dopbok för år 1718. — Malmö stadsarkiv.

grafi "Roslin" (Allhems förlag) — nu att förvärva på Malmö museum till förmån för insamlingen till Roslin-porträttet.

År 1757 gick den i Paris bosatte Alexander Roslin i giftastankar och begärde av denna anledning en dopattest från sin födelseort. Med fantasins hjälp kan vi sedan fylla ut, vad som följde. Den sjuttioårige prosten i S:t Petri Casten Aulin bläddrade i dopböckerna men fann till sin förskräckelse, att någon anteckning ej var att finna. I sin nöd funderade han dock ut en lösning. Han påträffade en uppgift om ett annat av doktor Roslins barn, där lyckligtvis tomrum lämnats för faddrarnas namn. Så raderade han ut detta barns namn, skrev dit Alexander, införde som faddrar tre "manfolk" och tre "qwinfolk", gjorde ännu några tillägg och

avslutade det hela med "Embetet förrättade Probsten Hr Johannes Hofwerberg". Det sista var ett litet förbiseende, eftersom den gängse formuleringen 1718 var: "Wärcket förrättade etc." Lyckligtvis har den gode prosten inte gjort något försök att ändra sin handstil, som sålunda klart avslöjar hans lilla smussel.

Så långt hunnen kunde han med bevarad sinnesfrid ägna sig åt att på latin avfatta den begärda dopattesten, det dokument som i faksimile, dock efter en kopia, återgivits i ovannämnda monografi. Han fann dock skäl att något förbättra och fullständiga sina i dopboken rätt torftiga uppgifter. Dopbokens enkla "doktor" blev sålunda "Provinsialläkaren högtberömde Herr", ett dopvittne "apotekerskan" förtydligades till "Apotekaren Herr Diedricks hustru Fru Petraea" och "Lars Kocks hustru" presenterades som "Hospitalinspektoren Herr Kocks hustru Fru Anna Christina Furster". En ändring i dopboken av dagen för dopets förrättande från den 20 till den 30 juli har han dock låtit vara. Till slut intygade han så, att attesten vederbörligen avskrivits från dopboken och lät stadssekreteraren Jacob Malmborg bekräfta handlingen.

Dessa utförliga uppgifter visar, att prosten som underlag för sina skrivelser haft en handling rörande dopceremonien, som av förbiseende ej införts i dopboken, kanske ett koncept, som nu förkommit.

Den slutsats, som en granskning av allt detta fifflande leder till, är rätt självklar. Eftersom ett annat av Hans Roslins barn en gång i dopboken intagit den plats, som nu bär namnet Alexander, och borgmästaren Jacob Montell först den 18 juli 1719 begivit sig till det barndop, som han enligt rådhusrättens dombok och även attesten bevistat, har Alexanders dop ägt rum just sistnämnda år och dag. Hans födelsedag, som annekterats från ett syskon, torde dock på ett ungefär ha sammanfallit med detta datum, den 15 juli.

Fusk i dopböcker av den anledning, som här påvisats, är säkerligen mycket sällsynta. Längre fram i tiden är det en icke helt ovanlig företeelse, att särskilt prästsöner, som aspirerade på ett kall, men ej nått lagenlig ålder, genom raderingar i dopböckerna kom att intaga en äldre broders plats, varigenom detta hinder undanröjdes.

För ändringen av Alexander Roslins födelse- och dopdata har någon tidsnöd ej varit motivet, men väl är en sådan för handen beträffande hans ståtliga självporträtt, vars förvärvande kräver en snar och helhjärtad uppslutning av alla konst- och kulturintresserade malmöbor.

SDS 9/1 1962.

Alexander Roslin. Självpporträtt i olja. Malmö museum.

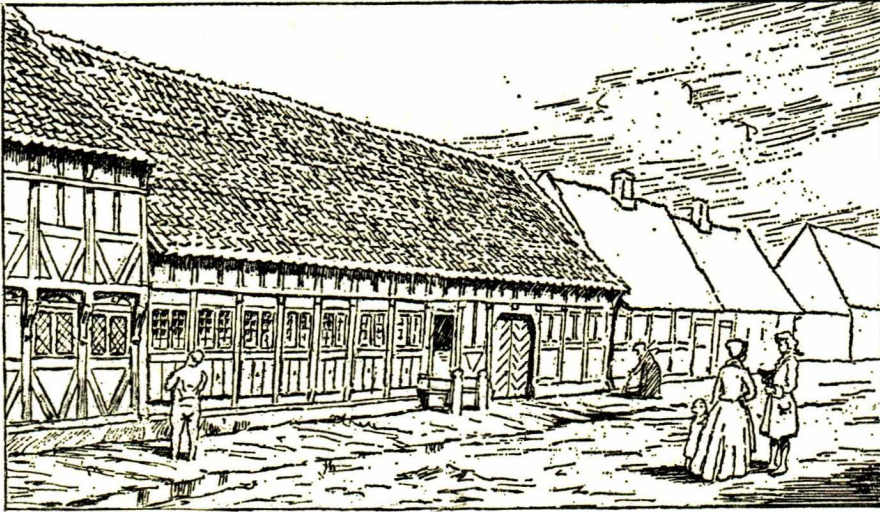
Från Alexander Roslins barndomsår

Sina tidigaste fem levnadsår tillbragte den lille Alexander Roslin i Malmö, den stad där han gjort sitt första offentliga framträdande vid dopakten den 18 juli 1719. Sixten Strömbom har liksom andra författare lekt med tanken, att den skånska miljön såväl här som i Kristianstad, där Alexander vistades till sitt tolfte år, skulle givit hans karaktär ett typiskt skånskt drag. Förvisso har de tidigaste intrycken ett ofta avgörande inflytande på karaktärsdaningen och man vill gärna tänka sig, att en vänlig omgivning under uppväxtåren lämnat den blivande mästaren i älskvärd porträttkonst sitt bidrag.

Eljest bjöd väl själva staden knappast på någon stimulans för en slumrande målarebegåvning. Efter krig och förhärjande farsoter befann sig Malmö på botten av den vågdal, som följt på skilsmässan från det danska moderlandet. Ödegårdarna var många, handel och sjöfart hade gått katastrofalt tillbaka och endast på ett fåtal händer fanns ännu en spillra av det forna välståndet.

När Alexanders fader, provinsialläkaren Hans Roslin, år 1714 kom till Malmö, synes han först ha hyrt in sig hos prästänkan Anna Hallander, en av släkten Herslows stammödrar, och bodde i ett litet, henne tillhörigt bakhus vid Mårtensgatan. Sedan han gift sig 1716, flyttade han över till ett något större hus, en rätt förfallen f d prästgård på hörnet av Själbod- och Djäknegatorna. Om det berott på vantrivsel eller vad som eljest varit orsak, i varje fall bytte han redan 1718 åter bostad och slog nu ner sina bopålar vid Stortorget's förnäma norra sida.

Även här hade han som hemvist valt ett rätt anspråkslöst hus, som liksom hukade sig ner mellan resligare grannar. Hamngatan går nu fram över dess plats, men det var icke här, såsom tidigare alltid påståtts, som Alexander Roslin först såg dagens ljus. Redan efter kort tid har nämligen provinsialläkaren åter brutit upp och flyttat över till en gård i Rundelsgatan — västra delen av nuvarande Siriusorden — där han var bosatt åtminstone 1719 och 1720. För följande år saknas uppgifter. Det är

Alexander Roslins barndomshem i Rundelsgatan.

således här Alexander Roslins vaggastått och här han först tultat omkring.

Även nu var bostaden tämligen enkel, en envåningslänga, som dock var ganska lång, så att den inrymde utom port och förstuga en stuga och tre kamrar. I vinkel mot boningshuset låg inåt gården en länga med kök, brygghus och en kammare, som tidigare använts av den inkvarterade soldaten, en gäst som doktorn i kraft av sina privilegier var befriad från. Inne på gården fanns ännu ett par småhus, och bakom densamma påträffar vi en liten trädgård, som tillsammans med angränsande "hageplatser" bildade en grönskande oas i kvarterets mitt. Alexander Roslins födelsegård revs i mitten av förra seklet.

Doktor Hans Roslin hörde till de stilla i landet. Han varken grälade eller slogs och domböckerna är följaktligen för hans del beklagligt fria från scener, som kunnat skänka inblickar i hans och hans familjs liv. Hövligt framförda påminnelser om lönen, ett uppdrag att undersöka olagligt saluförda läkemedel, ja, det är i stort sett det hela.

Om man trots detta söker få en glimt från Alexander Roslins barndomsår, kan man nog våga gissa, att pysen, kanske på sin moders arm, varit åskådare till ett av de praktfullaste skådespelen under denna tid, nämligen Fredrik I:s och Ulrika Eleonoras pompösa intåg i Malmö i augusti 1722. Staden hade rustat sig väldeligen för att värdigt begå den stora händelsen. Borgarna hade fått en sträng order att hålla gatorna framför sina hus "vackert rena" och bestrött dem med vit sand och enris. Nedanför fönstren var väggarna prydda med täcken och på båda sidor om gatdörrarna hade rests sk majträd, sirade med blomster. Höjdpunkten utgjorde en mycket påkostad äreport, som väl rests någonstans där Östergatan var bredast. Ovanpå äreporten hade anordnats en estrad, från vilken "en fullkomlig musique" dvs en orkester hälsade kungaparet med sköna toner. Fyra utklädda snickaregossar hade också sin plats däruppe i för oss okända roller och vid portens fot paraderade fyra "vildmänner" med väldiga skägg à 2 daler stycket, kanske ett dunkelt minne från liknande festligheter under danska tiden. Borgerskapet till fots och till häst paraderade och "salverade", kanonerna dånade, fanor och vimplar fladdrade.

Kungaparet logerade under malmödagarna hos borgmästaren Josias Hegardt, vars hus vid Stortorget nu motsvaras av Fougstedts fastighet. För deras höga nöje var väl sörjt. Borgarhustrurna hade fått i uppdrag att anordna en majgrevefest och en svanjakt i Rörsjön har säkerligen fallit det höga majestätet väl i smaken.

Knutslaget hade gjort sina förberedelser i god tid och hade den 19 augusti, dagen före avresan, äran att se kungaparet och dess lysande svit som gäster. Äldermannen, borgmästare Jacob Montell uppläste "på sitt förordnade rum" sin oration, generalguvernören passade på, medan musiken spelade, att lämna en orientering om Knutslagets "insticktelse och sammanhang". Så intogs måltiden, varvid kungaparet hade sitt eget bord och övriga deltagare satt bänkade vid två långbord. Vid skålarna gavs tecken till artilleristerna på torget, som så lät sina tolv kanoner dundra.

Troligtvis var det under måltidens gång, som kungaparet i nåder tillät, att Knutsduvan hängdes om deras hals och bjöds att dricka av Knutslags-

Broderskaps-bägaren ”och således allernådigst förklarade sig till broder- och systerskap i denna berömmeliga societet”. Sitt välbehag visade kungen genom att bevilja laget tullfrihet för införsel av vin till ett värde av 500 daler utöver de privilegier laget redan benådats med.

Ja, det var en strålande fest, även om den knappast kunde mäta sig med de lysande tillställningar, där Alexander Roslin längre fram i tiden hade tillfälle att utveckla så framstående hovmannaegenskaper.

SDS 14/1 1962.

Talades det skånska i 1500-talets Malmö?

Hur talade man i Malmö på 1500-talet? Var språket en äldre föregångare till nutida riksdanskan eller hade det en lokal särart, som redan då skilde det från andra munarter? Att försöka besvara dessa frågor kan synas vara en hopplös uppgift, eftersom ett svalg på århundraden skiljer denna tid från grammofofonskivornas och bandinspelningarnas era. Vi är med andra ord i detta stycke helt hänvisade till de skriftliga källornas vittnesbörd.

Även om ett skriftligt riksspråk i vår tids bemärkelse saknades i 1500-talets Danmark, har dock skolundervisningen följt i stort sett gemensamma linjer, så att större avvikelser i sats- och ordbildning sällan möter i mera officiella sammanhang. Någon obetydlig särprägel finns visserligen — och lyckligtvis — hos så gott som varje skrivare, men det gäller utom handstilen främst själva stavningen och saknar därför intresse i detta sammanhang.

Först i handlingar av mera tillfällig art, brev, räkningar och hastigt tillkomna koncept, har vi någon utsikt att tränga detta spörsmål närmare på livet. Bristande skrivkunskaper medför gärna, att något av talspråket präglar utformningen av orden.

I några brev från Jörgen Kock och hans hustru, som en skrivare tydligen fått sätta på pränt, påträffar man sålunda en fortlöpande serie avvikelser från gängse skriftspråk. Det är framför allt ett orden vidhängande, liksom dröjande "e", som frammanar bilden av en dikterande herre, sökande efter orden. "Vel till pass" blir till "vaelle telle passe", likaså "mel oc malt oc flesk" till "melle oc malte oc fleske" för att blott nämna ett par exempel. När "oss" skrives som "vos" och "deres ferde" som "döris faere", har man en starkare känsla av, att något av talspråket kommit med i skriften.

Itz hante penne aff
bendes

Itz er drensmeds y hantke:
er meds fullig for iij sepe:
hante sepen viij s

Itz er hantke ope sepe bode
er meds fullig for iij sepe:
per hante sepen viij s

Itz er eptil y bille biler meg
fullig ynd for hante
os quindew der meds ij ad

Itz er alle tanspen meds sei
llig for iij seper hant
te sepen viij s ij seper
byg

Andas x b
ij o. gnteloff
ij led for

~~Itz er affm sed a iij s~~
Itz er iij dale y iij s
oc iij s for hantke
ille bierke huse oc tige
der pan har iij sepe hantke
ijte viij s; oc x biler y iij s

~~Itz er hantke y opanne
med fullig ij sepe hantke
ier hantke hantke y iij s~~

Itz er hantke hantke hantke
Itz er hantke hantke hantke
Itz er hantke hantke hantke
Itz er hantke hantke hantke
Itz er hantke hantke hantke
oc iij s for hantke hantke

Itz har ieg anamid a peshie oc iij
seper iij seper iij seper
oc iij seper med hantke hantke
ieg oc hantke hantke hantke
oc sender ieg oc iij seper hantke
som seper et hantke offer oc en hantke
sepe ij sepe iij seper hantke hantke

Sådana strödda fall skänker dock knappast underlag för slutsatser rörande det språk, som då talades i Malmö. Annorlunda ställer det sig måhända med den ordlista, som kan sammanställas ur de märkliga räkenskapsböckerna i bouppteckningen efter Morten Brygger år 1558. Anteckningarna i dessa volymer har påbörjats redan 1537 — samma år som Malmöhusbygget igångsattes — och synes sträcka sig fram till bryggarens död tjugo år senare.

Om Morten Brygger själv varit skrivkunnig är ovisst. I varje fall har han i stor utsträckning anlitat hjälp för bokföringen. Det finns omständigheter, som tyder på, att "pebling", skolgossar, skött en del av skrivgöromålen, kanske som vederlag för kost och logi. Det går att särskilja åtskilliga handstilar, men det är framför allt två, som innehåller de språkliga särdrag, som här skall beröras. De övriga skrivarnas skolundervisning har väl redan fortskridit så långt, att skriftspråket i regel tagit överhanden.

Ställer man mot varandra förteckningar på i räkenskaperna särpräglade ord och deras motsvarighet med normalt skrivsätt, får man en stark känsla av, att de förra har en typisk "skånsk" prägel. "Bunde" blir till "bonne", "qvinde" till "qvinne", "andet" till "anned", "half" till "hall", "sadel" till "sael", "side" till "sie" och "talg" till "tall" för att nämna några exempel. Även sådana sammandragningar som "hos hannem" till "hossen" och "hafde den" till "hadene" verkar som till skrift förmedlat talspråk.

För en språkforskare säger det kanske också något, att "g" gärna utbytes mot ett "d" såsom: "ligger" till "lidher", "gang" till "gand" och "ring" till "rind". Stundom överhoppas "g" helt t ex i "sengedyne" — "sennedyne", "penge" — "penne" och "vegne" — "vene" eller "vende".

När det gäller person- och ortnamn framträder dessa särdrag särskilt starkt. Liksom ofta än i dag kallade man även på 1500-talet Anders för "Anners", Mads för "Mas" och Mogens för "Maaens". I ortnamnen är det framför allt utbytet av "g" mot "d", som är påfallande: Dalköpinge — "Dalköbende", Engelholm — "Eneldholm", Getinge — "Gedinde", Keflinge — "Köyfflinde" osv. Även bortfall av "g" kan påvisas här: Reng — "Ren", Stangby — "Stanby" och Lille Bedinge — "Lille Bedinne".

Det har väl då som nu förekommit mer eller mindre "vårdat" språk och de här exemplifierade uttrycken ger sannolikt närmast prov på, hur gemene man talade. Men det är just detta av skriftspråket opåverkade

talspråk, som det synes mig vara av intresse att få fastställt. Även om Morten Bryggers räkenskapsböcker är en särskilt givande gruva, tror jag att en systematisk genomgång av andra äldre handlingar skulle kunna lämna ytterligare tillskott för besvarandet av frågan: hur talade man i Malmö på 1500-talet?

SDS 3/2 1962.

Rönneholm och Isac Beckström

Strax på nyåret 1779 hade Isac Beckström, Rönneholms förmodade skapare men då blott 23-årig gesäll, begärt att det Lofliga Murmästare Embetet skulle kallas samman. Som alltid skulle man möta upp hemma hos åldermannen, som vid denna tid var ingen annan än Isacs egen far, mäster Niclas Beckström. Till sammanträdet, som ägde rum den 23 januari, infann sig utom samtliga i staden boende mästare även rådsbistittaren, rådman Hagström och stadsnotarien Flensburg, som med van hand förde protokollet.

Lagets skrålåda, i vilken förvarades protokoll, in- och utskrivningsböcker och andra handlingar, stod på bordet. Sedan Isac erlagt sina "äskningspengar", dvs den avgift som krävdes för lagets sammankallande på annan dag än de ordinarie stämmorna, öppnade åldermannen lådan och därmed sammanträdet. När i våra dagar herrar ordförande "öppnar" sina sammanträden och stämmor, är det sålunda allttjämt imaginära skrålådor, som spökar, likaså när de "sluter" — numera avslutar — dessa sammankomster.

Isac framträdde nu och begärde att få avlägga mästareprov för att vinna inträde i laget, dagens enda ärende. Efter överläggning med rådsbistittaren bifölls detta. Det förelades den unge gesällen att utföra "en grundritning av en grundmurad husbyggnad, 55 alnar lång och 17 alnar bred, med sina avdelningar till nödiga rum uti tvenne våningar, jämte förslag på kostnaden till murmaterialier". Provet skulle utföras under uppsikt av två lagsbröder såsom "skådomästare" och dessa hade också att avge yttrande om detsamma.

Den 4 april presenterades mästerstycket och granskades av Herr Rådsbistittaren och hela embetet. Det befanns vara "alldeles svarsgott", varför Isac förklarades vara "en riktig och välerfaren mästare" och lyckönskades på vanligt sätt till framgången.

Sitt första år som mästare stannade Isac kvar hos fadern, hos vilken han avtjänat sina sex gesällår, men sedan han 1781 inträtt i det äkta

Ingångsdörr i Hedmanska gården vid Larohegatan.

ståndet, blev han sin egen och övertog måhända i samma veva faderns rörelse. I varje fall är han senast 1784 ägare av fädernegården vid Djäknegatan.

Isac Beckström har från början haft vind i seglen. Gesäller och lär-gossar mantalsskrevs hos sina mästare och på så sätt kan man i längderna avläsa rörelsens storlek hos dessa. Man finner då, att under denna period endast en murmästare, Friedrich Wilhelm Horn, kommer upp i grannskapet av Isac Beckström. Sedan Horn avlidit 1796, fortsatte visserligen hans son Carl Friedrich verksamheten, men fick redan följande år anställning vid fortifikationen och hade väl därefter ej större möjlighet att ägna sig åt privatbyggen. Lyckliga omständigheter har sålunda samverkat till, att för de märkliga byggnadsverk, som tillkommit omkring sekelskiftet 1800, står Isac Beckström såsom den med stor sannolikhet ende tänkbare byggmästaren.

Hans verksamhet fick allt större omfattning och åren före hans död 1810 var ej mindre än 7—8 gesäller och upp till 12 lärgossar skattskrivna hos honom. Hans bouppteckning vittnar värtaligt om hans framgång. Sedan åtskilliga år hade han residerat i egen fastighet vid den fashionabla Adelgatan, han ägde dessutom ännu en gård, en obebyggd tomt i "Nya staden" och en stor förstadsegendom. Med någon förvåning finner man, att han placerat en del av sin förmögenhet i aktier i fem företag: Disconten, Falkmanska Casernen, Stallgården, Theaterbyggnaden och Wallraseringen. En stor post utgöres av fordringar för arbeten i kyrkor på Söderslätt: Klagstorp, Södra Åby, Fru Alstad, Tottarp, Östra Grevie, Ingelstad, Mellangrevie och Bunkeflod, därtill oavslutade brobyggen över "södra och norra Canalen" i Malmö. Allt frammanar bilden av en man, som ryckts bort på höjdpunkten av en framgångsrik bana.

I sin artikel om Rönneholm den 1 november har Bertil Widerberg omnämnt, att Isac Beckström 1803 byggde det allttjämt bevarade huset på södra hörnet av Engelbreds- och Per Weijersgatorna, som han inom parentes omedelbart lät borgmästare Nordlind tillbyta sig. Det finns dock ytterligare åtminstone två byggnader, som knappast kan ha någon annan upphovsman än just Isac Beckström, det Bagerska huset på Östergatan, som efter branden 1800 stod färdigt 1803, och hörnhuset i Hedmanska gården vid Laroche- och Hjulhamnsgatorna, betecknat 1806 såsom "nyligen uppbyggt". Det kan nämnas, att i den förra gården finns allttjämt en stor "lerlänga", uppförd med den vid Rönneholm använda macleanska metoden. Av samma material var även den för ett par årtionden sedan

rivna byggnaden vid Djäknegatan i kvarteret Spinneriet, där S:t Petri pastorsexpedition länge hade sina lokaler. Denna vackra byggnad, ett Rönneholm i en våning, hade uppförts 1800.

Tillsammans med Rönneholm och "Lugnet" i Möllevången, byggt 1796 under den Beckströmska eran, bildar dessa byggnader en väl samlad grupp, som intager en framträdande plats i vår stads byggnadshistoria. Även om ett direkt bevis på Isac Beckströms insats här kanske aldrig går att frambringe, pekar så många omständigheter i samma riktning, att hans namn är väl förtjänt att nämnas bredvid hans mer kända efterföljare, Anders Sundström och Anders Lundberg.

Till uppgiften i Bertil Widerbergs artikel, att målaren Christian Lundberg bör ha äran för dekoreringsen av rummen på Rönneholm, kan fogas det lilla tillägget, att denne utövare av de sköna konsterna var gift med Beckströms syster. Det passar onekligen rätt väl in i bilden, att de båda svågrarna här samverkat. Det arbete Malmö fastighetskontor genom arkitekt Birgitta Kordina nu låter utföra på Rönneholm för att söka bevara dessa illa medfarna väggmålningar, är värt allt beröm.

SDS 8/11 1964.

Jag har inte vaktat svin med dig!

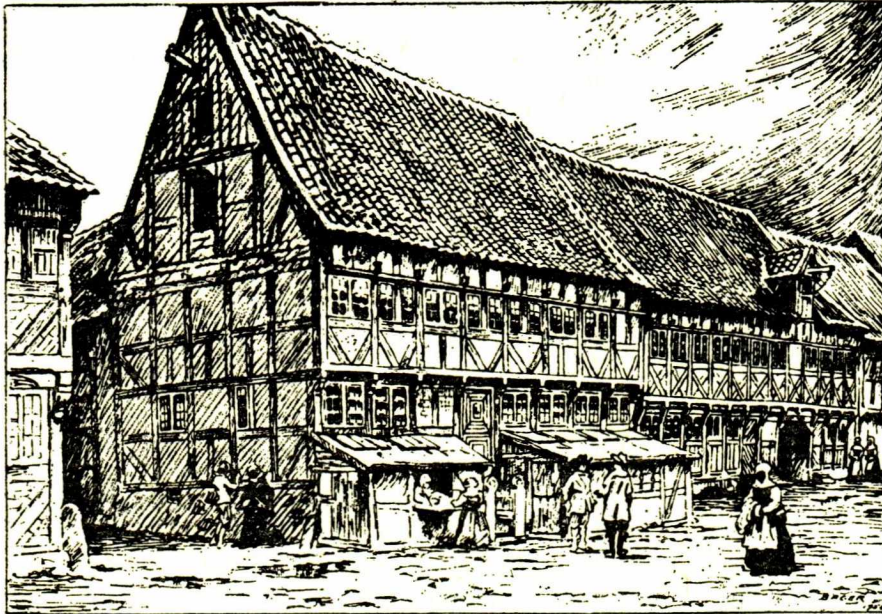
”Om jag gissar rätt, så är jag väl äldst, och föreslår att vi slungar titlarna och säger du.” Hade det gissats fel, blev förvirringen stor hos förslagsställaren och först genom en farbroderlig klapp på axeln visade den sin rätt berövade, att han inte fäste så stort avseende vid det lilla misstaget. Stundom föregicks titelbortläggning av studier i rullor, medlemsförteckningar och andra kunskapskällor, som kunde lämna besked om födelseår och helst även födelsedag, ty även beträffande jämnåriga gällde förstfödsloretten.

Vi gamla, som varit med om många mer eller mindre invecklade variationer på detta ceremoniella tema, betraktar nog med ett litet leende den jämlikhetstendens, som även på detta område kastat alla gamla invanda begrepp över ända och det med en iver, som om det gällde väsentliga ting. Utan att på något sätt vilja förneka, att tilltalsformer av olika karaktär använts samhällsklasserna emellan, bör man också hålla i minnet, att det nu så populära du framför allt inom de högre stånden begagnades sparsamt och då såsom tecken på intim gemenskap, i första hand grundad på släktskap och vänskap.

Medan språkbruket i detta hänseende trots fortgående nivellering dröjt sig kvar fram till våra dagar, har det i andra stycken helt förändrats. När skomakareänkan Keluff någon gång vid 1500-talets mitt ber den mäktige befallningsmannen Stig Porse om bistånd, börjar hon sin anhållan helt förtroligt: Beder jag, käre Stig, att I ville hjälpa mig o s v. Vänder man på saken och följer femtonmannanämnden ner i fängelsehålan till förhör med häxan Anna Bondeqvande, så börjar här samtalet med ett till formen artig: Kära Anna, oss synes att I far med lögn. Häxor emellan synes däremot ett förtroligt du ha varit på sin plats.

Några prov ur Malmö stads domböcker får belysa, hur noga man vakade över, att reglerna för ett höviskt tilltal iakttogs.

En augustidag 1660 blev byfogden Peter Carstens på sin promenad varse, att stadens kvartermästare och en löjtnant var inbegripna i en

Handelsmannen Friedrich Wulffs gård på hörnet av Öster- och Humlegatorna.

livlig ordväxling. Han gick då bort till dem och bad kvartermästaren slå följe med sig, men — och nu låter vi byfogden själv berätta — då duttade han mig och sade: Gack du från mig! Jag har intet med dig att göra. Så blev jag något mutt över, att han så plötsligt duttade mig, och hötte mot honom med fingret. Så klappade han mig på skuldrorna och började le och därmed gick jag från honom.

I en annan scen från samma år figurerar storborgaren Peder Weiher, han med egen gata i Malmö. Han sitter vid sin måltid, då han blir störd av en svensk korpral, som pockar på en månads avlöning för två och halv ryttare — fördelningen av denna pålaga gav faktiskt sådana resultat. Peder Weiher var just i ögonblicket inte vid kassa och föreslog andra utvägar. Därmed lät sig dock korpralen inte nöja, utan ilsknade till och övergav sitt tidigare någorlunda hyfsade uttryckssätt, i det han utbrast: Du skall väl betala mig, tro du det! Skymfen parerades omedelbart av

Peder Weijer med ett för sådant ändamål vedertaget ordstäv: Jag har inte vaktat svin med dig! — Ännu långt in på 1700-talet utlöser ett ohövligt duande exakt samma svar.

På 1730-talet beboddes gården på hörnet av Öster- och Humlegatorna — det Diedenska eller Siegbahnska huset — av handelsmannen Friedrich Wulff. I sin granne tvärs över gatan, Haqvin Bager, hade denne en besvärlig konkurrent och Bagers okonventionella sätt att sköta sin spannmålshandel gav anledning till många beska kommentarer. En junidag 1738 ledde slutligen ett meningsutbyte på Stortorget till handgripligheter. Det blev förhör på rådhuset, varvid Wulff uppgav, "att han märkt, att Bager brukat i sitt tal det ordet du, och på tillfrågan, om han duttade Wulff, sagt ja, vilken omständighet skall hava givit vidare anledning till ordträta". Till slut ryckte så Wulff till sig Bagers spanskrör och gav honom några rapp, så att käppen bröts av.

En avbasning ett par årtionden senare synes ha haft samma orsak. En dräng hade kört ett lass spannmål ner till hamnen, där färjemannen Bengt Nilsson låg och väntade med sin båt. Under drängens försök att köra vagnen så nära båten som möjligt, överöstes han med eder och skällsord, varefter färjemannen övergick till att misshandla honom med först en båtshake, därefter med en rorspinne. Drängen kunde inte räkna ut annan anledning till denna svåra medfart, "än att han för gammal vänskaps skull kommit att kalla honom för du".

Ännu ett exempel. Den hetlevrade byggmästaren Lorenz Knatt, vars namn alltjämt står att läsa i en av Roseningehusets nischer, som han murat igen, visade en gång en soldat ut ur sitt hus med orden: "Där står en dörr! Gack ut! Du har här intet att göra." Häröver blev soldaten förtörnad och ropade folk till vittnen på "att Knatt sade du till honom".

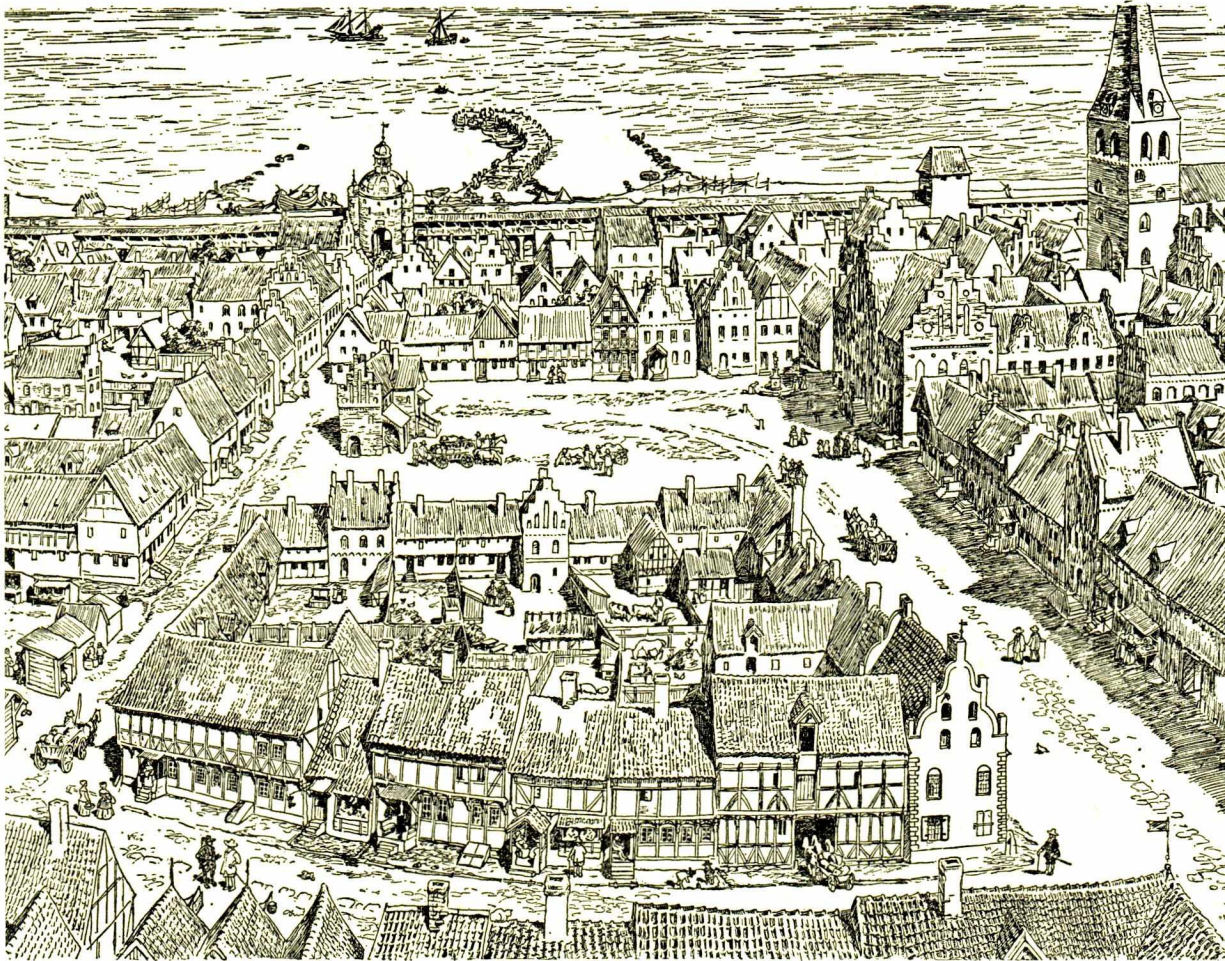
I ett otal fall kan man följa hur ett samtal, som höviskt börjat med I och Eder, sedermera, när vreden tagit överhanden, övergår till simpla du och dig. Någon gång låter sig endast den ena parten ryckas med, såsom vid en ordväxling 1708 mellan handelsmannen Tomas Tomasson och stadssekreteraren Lorich, då den förre utbrister: Vad, kallar du mig för karl? varpå den senare svarar: Vad är I då? Jag vet I är ingen käring.

Tilltalsordet du spände över hela registret från användandet vid vänners förtroliga samtal till sårande kombinationer med skällsord. Det är ju ingen tvekan om den vänliga klangen, när överstelöjtnanten Silfversparre ropar till en kamrat, som är inbegripen i slagsmål: Bror, vad gör du nu! Was Herra tri! Vad hittar du på! Å andra sidan har vi samman-

ställningarna med de otaliga skällsord, som uppfinningsrika malmöbor varierade på det mest ärekränkande sätt: din sakramentskade kanalje, din äreförgätne, rödskäggiga skälm, för att blott nämna ett par exempel. I sanningens intresse måste det nämnas, att männens bidrag på detta speciella område ter sig torftiga vid jämförelse med kvinnornas, där de runda orden ofta på det mest oblyga sätt kommer till användning.

Att man inte borde dricka brorskål med vem som helst, skall till slut belysas med en liten episod från år 1689. Skarprättaren i Malmö hade begivit sig till marknaden i Lund och där tagit vägen till en krog strax vid torget. Här satt en korpral med sitt sällskap ryttare. När skarprättaren får sitt öl, ropade korpralen till honom: Hör du bödel, jag törs dricka och slå med dig! Skarprättaren ville inte svara, utan mumlade endast: Give fandan vara en bödel! Men korpralen drack honom hurtigt till "med det ordet du" och sedan drack de tillsammans ett par potter öl "och sade allt till varandra du". Saken anmäldes för korpralens chef med mycket tråkiga följder för duskålsdrickaren.

SDS 29/5 1971.

S:t Petri kyrkas torn dominerade stadssiluetten redan på 1600-talet. I det avseendet överensstämmer denna bild med den historiska verkligheten. Annars är denna illustration, den mest kända av Einar Bagers bilder, en fantasifull rekonstruktion, första gången publicerad i Sydsvenska Dagbladet den 1 februari 1931.

Kring S:t Petri kyrka

Votivskeppet i S:t Petri kyrka

Den danske konstnären Jörgen Sonnes målning av en konfirmationsakt i S:t Petri kyrka 1844 är ett av de fåtaliga vittnesbörden om, hur kyrkans inre såg ut före den hårdhänta restaureringen 1848—54 under professor C. G. Brunius' ledning. Och dock måste man vid studiet av tavlan alltid ställa sig den frågan: hur mycket av detaljerna bör tillskrivas konstnärens fantasi? Prästens danska kvarnstenskrage verkar inte särskilt lugnande i det hänseendet, men efter hand har man med positivt resultat kunnat kontrollera den ena detaljen efter den andra — ett par för några år sedan påträffade karyatider visade sig sålunda härröra från den praktfulla läktaren på målningen.

Ett av de kvarstående frågetecknen utgjorde ett ståtligt votivskepp med svällande segel och fladdrande vimplar, upphängt i tvärskeppet. Sedan några dagar kan man emellertid även här sätta ett likhetstecken.

I ett inventarium från år 1776 finner man nämligen bland "Diverse Persedlar" följande anteckning:

— Ett skepp hängande i medlersta gången emellan de 2ne nedersta ljuskronerne, förährat åhr 1776 till kyrckan af Lots Upsyningsmannen Niclas Nilson. —

Därefter går det att i förteckningarna följa skeppet fram till år 1850, då man i en parentes tillagt "nu alldeles förmultnat". Detta eller följande åt har skeppet tagits ned och man vill gärna sätta den plötsliga "förmultningen" i samband med någon vårdslöshet vid det tillfället. Ännu 1856 upptages skeppet i inventariet, men vid samtida kontroll har i marginalen antecknats: "finns ej."

Donatorn Niclas Nilsson, som föddes 1729 och dog 1785, var son av bryggaren Nils Bengtsson. Han ägnade sig från ungdomen åt sjömansyrket och blev färjeman. Om hans skicklighet i yrket vittnar, att han snart utsågs till hamnfogde och slutade sina dagar som lotsinspektör. Vid sin ansökan om burskap 1752 fick han av magistraten det goda vitsordet, att han alltid uppfört sig "flitigt och beskedligt" i sitt yrke samt dess-

Konfirmation i S:t Petri kyrka 1844. Oljemålning av Jörgen Sonne. — Malmö museum.

utom ”visat prov på ett ömt och medlidsamt sinne mot sin avlidne faders sterbhus”. Han hade nämligen vid faderns tidiga bortgång tagit hand om såväl moder som minderåriga syskon och visade även i fortsättningen en föredömlig omtanke om sin familj.

Anledningen till Niclas Nilssons ”föräring” av votivskeppet har väl som i många dylika fall varit ett löfte, som han avlagt i sjönöd. Ett noggrant studium av skeppsbrott och haverier under hans tid kommer kanske en gång att kasta ljus över även den frågan.

När för några år sedan ett votivskepp till minnet av de under världskriget omkomna malmösjömännen upphängdes i S:t Petri sidoskepp, hade nog en och annan en oroande känsla av att måhända ett för kyrkan främmande element tillfördes densamma. I det stycket kan vi nu vara lugna.

Malmö S:t Petri församlingsblad 1949, nr 97.

Predikstolen i S:t Petri kyrka

*Den hellig Trefoldighed til lof, ere oc pris
Er dene predickstol bekost af Engelbret Friis
Tusinde sexhundrit mindre it aar
Efter at Gudz søn fødder war.*

Den egendomliga tidsangivelsen på predikstolen i S:t Petri kyrka, som väl föranletts mindre av rimmöd än av den tidens benägenhet att vända på ord, visar att denna blivit uppsatt 1599. Trehundrafemtio år har sålunda nu förflutit efter denna tilldragelse, som på sin tid öppnade portarna i vår kyrka för nya vindar. Inom föga mer än ett årtionde följde dopfunten, ”popelturet” (sångareläktaren, nu på Malmö museum) och högaltaret, det närmaste halvseklet medförde flertalet av de epitafier, som nu pryder kyrkan. Renässansen och i dess spår barocken hade gjort sitt intåg i det gotiska templet.

Den äldsta kända predikstolen i S:t Petri kyrka nedtogs 1537 och fördes jämte sin trappa på två lass till Gråbrödersklostret i nuvarande Kungsparken. I dess ställe uppsattes predikstolen från Heligandsklostret (på Stortorget framför Hotell Kramer) — man var i färd med att utlägga det nya torget och den fromma stiftelsen var dömd att försvinna. Hur denna predikstol sett ut, vet vi ej, men de upprepade försöken att bättra på densamma synes visa, att den antingen varit ganska torftig eller troligare alltför ”påvisk”. Redan 1546 draperades ett ”omhengende” omkring densamma och tio år senare försågs den med ett färgglatt ”overhengende” av blått och gult arrask, tydligen en baldakin, som från en rödfärgad järnstång hängde ner över predikstolen. Man tröttnade dock snart på denna anordning och 1580 anskaffades ”ett skur eller himling”, som på bjälkar inhuggna i muren vilade över predikstolen, alltså en baldakin ungefär som den nuvarande.

De gamla kyrkoräkenskaperna meddelar också den fantasieggande uppgiften, att man 1552 i predikstolen fastgjorde ”en kabel, som lektor

Rådmannen Engelbret Friis. Porträtt-
skulptur på epitafium i S:t Petri kyrka.

Anders kan hjälpa sig upp med". Man ser för sig, hur den av åren och väl även en försvarlig kroppshyddas tyngde kyrkoherden mödosamt arbetar sig upp i predikstolen.

Trots ansträngningarna att bättra på den gamla predikstolen har resultatet knappast tillfredsställt samtiden och redan i mitten av 1590-talet är man i färd med arbetet på den nya predikstolen. Den bekostades helt av rådmannen Engelbret Friis och utförandet anförtroddes åt den kände bildhuggaren Daniel Tomisön. Dennes medhjälpare Jörgen Stenhugger delar emellertid med honom äran och svarar för de konstnärligt kanske värdefullaste detaljerna. 1596 erhöll han på borgmästare Jacob Fectils befallning såsom föräring en klädning av hjorthud "för predikstolens historier", varmed måste avses de reliefer med motiv ur Kristi liv, som pryder predikstolens bröstning.

Den 7 januari följande år reser Daniel Tomisön med en bysven i vagn till Fågelsång för att ordna med den svarta stenen till predikstolen och i mitten av samma månad synes man redan vara i färd med att taga ned den gamla. Rullar anskaffas, byggnadsställningen togs bort och kyrkan undergår en efter allt stöket välbehövlig städning.

Det skulle emellertid dröja ännu två år, innan den nya predikstolen var färdig att överlämnas och även då återstod en del arbete. Den 7 april 1600 infann sig slutligen Engelbret Friis och Daniel Tomisön på rådhuset och den senare betygade då inför borgmästare och råd, att han erhållit

full betalning efter sitt kontrakt för såväl stenarbetet på predikstolen som "för overtecket (baldakinen) som är av trä". Som föräring hade han dessutom av sin frikostige arbetsgivare mottagit 100 daler, en tunna oxkött, en halv tunna ål och en fjärding smör, för vilket allt han tackade "på det vänligaste". Vid samma tillfälle intygade också Hans Maler, att han med Engelbret Friis träffat avtal om att utföra allt måleriarbetet, både i guld och färg, vilket sålunda ännu vid denna tid återstod.

Den arbetsdag, som förunnades predikstolens båda mästare, Daniel Tomisön och Jörgen Stenhugger, sedan de slutfört sitt verk, blev helt kort. Daniel, hans hustru och flera av deras barn avled redan 1602, antagligen som offer för en farsot. Jörgen Stenhugger, som självfallet tagit hand om sin kamrats dödsbo, följde honom snart efter. Att Jörgen vid sin bortgång hedrades på ett för en hantverkare enastående sätt, synes visa att hans samtid till fullo uppskattade även hans insats vid predikstolens tillkomst. På borgmästare och råds befallning uppläts utan vederlag en gravplats åt honom inne i kyrkan, alla klockor ringde, då hans kista bars dit, åtföljd av skolmästaren i spetsen för alla peblingarna, fyra av dessa sjöng över hans öppna grav och själva kyrkoherden, den kände psalmdiktaren Hans Christensen Sthen höll likpredikan.

De spridda uppgifter, som domböcker och andra källor lämnar om Engelbret Friis, donatorn av predikstolen, ger väl ej tillräckligt material för en klar bild av honom, men gång på gång pekar de dock hän mot samma karaktärsdrag: givmildhet och frikostighet, långt över vanliga mått.

Hans ursprung är okänt, men vid 1570-talets mitt är han redan välbeställd köpman i Malmö och forslar sina varor över haven i sin ägande bojert, ett fartyg särskilt lämpat för grundare farvatten. Hans handel omfattar mångahanda ting, spannmål, salt, oxar samt tidvis även klädesvaror och lyckan är honom bevågen. 1589 förvärvar han en välbelägen handelsgård vid Stortorgetts norra sida och här framlever han sina återstående dagar.

Vid tiden för detta gårdsköp står Engelbret Friis på spänd fot med en kategori av sina medborgare, vagnmännen. Denna motsättning är av särskilt intresse, emedan den träder i dagen vid den, så vitt jag vet, första strejken i Malmö historia.

Vagnmännen hade bland annat att avhämta handelsmännens sjöledes anländande varor och tillämpade sedan gammalt den ordningen, att de själva bestämde, vem som stod i tur att köra. Genom deras vårdslöshet

inträffade det emellertid ofta, att gods sönderlogs eller vältes ut i vatt-
net och magistraten bestämde därför, att varje köpman själv fick avgöra,
vilka vagnmän han ville anlita. Vagnmännen samlade sig då till ett möte
utan att tillfråga sin bisittare, en medlem av rådet, och beslöt att förbliva
vid den gamla ordningen samt bestämde även vitesbelopp för den, som
överträdde denna överenskommelse. Borgmästare och råd svarade med
att förpassa hela laget i rådhuskällaren, men inte ens denna radikala
åtgärd bröt vagnmännens motstånd. Tvärtom, de skickade bud till sina
drängar och förbjöd dem att köra för någon borgare, vem det än mån-
de vara. Måttet rågades, då de en gång, när bysvennen öppnade fängelse-
dörren, passade på att rymma ut i staden. Vid detta tillfälle hade en av
dem yttrat: "Jag har krut och lod i mina byxor, med dem vill jag skjuta
den svarte skälmen ihjäl." Domboken upplyser omtänksamt, att han där-
med åsyftat Engelbret Friis, som väl sålunda spelat en ledande roll vid
aktionen mot vagnmännen. Att vagnmannen inte farit med tomt hot,
visade sig när borgmästare och råd inför sittande rätt lät kroppsvisitera
honom.

Domen över vagnmännen blev hård. De fråntogs sitt lag och skrå.
En var skulle dessutom böta efter sin förseelse.

Snart påträffar vi emellertid Engelbret Friis' namn i sammanhang,
som troligen lämnar en rättvisare bild av honom. 1593 anslog han ett
belopp, vars avkastning skulle användas för inköp av träkol till den
panna, vid vilken de små peblingarna i koret vintertid kunde värma sina
frusna fingrar. Följande år skänker han såväl jordagods som penning-
belopp till ett par unga flickor, vars uppfostran han åtagit sig. En ung
systemson, som även vistas hos honom, blir vid samma tillfälle också ihåg-
kommen. Vid gåvan till flickorna hade Engelbret dock fäst det villkor,
att han själv skulle lämna sitt samtycke, om någon av dem ämnade gifta
sig. När den yngre av systrarna, Anne Hansdatter, på hösten 1601 trädde
i brudstol, vållade dock denna bestämmelse ingen olägenhet. Brudgum-
men var nämligen ingen annan än Engelbret själv!

Även mot sin unga brud visade han sedvanlig frikostighet och skänkte
henne på deras äktenskaps första dag som morgongåva en stor fastighet
mellan Engelbrekts- och Hjulhamnsgatorna, en gåva som i hög grad för-
törnade hans släktingar, vilka ansåg något sådant anstå endast adelsfolk.

Engelbret Friis' äktenskapliga lycka blev helt kortvarig. Redan efter
några månader insjuknade han häftigt och avled den 13 juli 1602. Om
hans sista stunder har hans hustru och de vid dödsbädden samlade vän-

nera lämnat en utförlig beskrivning, som mer än något annat låter oss se en glimt av Engelbret Friis som den fromme och givmilde mannen.

När sjukdomen hastigt tog en allvarlig vändning, lät han kalla till sig sin skriftefader, Herr Bertil Jespersön — stamfadern för den namnkunniga släkten Bartholin — som meddelade honom nattvarden, varefter han tackade och lovade Gud av allt sitt hjärta. Han begärde därefter, att man skulle komma med bläck och papper, ty nu, när han försonat sig med sin Frälsare, ville han göra sitt testamente. Han bad så en av sina vänner att ord för ord skriva ned, vad han dikterade. Då sade Herr Bertil till honom: "Vän lille, I glömmar väl icke bort de fattiga i hospitalet?" Engelbret svarade: "Ja, vad vill I föreslå?" Prästen sade: "Giv dem två bodar, det blir Eder till en evig ihågkommelse." Engelbret svarade då, att han inte hade sådant jordagods, som gick att skilja på, och bestämde att 30 daler skulle skrivas på hospitalet.

När man sedan kom till punkten, att prästerna skulle ha 12 daler vardera, sade han: "Våra egna präster böra ha mera. Sätt 14 daler till dem vardera och 12 daler till de övriga."

Då nu allt var skrivet efter hans befallning, sade han: "Nu, Gud ske lov, nu vet jag intet som fattas. Giv mig nu en penna, så att jag kan underskriva det." När då pennan icke strax ville giva bläck, kastade han den på golvet och sade: "Det var en usel penna, giv mig en annan." Då nu testamentet var underskrivet, sade han: "Nu, Gud vare lov, nu vet jag intet vara glömt." Och slog sig så på sitt bröst med sin högra hand och sade varje gång: "O Herre Jesu Krist, kom nu och slå till!"

Och därefter steg han upp ur sin säng och satte sig på en stol och sade till en av kvinnorna: "Mette, visa mig mina dödstecken." Och då han sett dem, sade han: "Gud ske lov!"

Och detta skedde ungefär en kvart, innan han dog.

SDS 5/2 1949.

300-årigt nytt i S:t Petri kyrka

För några dagar sedan präntade bildhuggaren Christoph Keppner med förfaren hand i guldskrift den sista av det tusental bokstäver, som nu pryder de stora epitafierna ovanför orgelläktaren i S:t Petri kyrka. Längesedan tystnade stämmor hade återskänkts förmågan att frambära sitt allvarliga budskap, den påminnelse, som så ofta möter oss i kyrkummet om människolivets fåfänglighet och obeständighet.

De två väldiga stenepitafierna, som bevarar minnet av handlanden Peder Bundesen (död 1648) och rådmannen Hans Svensen Rogge (död 1649), har utgått från samma verkstad och överensstämmer helt i kompositionen. Men liksom musiken har sina variationer på ett tema, så har även här varje detalj med beundransvärd skicklighet utformats annorlunda.

Epitafiernas mitt upptages av cirkelrunda målningar, den ena på trä, den andra på koppar, med porträttgrupper. Ovanför dessa läser man på fyrkantiga plattor bibelspråk och nedanför dem på ovala plattor inskrifter över de avlidna och deras familjer.

Det är framför allt dessa ovala plattor av svart "fågelsängsten", som nu varit föremål för undersökning. Inskrifternas förgyllning hade sedan länge varit helt försvunnen och även om de märken bokstäverna lämnat, möjliggjort tydning av enstaka rader, ansågs inskrifterna i övrigt hopplost oläsliga.

Det visade sig emellertid vid upprepade besök, att även här detaljer av bokstäver framträdde vid skiftande belysning. Genom noggrann notering av iakttagelserna var det möjligt, att småningom få hela ord att växa fram.

Liksom så mycket annat i äldre tid är även epitafieinskrifter sedvane-mässigt utformade och det ordförråd, som i dem förekommer, är starkt begränsat. Det behövdes därför ofta endast ringa vägledning för att man skulle kunna inpassa ett ord i sitt sammanhang, en omständighet som varit av stor betydelse vid det nu avslutade arbetet. Hade man anledning

ANNO 1651

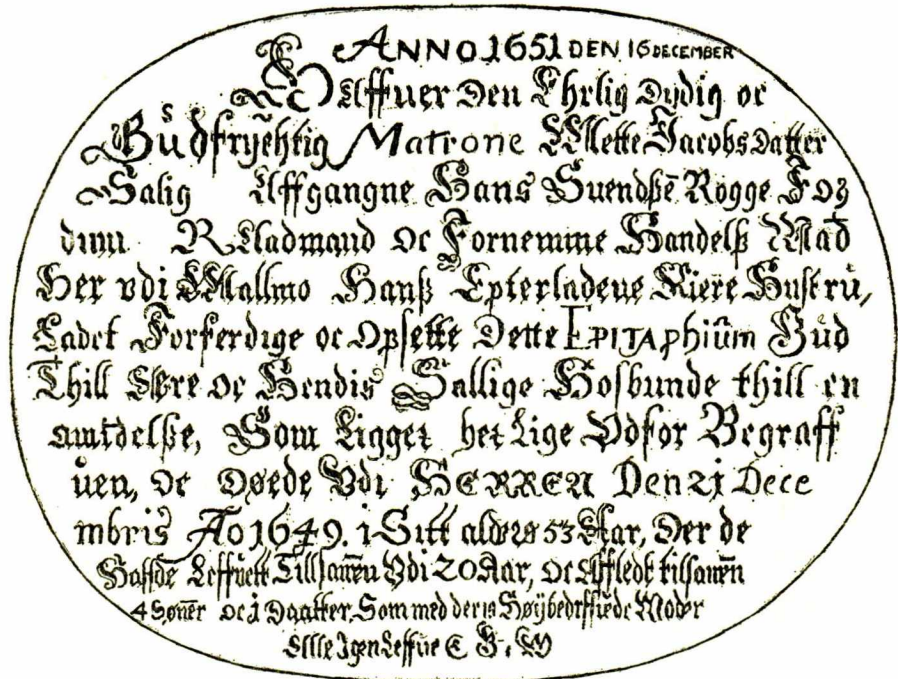
Er dette EPITAPHIUM Opsatt til evig
 Mindelese oc Erindring Gud til Hiere Offuer
 Peder Bundesen fordiem. Borger oc Handelsmand
 her iudi Malmoe effter hans begiering som Saligen vdi
 Herren Hensoffnit A. 1648 den 23 FEBR Met
 bege Hans kiere Husfruer som Vore Erlig oc gud
 fryctig Quinde Mette Hansdatter som døde A.
 1638 den 6 May oc Erlig oc gudfryctig
 Quinde Ingeborg Jacobs daatter som døde A. 1649
 den 14 octob met deris kiere börn oc ligger de her
 uedenfor begraffue. Gud giffe dem en glæ
 delig Opstandelse paa den yderste
 dag

Inskriftsplattan på Peder Bundesens epitafium.

förmoda, att ett ord skulle finnas på viss plats på plattan, kunde man av även mycket obetydliga spår fastställa, om så varit fallet.

Steg för steg kunde så luckorna fyllas, rad fogade sig till rad och i dag prunkar åter de tidigare så livlösa plattorna med de förgyllda inskrifternas vackert snirklade bokstäver. De gamla texterna har i minsta detalj kunnat följas. Ett litet minnesfel, väl hos den präst, som givit anvisning på det ena bibelspråket, har vi givetvis ej velat rätta till. Versen uppges vara hämtad ur Psaltaren, men sökes med större framgång i Vishetens bok.

De båda män, som nu så allvarligt blickar ner från epitafierna, var storborgare av ett format, som vi i vår demokratiska tid har svårt att föreställa oss. Medan Peder Bundesen var köpman i största allmänhet med ett handelslager, som omfattade snart sagt allt mellan himmel och

Inskriftsplattan på Hans Svendsen Rogges epitafium.

jord, tillhörde Hans Svendsen Rogge det förnäma Kledebolaget, vars medlemmar endast ägnade sig åt klädeshandel. De två herrarna var även i livstiden grannar, Peder Bundesen såsom ägare av nuvarande Berghska gården på hörnet av Kyrko- och Kansligatorna, medan Hans Svendsen Rogge residerade i den stora gård vid Adelgatan, av vilken "Tunneln" nu utgör en del. I detta sammanhang kan nämnas, att när man för några år sedan rev ner den utsökta dörrinfattningen inne på denna gård, påträffades en platta med Hans Svendsens bomärke och initialer.

Det är emellertid först 1914 i samband med den stora restaureringen av S:t Petri kyrka, som detta grannförhållande fortsatt även här. Ursprungligen hängde Hans Svendsen Rogges epitafium i mittgången på pelaren närmast väster om predikstolen, där det nu efterträts av det

Ledeburska epitafiet, medan Peder Bundesens minnesvård hade sin plats i södra tvärskeppet, troligen bredvid "peblingedörren", i båda fall i anslutning till deras närbelägna gravställen. Tyvärr hade detta förhållande ej hunnit utredas, när man bestämde nuvarande upphängning, som ju knappast låter de båda förnåma konstverken komma till sin rätt. I våra dagar blir det i stort sett endast musikvännerna på orgelläktaren, som kan glädja sig åt dessa "variationer på ett tema".

SDS 13/12 1953.

Kyrkbänkslängder

Om en sjuver någon gång på 1640-talet i Malmö tagit sig före att plötsligt i en större folksamling hojta: Anne! skulle femton kvinnor av hundra lystrat vid tillropet. Lät han namnet Maren följa efter, skulle ytterligare lika många damer spetsat öronen och ännu elva skulle haja till, när han ropade Karen. Om han så bad dessa kvinnor jämte Margrete och Kirstine att samlas omkring honom, skulle inte mindre än 54 damer av hundra lösgöra sig ur folkmassan, sålunda mer än hälften. Försökte vår man samma experiment med den manliga delen av folksamlingen, blev resultatet inte alls detsamma. Namnen Hans, Peder, Niels, Jens och Henrik skulle locka fram 10, 8, 6, 5 och 5 herrar av varje hundratal, sålunda sammanlagt 34 eller ungefär en tredjedel. Jämfört med de fem vanligaste kvinnonamnen är ju skillnaden avsevärd, men även i detta fall förvånas man över anslutningen till ett fåtal omtyckta eller snarare nedärvda förnamn.

Detta är ett av de resultat, som framkommit vid en undersökning av namngivningen i Malmö under den danska tiden av 1600-talet, närmare bestämt perioden 1634—60. De källor, som anlitats, är fyra längder över ägarna av platser i S:t Petri kyrkbänkar. Genomsnittligt är det 177 män och 237 kvinnor, som årligen erlagt avgift för dessa platser. Det kvinnoöverskott, som dessa siffror visar, var kanske i verkligheten något mindre, eftersom vissa yrkesgrupper t ex skeppare, färjemän och fiskare sällan synes ha kunnat förena sin verksamhet med regelbunda kyrkobesök och därför avstått från en onödig utgift.

Medan de 946 kvinnor, som statistiken omfattar, fördelas på 56 namn, har de 709 herrarna en betydligt större omväxling på sitt register, ty icke mindre än 96 namn är här företrädda. En förklaring till detta rätt egenomliga förhållande är väl, att många från utlandet inflyttade köpmän och hantverkare burit namn, som ej varit så vanliga här. En rad egenartade namn, ofta av tysk prägel, bäres sålunda av hantverkare, som väl

på sina vandringar funnit behag i vår stad och här bildat hjonelag med någon av ortens döttrar.

En vacker sed för namngivning, som levde kvar ännu långt fram i tiden, föreskrev att barnen skulle uppkallas efter någon förfader eller förmoder. Detta bruk har medfört, att namn, som tidigare sällan eller aldrig förekommit här, senare kunnat få ganska stor spridning. De vid århundradets mitt inte så ovanliga namnen Jost och Abele går sålunda tillbaka till ett par i seklets början hitflyttade tyska familjer.

I förteckningen intar några längre fram rätt vanliga namn en oväntat blygsam plats. Svend, Knud, Iver och Fredrik har sålunda blott vardera en representant, Villem, Bent, Tomas och Christen kommer endast föga högre upp på listan. Att kunganamnen Fredrik och Christian är så sparsamt företrädda synes tyda på, att det inte ansetts riktigt passande att ståta med så granna fjädrar.

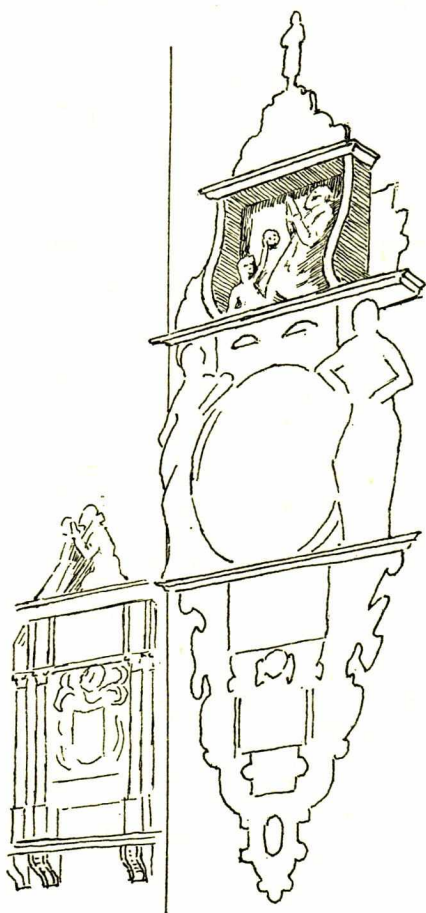
Medan kvinnoantalet är nästan oförändrat under de år, som längderna omfattar, med talen: 237, 239, 237 och 233, visar siffrorna för männen större förändringar. År 1634 är antalet 190, men har 1654 sjunkit till 179. Sedan stiger det år 1657 till 184, för att 1660 plötsligt dala ner till 156. Denna vågrörelse avspeglar rätt väl de politiska händelserna. Kriget mot svenskarna under Horn på 1640-talet medför en tillfällig tillbakagång, som på 1650-talet håller på att återhämtas, när så den för Malmö näringsliv katastrofala roskildefreden lamslår vår stad.

Vill man utreda släktsammanhangen under denna tid, som eljest i vårt stadsarkiv är rätt styvmoderligt dokumenterade, bjuder kyrkbänkslängderna på tidigare icke utnyttjade möjligheter. Det visar sig nämligen, att man — såsom var att vänta — sökt hålla samman familjevis i kyrkrummet och de sålunda förvärvade platserna övertogs vid dödsfall, där så var möjligt, av nästa släktled. År 1634 tronar t ex borgmästarinnan Maren Söffren Christensens i spetsen för fem döttrar i en av de förnåma "långa stolarna" i mittskeppet. 1660 har stora förändringar skett inom familjen, men i bänken återfinner vi alltjämt två av döttrarna, medan övriga platser nu innehas av en sondotter och tre dotterdöttrar. Även om överlåtelse av platsrätt inte var någon ovanlig företeelse, kan man alltid räkna med, att det i ett mycket stort antal fall finns någon släktförbindelse, när en plats fått ny innehavare.

Det inte minst värdefulla med dessa kyrkbänkslängder är, att man här som ingenstädes eljest får en samlad förteckning på kvinnorna i vår stad. Det är alltid betydligt lättare att komma till tals med männen. De hade

då som nu sina skatter att betala, för att inte tala om plikten att värna sin stad, och för bådaderna krävdes förteckningar, som ger oss gott besked om sammansättningen av den manliga befolkningen. Men den enda möjligheten att få motsvarande kunskap om kvinnorna finns i de "stolesteds"-längder, som här i korthet redovisats.

SDS 7/1 1955.

Detalj av Sonnes målning "Konfirmation i S:t Petri kyrka".

Gammalt nytt i S:t Petri

Utan några som helst ceremonier har under senaste tiden fyra Malmöborgare vederfarits äran att få sina statyer uppsatta på framträdande platser i vår stad. Rådmännen Engelbret Friis och Gorris Boldicke, borgmästarna Cornelius Willomsön och Christen Hansen är väl numera för de flesta helt okända namn, men de har samtliga på sin tid spelat en betydelsefull roll i vår stads historia och är väl förtjänta av äran att på detta sätt ihågkommas.

Vad som inträffat är helt enkelt att epitafierna över dessa stormän i S:t Petri kyrka nu återfått de statyetter av de avlidna, som ursprungligen hört samman med dessa konstverk.

Dessa porträttbilder var i regel fristående skulpturer, som hade sin plats på någon avsats, vanligen framför epitafiets mittavla. När storstädningen under Brunius ledning på 1840—50-talen gick fram över S:t Petri kyrka, sopades samtliga epitafier ut, för att i bästa fall hängas upp i tornets vapenhus. Därvid blev alla dessa lösa småfigurer hemlösa. I undangömda krok kunde dock åtskilliga tack vare det starka materialet överleva utan större skador och var vid Wåhlins stora restaurering i början av detta sekel alltjämt i presentabelt skick. Denna lilla, numera anonyma trupp fick en fristad i den då nyinrättade sakristian.

Blott alltför många hade dock mött oblidare öden. I illa medfaret skick hade de stoppats ner i en sidonisch till den sk piscinan i Krämarekapellet, där de först för ett tjugotal år sedan åter påträffades. Bland dessa bilder, som nu alla saknar huvuden, förekommer hela familjegrupper med en lång rad barn knäböjande bakom föräldrarna, gossarna efter ålder bakom fadern, flickorna bakom modern.

Ännu på Sonnes bekanta målning "Konfirmation i S:t Petri kyrka 1844" ser man ett par epitafier med sådana porträttfigurer. Rådmannen Engelbret Friis, predikstolens donator, knäböjer fromt bredvid en putto med dödskalle i hand, som alltjämt pryder hans epitafium. Hans egen bild har nu till slut kunnat identifieras bland skaran i sakristian, sedan

dess frontala placering länge fört på villospår. Icke blott kyrkan utan även stadshistorien har därigenom tillförts en värdefull tillgång. Ett annat epitafium på målningen, där figurerna knäböjer uppe på själva takavsatsen, skymtar blott svagt genom solstrålarna från de höga kyrkfönstren och synes ej ha någon motsvarighet i det nu bevarade beståndet. Många epitafiers öde blev som bekant att bidra till kyrkans uppvärmning!

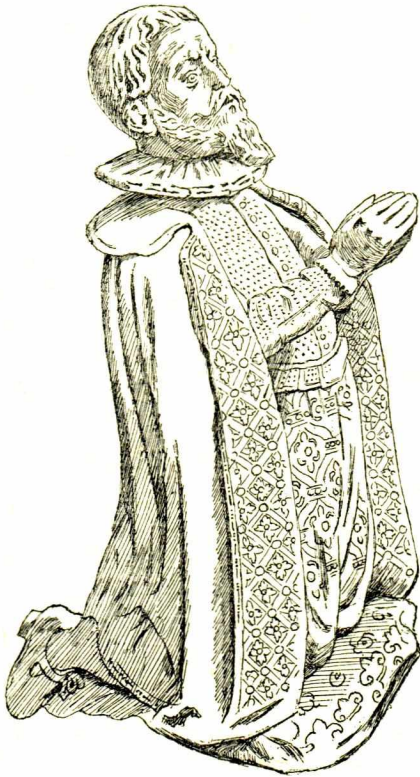
Även om ledning från målningar och dylikt i övrigt saknas, har man rätt stor möjlighet att åter sammanföra epitafier och bevarade statyetter. Man har därvid framför allt hjälp av de hastiga växlingarna i klädernas snitt vid tiden omkring 1600. Därtill kommer den varierande konstnärliga kvaliteten hos epitafierna, som kräver någon motsvarighet hos småfigurerna. Slutligen måste det finnas överensstämmelse mellan epitafiets tröskelbredd och statyettens fotplatta, en lika avgörande som självklar slutkontroll.

Av de nu uppsatta småfigurerna erbjöd bilden av Gorris Boldicke knappast något problem. Hans epitafium har tillkommit på 1590-talet och utom Engelbret Friis visar endast en bild dräktmodet från denna tid. Även som konstverk står denna statyett i särklass med den otroligt skickliga stoffbehandlingen, som låter mönstren i de olika klädesplaggen framträda lika tydligt som i en vävnadsförlaga. Jörgen Stenhugger, som är mästare till såväl predikstolens bildsvit ur Kristi liv som till epitafiet, har utan tvivel mejlat även denna vackra statyett.

Christen Hansens epitafium är liksom bilderna av honom och hans borgmästarinna av helt annan klass. Wählin, som ej kände till epitafiets ursprungliga, förnäma plats uppe i själva koret, har säkerligen av estetiska skäl låtit det få sin nuvarande anspråkslösa upphängning i vapenhuset.

Cornelius Willumsöns utomordentligt vackra epitafium ställde helt andra krav på de porträttbilder, som här kunde komma i fråga. Den starkt framträdande barockkaraktären hos vissa delar av epitafiet återfinnes i de nu uppsatta, överdådigt svällande bilderna av borgmästareparet med sina till bön patetiskt höjda händer.

Rätten att få sätta upp epitafium i kyrkan var icke blott en hedersbevisning, det krävdes också ordentligt vederlag. Beritta Gorris erlade sålunda 100 mark "för den tavla hon låtit sätta i kyrkan". Cornelius Willomsöns arvingar lämnade en mera originell ersättning, nämligen den avlidne borgmästarens andel i magistratens mölla och annan sådan rät-

Rådmannen Gorris Boldicke. Porträtt-
skulptur på epitafium i S:t Petri kyrka.

tighet. Även vederlaget för Christen Hansens epitafium är rätt egenartat. Det bestod av två blystycken, vägande $2\frac{1}{2}$ skeppspund och värderade till 37 daler och $3\frac{1}{2}$ mark!

Liksom man i senare tid någon gång kunnat sätta tilldelandet av ordnar i samband med ekonomiska prestationer, kan man nog i regel förutsätta, att den icke ringare hedern att stå staty på ett epitafium var förenad med en ordentligt tilltagen tribut till kyrkan.

SDS 17/4 1960.

Claus Mortensen Töndebinders bibel

Genom tiderna har Malmöreformatorn Claus Mortensen med tillnamnet Töndebinder varit en omstridd man. Omdömena om denna förgrundsfigur i Malmö kyrkohistoria pendlar mellan polerna: ett lokalhelgon och en "grobian". Sanningen är väl här som så ofta att finna någonstädes mitt mellan dessa ytterligheter.

De vackra orden på hans gravsten framför högaltaret i S:t Petri kyrka är kanske ej så mycket att fästa sig vid, eftersom de med stor sannolikhet utformats av honom själv. Stenen nedlades nämligen redan 20 år före hans död — hans levnadsår och dödsdata har inhuggits först senare och de sparsamma släktingarna har därvid snålat in på mässingen, som använts för den tidigare färdigställda texten. Gravstensens plats vittnar dock om samtidens uppskattning av hans insats för reformationen, som genomdrevs med krafttag, som osökt leder tankarna till Gustaf Vasas ogenrade takter.

Bevarat källmaterial, som belyser andra sidor av hans karaktär, kan knappast sägas giva en sympatisk bild av den stridbare reformatorn och det har förvisso legat starka skäl bakom åtgärden att efter blott ett tiotal år förflytta honom från Malmö S:t Petri till ett anspråkslöst landsortskall i Husie och att även beröva honom prosttiteln.

Ett omdöme från långt senare tid förtjänar här att omnämnas. Under förpostfäktningarna vid prästvalet 1912 efter prosten Ohlins bortgång hade en tidning liknat sin kandidat vid Claus Mortensen. Efter relate-randet av detta skriver Albert Lysander i ett opublicerat manuskript: "Jag säger här ifrån, att jag *icke* vill vara Claus Mortensen — av flera skäl än jag här kan säga!"

Just i dessa dagar har ett sedan länge undanskymt vittnesbörd om Claus Mortensen åter framlagts till begrundande. Det är visserligen nedtecknat först ett tiotal år efter Malmöreformatorns död, men de personliga beröringspunkterna mellan denne och skribenten förlänar dock dennes värdesättning en viss betydelse. I svensk form har hans betyg följande lydelse:

”— Salige Herr Claus Töndebinder, som var den förste evangeliske predikanten i Malmö, en härlig, fin och gudfruktig man, som med stort allvar och iver har drivit det heliga Evangelium mot papisternas drömmar och villfarelse —.”

Anteckningen står att läsa i en av de dyrgripar från Husebybiblioteket, som i höst utstälts på Malmö museum, en liten bibel på latin, tryckt i Paris 1523. Raderna är hämtade ur en redovisning för bokens första ägare på bibelns försättsblad. Den tidigaste innehavaren är Claus Mortensen, som med egen hand på första sidan skrivit:

Nicolaus Martini mal(mogiensis) est possessor meu(s)

övers. Claus Mortensen från Malmö är min ägare.

Därefter inhämtar vi, att han 1556 skänkt boken till Mäster Tyge Asmundsön, senare superintendent i Skåne, ”till en vänlig och evig hågkomst”. Det är den senares son Asmund Tygesen, kyrkoherde i Lövestad, som nedtecknat raderna och han tillfogar den värdefulla upplysningen, att hans fader flitigt studerat boken och ”med egen hand överallt gjort anteckningar”.

Tyge Asmundsön är en av de märkligaste präster, som innehaft befattning vid Malmö S:t Petri. Hans första vistelse här som ”predikanter” dvs. komminister var helt kortvarig och redan efter något år blev han 1555 hovpredikant hos prins Fredrik, senare kung Fredrik II, som då vistades på Malmöhus. Kort därefter finner vi honom som pastor och prost vid Vårfrukyrkan i Köpenhamn och redan 1560 kallades han till superintendent i Lund, den nya benämningen på biskopen. Att på fem år avancera från komminister till biskop torde vara en karriär utan många motstycken! Det kan nämnas, att bland dem, som närvar vid biskopsvalet i Lund, finner vi även Claus Mortensen, ”präst i Husie”.

Att Tyge Asmundsön ägde rika gåvor, är uppenbart, men hans liv var knappast klanderfritt och några tråkiga processer bidrog till att draga ner hans anseende. ”Sedan han prövat på lyckans obeständighet”, såsom Hvitfeld skonsamt sammanfattar anledningen, avsåg han sig 1577 sitt ämbete. Han var därefter åtminstone tidvis bosatt i Malmö. Han ägde en gård i hörnet av Mäster Nils- och Mårtensgatorna, där han redan 1570 låtit uppföra nya byggnader. I enlighet med tidens sed att uppkalla gator efter någon märkesman, som bodde där, benämndes Mäster Nilsgatan under senare delen av 1500-talet för ”Bispens strede”. Tyge Asmundsön avled 1586 och begrovs i Lunds domkyrka.

Randanteckningarna i Claus Mortensens bibel vittnar om, att Tyge

Asmundsön varit en mäktig beläst herre. Kyrkofäderna och deras kommentatorer citeras sida upp och sida ner och ger en klar bild av grundligheten i hans teologiska kunskaper. Med en suck måste man konstatera, att inga personliga omdömen, långt mindre notiser av t ex lokalhistoriskt intresse, fått smyga sig in i den lilla boken.

Malmö S:t Petri församlingsblad 1961, nr 4.

Jörgen Kocks gravsten på sin hedersplats

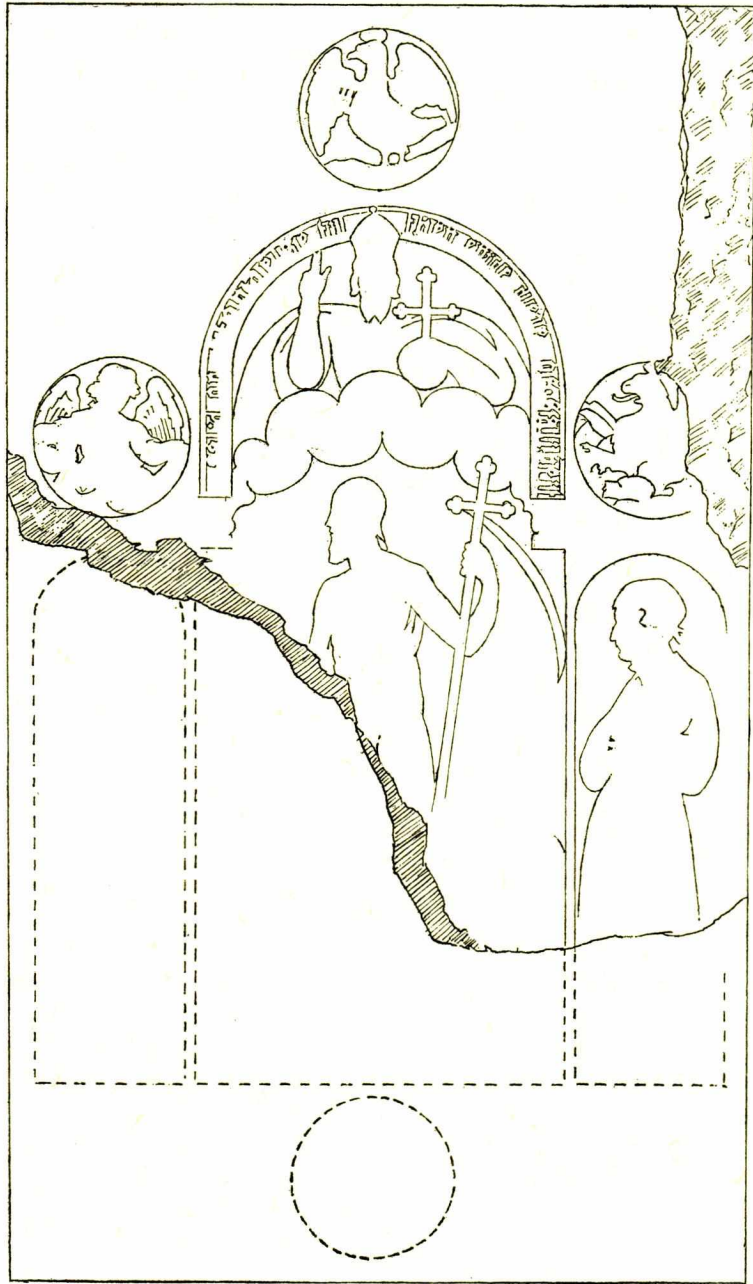
Sedan ett halvsekel hyser Malmöhus i sin källarevåning ett antal märkliga gäster, som knappast någon av de vanliga museibesökarna stiftat bekantskap med. I halvdagern från källargluggarna skönjes en samling gravstenar, som i mer eller mindre fragmentariskt skick förts hit, när S:t Petri kyrka 1904—14 undergick sin sista stora restaurering.

Ledaren för detta arbete, domkyrkoarkitekten Theodor Wählin, var angelägen, att det gamla gravstengolvet, som dolts under en ny beläggning i mitten av 1800-talet, åter skulle komma till sin rätt. I koromgången presenterades i en historisk svit de märkligaste och bäst bevarade hällarna, där borgmästare och rådmän med sina gemåler alltjämt framträder med högtidlig värdighet. Ett antal kulturhistoriskt värdefulla gravstenar alltifrån medeltiden fram till 1800-talets början samlades i Krämarekapellet och ger där i litet format en fängslande bild av, hur gravstengolvet i hela kyrkan en gång tett sig.

Därmed var alla i Wählins plan upptagna platser utnyttjade. Av de stenar, som i övrigt under arbetets gång måste upptagas, utvaldes de märkligaste och anförtröddes i museets vård.

I denna samling var det en gravsten, som trots hård medfart skilde sig från mängden genom såväl sitt väldiga format som sin monumentala utformning. Dess ledareställning fastslogs slutgiltigt, när det 1939 kunde föras i bevis, att stenen en gång vilat över stormannen Jörgen Kocks grav på dess hedersplats i kyrkan.

Och nu gällde frågan: icke om Jörgen Kocks monument alltjämt skulle förbliva ett museinventarium, utan hur länge. Stad och kyrka hade en gång förbundet sig, att hans gravsten aldrig skulle rubbas eller som det uttrycktes, "maa aldrig brydis" och det var nu en självklar plikt att gottgöra, vad som i det stycket brustit.

Glädjande nog har en framställning i denna riktning mötts med den största förståelse av alla kyrkliga instanser. Redan för ett par år sedan anslogs ett belopp för att möjliggöra gravstenens återförande till S:t Petri kyrka. I samband med andra större arbeten med omläggning av golvet har så i dessa dagar Jörgen Kocks gravhäll ånyo fått intaga sin dominerande plats på mittgången, det s k "algulfvit", framför predikstolen.

Visst är det beklagligt, att stenen nu är stympad, att dess en gång så stilrena skulpturer genom århundradens tramp så gott som utplånats, att inskriften knappt kan skönjas. Men löftet har åter infriats och S:t Petri kyrka har berikats med ett monument, som i likhet med Claus Mortensens minnessten binder samman nutid med det skickesediga skede i Malmö historia, då en ny tid med reformationen gjorde sitt inträde i vår stad.

SDS 24/3 1963.

Jörgen Kocks gravsten i S:t Petri kyrka.

Albrecht Dürer och Krämarekapellet i S:t Petri

En sommardag 1555 knarrade några foror fram på Östergatan i Malmö och svängde upp till S:t Petri kyrka. Bönderna avlämnade sin last, som bestod av idel stora knippor bok- och björkgrenar. Leveransen skulle dock inte nu som eljest användas till att ”maja” kyrkan med, utan grönskan hade anskaffats för att ”fördriva kalklukten” med efter kyrkans vittning.

Man hade gått grundligt tillväga vid detta arbete och det ofta upprepade påståendet, att kyrkans målningar ödelagts först vid Brunius' restaurering i mitten av förra århundradet, får nog inte tagas alltför bokstavligt. I redovisningen för kostnaderna för kyrkans vittning upptar räkenskaperna en post, som visar, att under de sexton veckor arbetet pågick, hade en smed fått ”skärpa” hantverkarnas skrapjärn ej mindre än 43 gånger, något som synes tyda på ett rätt grundligt förarbete.

Hur som helst, Krämarekapellet har vid detta tillfälle sluppit billigt undan. Anledningen var väl, att kapellet vid denna tid var avskilt från kyrkan och disponerades av Helig Lekamens- eller Kledebolaget — en sammanslutning av klädeshandlarna — som uppfört byggnaden och av senare uppgifter att döma även svarade för dess underhåll. Här har man nöjt sig med att vitkalka valv och väggar. En i svart färg slarvigt ditklottrad sköld med ett bomärke — troligen kyrkovärdens — bevarar nu minnet av denna bedrift.

År 1780 upphörde Krämarekapellet att tjänstgöra som helgat rum. Detta år uppläts det nämligen till staden mot 5 riksdalers årlig hyra för att användas som spruthus. I västra gaveln upptogs nu en stor ”med valv uppmurad port”, vars plats alltjämt kan avläsas på murytan. Med vaksamma brandvakter spanande i tornet ovanför hade stadens brandväsende onekligen nu fått det väl ordnat för sig och kunde företaga snabba utryckningar, dock i den mån det tillströmmande borgerskapet hann bemanna sprutorna.

Under Brunius' restaurering skedde en ny förändring, då kyrkans stora

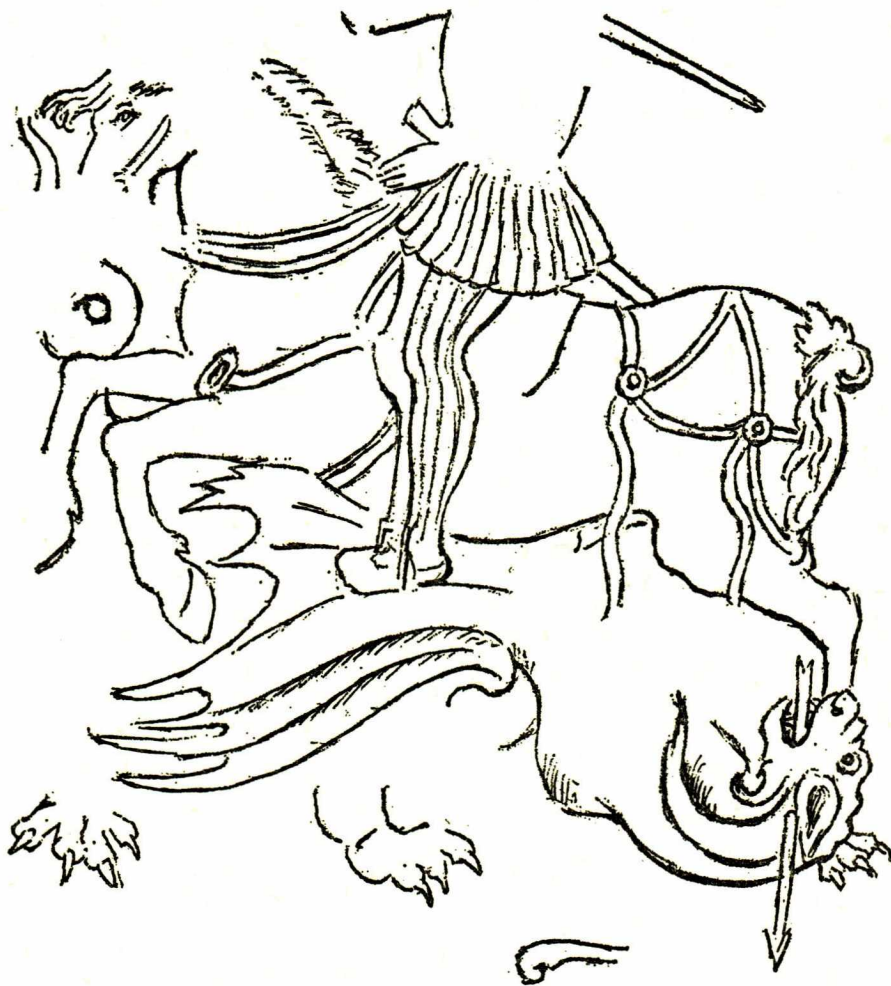
”centralvarmluftsapparat” förlades hit. Åter en ödets skickelse, som medförde, att kapellet förskonades från den duktige, men något hårdhänte professorns uppsnygningsiver. När Theodor Wählin åren 1904—06 genomförde sitt i många stycken föredömliga arbete för återställandet av kyrkans skönhetsvärden, hade han därför glädjen att kunna framtaga kapellets målningar i förvånansvärt välbevarat skick.

Krämarekapellets målningar är för oss malmöbor av oskattbart värde såsom förmedlare av senmedeltidens tankevärld. Liksom i en jättelik bilderbok har här samlats illustrationer till mycket av det, som tankarna sysslade med, som man talade om och som man trodde på. Religionen har givetvis fått sin lejonpart, i väggarnas svit av ståtliga kvinnliga helgon, i valvens framställningar av Yttersta domen, Kristi pinoredskap, Veronikaduken och mycket annat, allt i denna den mest protestantiska av Danmarks alla kyrkor inordnat under påvedömets insignier, de korslagda nycklarna under tiaran. Livets förgänglighet skildras grällt och obarmhärtigt i den märkliga dödsdanssonsviten. Bertil Widerberg har fäst min uppmärksamhet på, att benrangelsmannen här i ondskefullt skämtlynne i varje scen prytt sig med en huvudbonad, som svarar till hans partners. Men allvaret brytes även av de groteska figurer, som befolkar alla valvsvicklar, bastarder mellan människor och odjur, narrar, som driver sitt spel, djur, som musicerar eller frossar på sitt rov och mycket annat.

Men vad har nu rubrikens Albrecht Dürer, den store Nürnbergmästaren, att göra med allt detta? Jo, på kapellets södra vägg, som bildas av tornmuren, upptages ena hälften av en väldig målning, där S:t Jörgen på sin vita stridshingst spränger fram över draken, som han just tilldelat en välriktad spjutstöt i det uppspärrade gapet. Men det är ingalunda vår Malmökonstnär, som är upphovsman till denna komposition. På ett träsnitt, som kunnat bestämmas till tiden omkring 1505, har Albrecht Dürer framställt samma scen och överensstämmelsen mellan denna bild och Malmömålningen är även i smådetaljer så påtaglig, att intet tvivel kan råda om, att Dürers S:t Jörgen är förebild till Krämarekapellets. Draken vrider sitt ilska huvud på exakt samma sätt, dess fötter med de väldiga klorna söker fästen på samma ställen, vingar, hakskägg, allt överensstämmer. Till och med en kotlettrad, som på sticket påminner om ett tidigare drak-mål, har kommit med på Malmöbild. Man kan följa överensstämmelsen även i hästarna med deras remsor och egenartade stigbyglar, och först när man kommer till S:t Jörgen själv finner man, att Malmökonstnären haft anledning att variera temat.

S:t Jörgen och draken. Bilden t.v.: Spegelvänt träsnitt av Albrecht Dürer. Bilden nedan:
S:t Jörgen i Krämarekapellet. Konturteckning efter T. Wählins fotografi vid målningens
framtagande.

Krämarekapellets S:t Jörgen-scen är i förhållande till sticket spegelvänd och man frågar sig därför, om vår målare haft tillgång till en förlaga med denna orientering, en teckning eller målning. Att ett motiv överflyttas till plåt eller stock utan andra förändringar än att man beaktar, att t ex vapen överföres till höger hand, är inte ovanligt. Det kan i varje fall tänkas, att skillnaden mellan S:t Jörgens vapenföring på de båda bilderna kan stå i samband med ett sådant förfaringssätt. Krämarekapellets S:t Jörgen hade med i övrigt oförändrad komposition vid spegelvändningen fått begåvas med en högerarm av aldrig skådade mått, för att handen skulle räcka fram till spjutet. Vår konstnär har löst problemet genom att låta spjutet brytas av vid stöten, varpå riddaren drager sitt slagsvärd.

Bortsett från de konsthistoriska perspektiv, som denna sammanställning öppnar, har vi genom dateringen av Albrecht Dürers stick till tiden omkring 1505 fått bekräftelse på, att Krämarekapellets S:t Jörgen, såsom man förmodat, tillkommit ungefär ett årtionde in på 1500-talet.

SDS 21/3 1965.

Claus Mortensens altarbord funnet

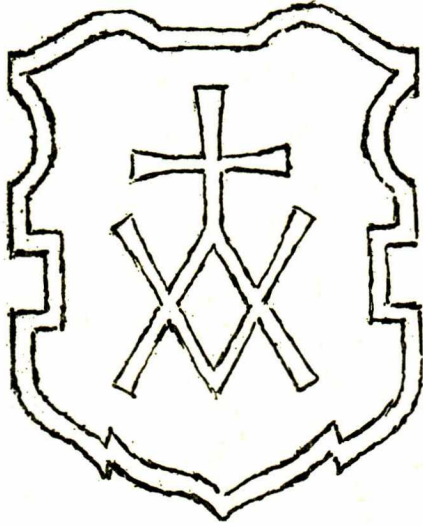
— — *Han lät upprätta ett oinvigt altare, som ännu i dag står där, kullstörtade, sönderskar, förstörde och uppbrände bilderna och altarmålningarna* — —

Ehuru på seklers avstånd känner man sig ännu i dag upprörd över den meningslösa förstörelse, som 1529 på en gång gick fram över S:t Petri kyrkas medeltida skatter. Man gjorde sitt värv grundligt. Även skåp och kistor bröts upp och plundrades på alla föremål av ädla metaller, ja till och med korkåporna och altarnas omhängen berövades sin utsmyckning av guld och ädla stenar, som under de följande åren såldes till guldsmederna.

Att bildstormen inte var en följd av ett obemästrat känsloutbrott, utan en planmässigt ledd aktion, synes framgå av, att man tydligen skonade några altare, kanske däribland högaltaret, såsom ekonomiskt alltför värdefulla. Dessa "tafler" såldes av borgmästare, råd och kyrkovärdarna på kyrkans vägnar för det ansenliga beloppet av 500 mark reda pengar till borgmästaren Jacob Nickelsen — Tunnelns byggherre — och en förmögen borgare. Dessa hoppades givetvis att sedan kunna med god vinst avyttra konstverken. Kanske har någon landsortskyrka — låt oss tänka oss Västra Ingelstad — passat på tillfället att skaffa sig ett av dessa altarskåp, som verkar alltför praktfulla i denna miljö.

Det betonas i ovanstående skildring och har väl aldrig bestritts, att Claus Mortensen varit primus motor för denna storstädning i S:t Petri kyrka. Efter fullgjort värv hade han en i stor sett naken kyrka att förkunna sin nya lära i, en kyrka, där inga sidoaltare drog uppmärksamheten från det av honom inrättade "oinvigda" altaret, "ett bordblad i en stor höjde fra jorden".

Redan efter 80 år ersattes Claus Mortensens altare av det praktfulla skulpturverk, som alltjämt är vår kyrkas främsta prydnad. Man har utgått från, att därmed var reformationsaltarets saga all. Genom ett märkligt fynd i dessa dagar har det dock visat sig, att så ingalunda är fallet.

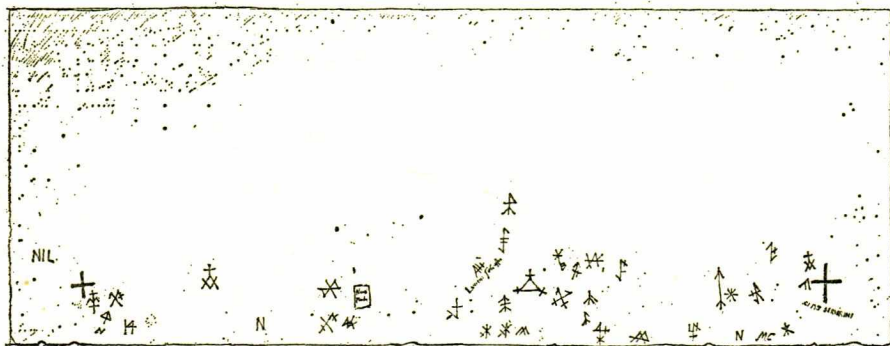

Claus Mortensens bomärke.

Vid nu pågående arbete för ändring av altarrundeln var det erforderligt att obetydligt sänka altarbordets höjd. Dess skiva av bräder avlägsnades. Under densamma låg en väldig stenhäll av något mer än tre meters längd. Den föreföll att vara helt slät med undantag av ett par klumpigt ristade kors nära hörnen. Vid närmare undersökning visade sig dock, att bland alla tillfälliga rispor kunde på ytan urskiljas ett mycket stort antal bomärken, i regel helt små, några initialer och slutligen tre helt utskrivna namn. Samlingen, som på min teckning påminner om dekoren på en lapsk trolltrumma, är i själva verket knappast skönjbar för ett ovant öga.

Några av de bomärken, som jag först kunde identifiera, tillhörde borgare i början av 1600-talet. Jag hade därför börjat inrikta mig på, att stenskivan kunnat anskaffas i samband med byggandet av vårt nuvarande högaltare. Så påträffade jag nära det högra hörnkorset ett omsorgsfullt ristat bomärke, som med en gång gav stenen en rangplats i vår kyrka. Det var Claus Mortensens, välkänt från hans och hans moders gravstenar i koret och från ännu en sten vid peblingedörren.

Claus Mortensen hade dock inte nöjt sig med att signera sitt verk blott

Claus Mortensens altarbord. Hans bomärke ovan korset längst till höger.

en gång. Även ett stycke från det andra hörnkorset fanns samma inristning, och i en fyrkantig inramning kan man dessutom med lite god vilja kanske stava fram Nicolavs Martini, latiniseringen av hans namn.

Stenen ligger nu i den nivå, som avsetts vid altarbordets sänkning, och bör givetvis framdeles bilda dess yta. Dess underlag har säkerligen ursprungligen varit panelklädd tegelmurning enligt uppgifter från år 1552, då altaret flyttades, eftersom "det stod tillförne till omak och obekvämt och med för höga trappsteg". En snickare tog först bort panelen från altaret, varefter fyra murarmästare med biträde av åtta hantlangare under tre dagar verkställde flyttningen. Därefter kläddes altaret på nytt med panel. Någon anledning att frångå den nuvarande anordningen finns således inte, även om man kanske kunde tänka sig en estetisk mera tilltalande utformning. Denna detalj är dock av underordnad betydelse. Huvudsaken är att Claus Mortensens altarbord, detta märkliga minne från Malmöreformationens födelseår, åter kommer till heders.

SDS 11/5 1965.

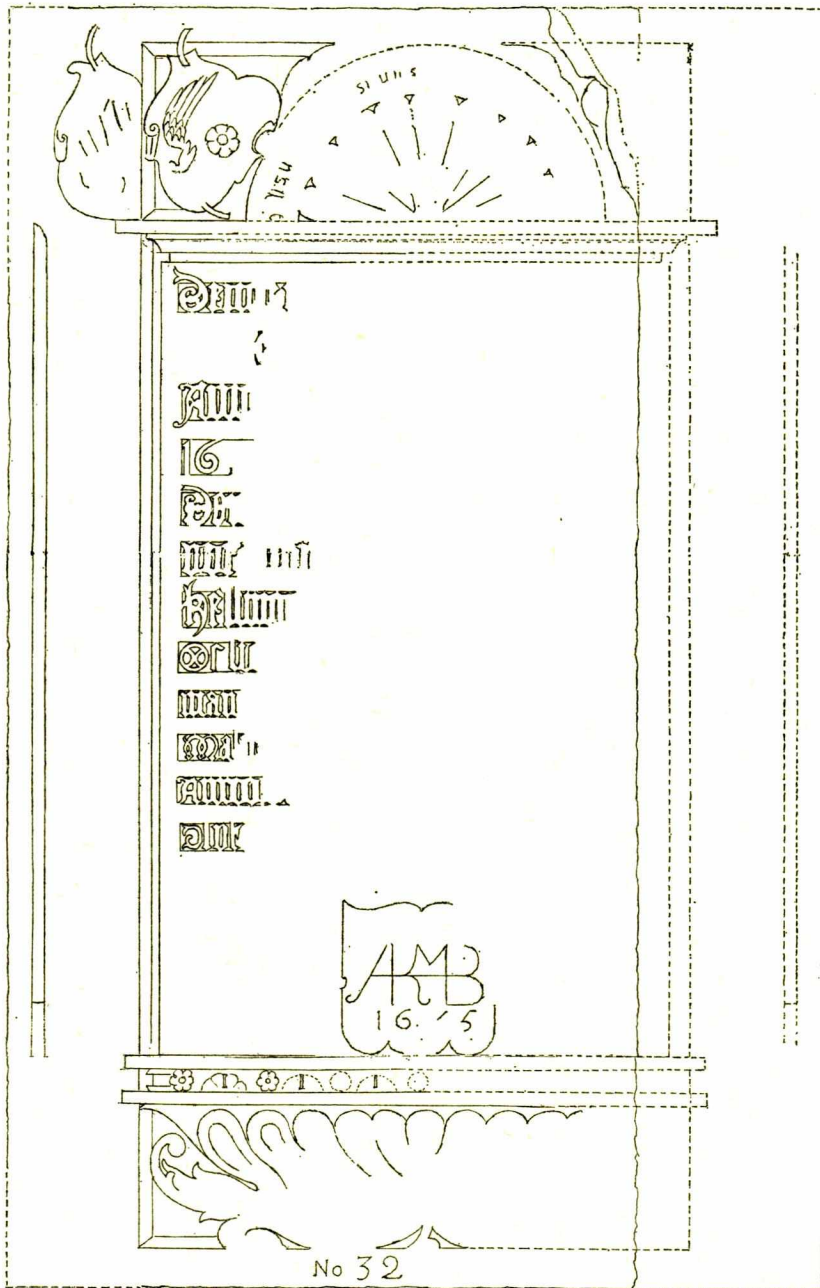
Kring nya fynd i S:t Petri kyrka

Det har varit bråda dagar sista året för forskarna i det Malmö, som varit. Allt medan nymodigheterna breder ut sig över alla gränser, pockar det Malmö, som hör samman med gångna tider, på uppmärksamhet såväl i stadens mera centrala delar som i utkanterna. Ända ute i Hyllie, som ännu för något år sedan var en idyllisk slättby, gäller det att i hast framför nosen på bökande grävmaskiner inregistrera minnen från stenåldern. Rönneholm, Lugnet i Möllevången och Hyllie 19, som också för icke så länge sedan låg långt utanför stadens hank och stör, har alla krävt tid och intresse.

Inne i den gamla stadskärnan höjer sig en kör av röster, som fordrar sin tribut av forskarna. Det är Rosenvinge- och Niels Kuntzehusen, Kompani- och Kommendantshusen, men framför allt Jörgen Kocks fantastiska skapelse, vars gammalmansspråk förvisso icke alltid varit så lätt att förstå.

Nu har även S:t Petri kyrka velat vara med i leken och har som så många gånger förr dukat upp till beskådande en rik sortering minnen från det förgångna. Den sedan länge planerade ändringen av kyrkbänkarna håller på att förverkligas och har medfört, att mittskeppets golvplattor brutits upp längs bänkraderna. Härdad av tidigare erfarenheter möter man utan större överraskning den vanliga synen, rader av gravstenar, alla blankslitna av grova skodons tramp under århundraden, men tyvärr alltför ofta även med vittnesbörd om avsiktlig misshandel. Det är den i många hänseenden förträfflige professor Brunius, som främst bär ansvaret för denna åverkan. Han har inte tvekat att stympta stenarna och stundom låtit bända bort hela sidostycken, för att dessa kulturminnen skulle passa in i mönstret på den gravstensmatta, som var avsedd som underlag för hans tegelstensgolv.

Anne Pedersdatter (Lilliefelt) Rosenvinges gravsten i S:t Petri kyrka. Initialerna nedtill, AKMB, markerar senare ägare, Jost Krutmeijer och hans hustru Abele Böllicken.

Trots denna grova åverkan är åtskilliga stenar alltjämt värdefulla ur såväl konst- som personhistorisk synpunkt. En rangplats i båda dessa hänseenden intar en stor, gråsvart gravsten, vars inhuggna nummer visar, att den redan från början haft sin plats i det för de förnämsta borgarnas gravmonument reserverade mittskeppet. En väl bevarad vapenbild underlättade en första orientering. Rebusammansättningen rosen-vingen har sedan femton år från inskriftstavlan på Roseningehuset vid Västergatan givit förnyad klang åt detta med stadens 1500-talshistoria förbundna släktnamn.

Märkligt nog har till vänster om vapenskölden inristats en halv sköld, som endast innehåller en vinge — motsvarande sköldhalva med rosen hade tyvärr försvunnit, när stenens högra sidostycke opererats bort vid inpassningen på nuvarande plats. Måhända har man velat symbolisera all storhets förgänglighet genom denna egendomliga tudelning.

Gravstenens ursprungliga plats på kyrkgolvet tätt intill södra bänkraden har medfört en synnerligen ojämn förslitning med ett smalt, välbevarat parti utmed ena sidan och i övrigt fullständig utplåning. En lång inskrift upptar mittfältet och till all lycka är det radernas första bokstäver, som bevarats. Särskilt de vackert formade majusklerna överensstämmer med motsvarande på Roseninge- och Gleerupska husens inskriftstenar från 1530-talet, som bör vara tillkomsttiden även för gravstenen. Utan svårighet urskiljer man i inskriften bland annat början på namnen Anne, Helsingör och Malmö.

Med alla dessa ledtrådar till förfogande kan det fastställas, att stenen tillhört Anne Pedersdatter (Lilliefelt), änka efter borgmästaren i Helsingör Mogens Jensen (Roseninge) och känd i vår stad genom det förnäma hus vid Västergatan, som hon lät uppföra 1534.

Anne Pedersdatter tillhörde både genom födsel och gifte de mäktiga patriciersläkter, som under 1500-talet behärskade handeln i Köpenhamn, Helsingör och Malmö. Jörgen Kock stod även genom sitt giftermål med hennes systerdotter i nära släktförbindelse med henne. Av hennes barn beklädde två söner i tur och ordning befattningen som "tolder" i Helsingör, den mäktige uppbörds mannen av Öresundstullen, Danmarks främsta inkomstkälla, medan två döttrar gifte sig med rådmän i Landskrona och Malmö. Den senare av dessa var vid tiden för planeringen av Roseningehuset gift med en kort därefter avliden Malmököpman och dessa förhållanden har måhända bland annat föranlett modern att flytta till Malmö och kanske även till att i sitt hus avdela en bostad för dottern.

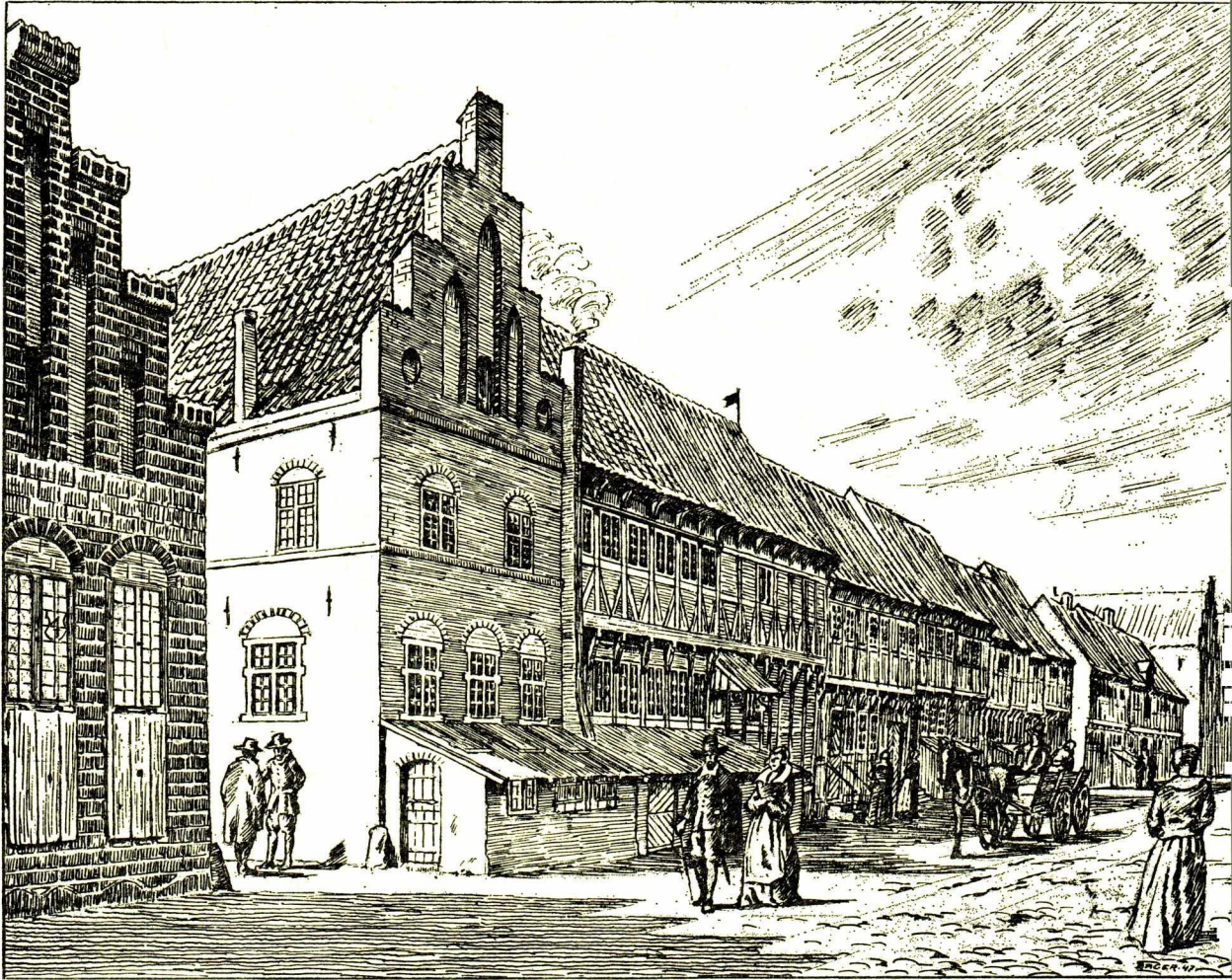
Rosenvinge-gravstenens sammanställning av namnen Anne, Helsingör och Malmö är en lika oväntad som välkommen bekräftelse på påståendet, att Helsingörborgmästaren Mogens Rosenvinges änka Anne Pedersdatter uppfört huset vid Västergatan, ett påstående, som ej styrkes av skriftliga vittnesbörd, även om det i övrigt är väl grundat.

Bland övriga nu påträffade gravstenar var det fem, som av särskild anledning tilldrog sig uppmärksamhet. Samtliga hade den under 1500-talet och första hälften av 1600-talet kanske vanligaste utsmyckningen, hörncirklar med de fyra evangelisternas symboler, Matteus' ängel, Markus' lejon, Lukas' ox och Johannes' örn. Det märkliga är nu, att ordningsföljden mellan dessa förskjutes vid till tiden väl avgränsade tillfällena. Under medeltiden och fram till 1500-talets mitt inleder Johannes serien, följd av de övriga i vanlig ordning. Därefter fram till början av 1600-talet har Johannes skiftat plats med Matteus och intar sålunda andra rummet. Några årtionden in på 1600-talet rycker så även Markus och Lukas fram och hänvisar Johannes till den plats, som han alltjämt innehar som den siste av evangelisterna, dock först sedan han någon gång tillkämpat sig försteget till tredje rummet framför Lukas.

Johannes' väg från den förste till den siste har till alla delar bekräftats av det tidigare tillvaratagna gravstensmaterialet. Växlingarna har genomförts så konsekvent, att man med ledning härav vågar tidfästa även stenar, som helt saknar tydbara inskrifter, men har hörnsymboler. Eftersom bildhuggarna givetvis inte självrådigt företagit dessa förändringar, utan följt givna anvisningar, måste man ställa sig frågan, om religiösa spekulationer kunnat giva anledning härtill. En rimlig förklaring till denna omvärdering av Johannes på gravstenarna hade varit, att en motsvarande omflyttning av evangelierna ägt rum i den tidens bibelutgåvor, men så är ingalunda fallet. Här har man alltid följt den ordning, i vilken de uppräknas i Hesekiels visionära skildring av de fyra djuren kring himlatronen:

Och alla fyra hade framtill ansikte av en människa och ansikte av ett lejon på högra sidan och alla fyra hade ansikte av en ox på vänstra sidan och ansikte av en örn hade de ock alla fyra.

SDS 26/5 1966.

”Thend lange Aelgade”, den långa Adelgatan, är en benämning på stadens huvudgata i öst—västlig riktning vi har belagd från 1561. Den motsvarar dagens sträckning av Östergatan—Adelgatan—Västergatan. Bilden visar kvarteret 45 S:t Peter vid Östergatan på 1600-talet. — Ur Bilder från det forna Malmö, 1947.

Längs den lange Adelgade

”Thottska” korsvirkeshuset

Det ser nästan ut som om de gamla malmöhusen var roade av att leka kurragömma med forskarna. Än är det en medeltidskällare, som hukat sig ned under ett 1800-talshus, än en 1500-talsbyggnad, som iklätt sig figursydd empiredräkt. Bakom hyllorna i Gleerups pappershandel döljer sig murar från Claus Mortensens dagar, vilka endast vid tillfälliga reparationer tar sig en tittut i de moderna lokalerna, medan ännu äldre murar i stadsveterinärens expedition vid Kalendegatan efter ett ”fritt fram” redan börjar känna sig hemmastadda i den nya miljön.

Just i dagarna har åter ett sådant underfundigt malmöhus tvingats komma fram från sitt gömställe. På Östergatan har byggnadsställningar rests framför ett av de tvåvåningshus, som ingår i den s k Diedenska gården, ett hus med hittills rätt alldaglig gatufasad. Efterhand som putsen nu skalas av, framträder en korsvirkeskonstruktion, som givetvis under århundradenas lopp undergått stora förändringar, men som i kvarstående delar uppenbarar sig som stadens äldsta bevarade korsvirkeshus.

Med sina 399 år på nacken får denna byggnad ett försprång på hela 75 år framför sin granne, det s k Diedenska (Siegbahnska) huset, som hittills med obestridd rätt intagit hedersplatsen som nestor bland korsvirkeshusen i vår stad.

Att man redan nu vågar fixera byggnadsåret till 1558, kan förefalla djärvt inte minst med tanke på de omständigheter, som liksom avsiktligt i detta stycke leder forskningen på villospår. Gården ägdes 1536 av Herr Tage Ottesen Thott till Eriksholm och förblev i hans och hans arvingars ägo till 1574, året efter hans änkas, Else Ulfstands frånfälle. På Malmö museum förvaras en portbjälke och en dörrhammare, båda med makarnas vapensköldar och årtalet 1558, den senare även med deras namn. På portbjälken läser man på latin bibelspråket: ”Guds ord varar evinnerligen”, men i en hantverkarens utformning: ”WERBVM DOMINI MAN-NET IN ETERNOM.

Dessa byggnadsdelar har sist kommit från Skabersjö och överlämnades

Överst dörrhammaren från Thottska huset med Tage Ottesen Thotts och Else Ulfstands namn och vapensköldar. Underst portträ från Thottska huset. — Malmö museum.

på sin tid till Malmö museum av greve Tage Thott, som uppgav, att de tillvaratagits vid rivningen av det gamla Kronomagasinets vid Adelgatan. När denna uppgift infördes i museiliggaren, har emellertid redan dåvarande museiintendenten Hans Emil Larsson funnit densamma en smula tvivelaktig, eftersom han i en parentes efter ordet "Kronomagasin" tillfogat: "vilket dock var ett stenhus." Något tiotal år senare berättade kammarherren Otto Thott för museiintendenten Ernst Fischer, att de skulle härröra från en byggnad, som legat på nuv. Hotell Kramers tomt mitt emot Gleerups pappershandel. Traditionen ger sålunda rätt svävande besked, men det som avgör frågan är, att de utpekade gårdarna aldrig ägts av Tage Ottesen Thott vare sig 1558 eller någon annan tid.

Att de båda bjälkarna med de Thottska vapensköldarna hamnat på Skabersjö, kräver knappast någon förklaring. När portöppningen på sin tid höjdes och bottenvåningen ombyggdes på huset vid Östergatan, hade de tillvaratagits just på grund av sin utsirning och vidarebefordrats till dem, som kunde tänkas ha intresse för dessa släktminnen.

De iakttagelser, som nu kunnat göras beträffande byggnadsättet i det Thottska huset vid Östergatan, tillåter däremot den slutsatsen, att dessa museiföremål med en sannolikhet, som gränsar till visshet, härrör från denna byggnad, vars synnerligen solida ekvirkesstomme i många detaljer pekar hän på tiden kring 1500-talets mitt.

Att det Thottska huset tagit ett litet steg ut på trottoaren framför sina grannar, sammanhänger med ett rätt oskyldigt knep, som husägarna för ett par hundra år sedan kommit på för att kostnadsfritt utvidga sina

tomter. Husens övre våningar sköt ursprungligen fram över bottenvåningen. Denna "götiska" stil blev omodern, det krävdes en slät fasad från grund till tak och så murade man helt enkelt en ny fasad framför bottenvåningen i plan med ovanvåningen och tog bort den tidigare korsvirkesväggen. Hacket i gatulinjen vid det s k Diedenska huset visar, hur långt det Thottska husets ovanvåning ursprungligen skjutit ut över bottenvåningen.

Husets byggherre Tage Ottesen Thott till Näs, Eriksholm och Sireköpinge var en av den danska adelns stormän. Ur hans långa meritlista skall här endast framdragas, att han var länsman för först Landskrona län, därefter för Bohus län. Anmärkningsvärt i vårt sammanhang är emellertid, att han gjort sig känd som en byggherre av stora mått. Sålunda uppförde han 1532 Eriksholm (Trolleholm), påbörjade 1547 Landskrona slott och hann även med att 1559 bygga Näs (Trollenäs) innan han avled den 8 sept. 1562.

Att Tage Thott året före sistnämnda bygge låtit resa ett korsvirkeshus i sin "sögningegård" i Malmö, där han kunde taga in vid Köpenhamnsresorna, har för en slottsbyggare med sådan aptit endast varit en liten munsbit.

SDS 5/2 1957.

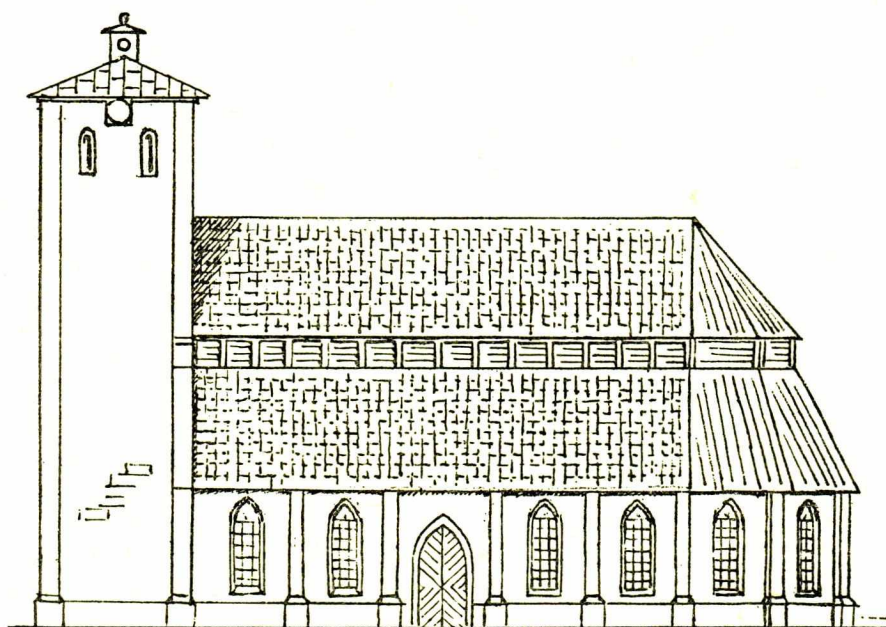
Några anteckningar kring en gravsten vid Caroli kyrka

Ännu för tjugo år sedan stod öster om Caroli kyrka ett kuriöst monument i nygotisk stil. Det hade uppförts i samband med rivningen av den gamla tyska kyrkan 1879 och bevarade minnet av landshövdingen Johan Cronman, vars gravsten — en pompös historia med vapen och inskrift i koppar — tidigare legat i kyrkan och nu fått denna förnäma placering. Endast ett fåtal initierade visste, att om man tog vägen runt monumentet, fann man på dess baksida minnesstenarna över Frans Suell d. y. och hans maka Anna Cajsa af Trolle, som här fått en blygsam fristad i den väldiges skugga.

Monumentet togs bort 1932 och stenarna inmurades i kyrkans yttermur. Det visade sig nu, att monumentets fundament bestod av andra gravstenar från den gamla kyrkan, däribland gravstenen över denna kyrkas förste föreståndare, rådmannen Peter Hegardt och hans hustru Margareta Faxé, nu slagen i bitar och berövad sina kopparbokstäver. Bland fragmenten fanns även en nästan fullständig sten, på vilken man kunde läsa namnet Lorentz Münter. Andra gravstenar hade använts som golv i värmeledningskällaren, sedan de slagits sönder i hanterliga bitar.

Även gravstenarna över Hegardt och Münter restes mot kyrkans yttermur, den förra sedan den restaurerats och försetts med nya bokstäver genom familjen Faxés försorg. Den starkt vittrade gravstenen över Lorentz Müller erhöll däremot blott en nödortftig övermålning, som för en tid hejdade förfallet. Under de sista åren har stenen emellertid åter börjat att förvittra och en konservering var därför nödvändig. Den har just i dagarna avslutats av den skicklige och med gamla ting väl förtrogne bildhuggaren Christoph Keppner.

Gravstenen är förvisso intet mästerverk och ej ens som hantverk är den märklig. Med tanke på den yrkesskicklighet, som utmärkt liknande alster under den danska tiden, är det i själva verket överraskande, att så

Caroli eller Tyska kyrkan vid Östergatan. rivn 1879. Rekonstruktion efter brandförsäkringsbrev.

litet därav återfinnes här. Överst flankerar två stora akantusrankor den ur graven uppståndne Kristus med segerfana i handen, därunder står i bredd två ovaler med bibeltexter, stenens nedre del upptages av gravskriften över Lorentz Münter och hans hustru Anna Walckeling, liksom bibeltexterna inramad med lagerkransar. Längs stenens i ena sidan stympade kanter läser man ännu ett bibelspråk. Alla texter är avfattade på tyska.

Lorentz Münter var son av en förmögen köpman i Lübeck, vann burskap i Malmö 1693 och började sin verksamhet här som klädeshandlare i kompanjonskap med Johan Olofson, vars namn i förvanskad skick alltjämt fortlever i Jöran Ols gatan. Rörelsen drevs i den stora gård vid Östergatan som äges av Förlags AB (numera Skånska Brand). Den hade ombyggts några årtionden tidigare av borgmästaren Johan Mohrbeck och

var nu en av stadens ansevärdare gårdar. Efter några år förvärfvades den av Lorentz Münter och samtidigt blev även hans kompanjon fastighetsägare.

Johan Olofson avled 1702 — en praktfull gravsten med hans namn kunde puzzlas samman av fragment från Caroli källaregolv och förvaras nu på Malmöhus. Samma år slog Lorentz Münter sig samman med provincialmedikus Johan Jacob Döbelius för att gemensamt med denne övertaga driften av klädesmanufakturiet på barnhuset. Döbelius, vars drag är oss så välbekanta genom porträttet på ramlösaflaskornas etikett, var en synnerligen verksam man, vars energi dock stundom tog sig något väl hårdhänta uttryck. Arbetskraften vid manufakturiet bestod till väsentlig del av de på barnhuset intagna smättingarna, men rekryterades även på annat sätt. Sålunda anhöll de båda kompanjonerna hos magistraten, ”att friska tiggare, som på gatorna påträffas, såväl gamla som unga, med våld måtte tagas och föras på barnhuset”, ett förslag som vann magistratens varma gillande.

Den ledande i företaget har säkerligen varit Lorentz Münter, vilken såsom yrkesman givetvis hade de största förutsättningarna att förestå fabrikationen, som under rådande krigstid snart inriktades på tillverkning av uniformstyg till de skånska regementena.

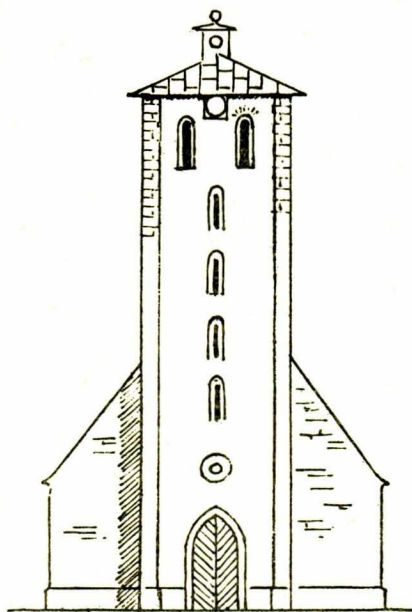
Lorentz Münter hade 1701 ingått äktenskap med den blott sextonåriga Anna Walckeling och blev genom detta gifte befryndad med de ledande malmösläkterna. En talrik barnaskara växte upp i det münterska hemmet, där prakten vittnade om, att affärerna trots krigstiden hade lysande framgång. Troligen var det en följd av hans solida ekonomiska ställning, att han 1703 utsågs till kyrkovård vid S:t Petri kyrka, ett uppdrag, som ofta medförde mycket stora utlägg för innehavaren. Förgäves framhöll Münter sin utländska börd, som onekligen gjorde honom mera skickad för motsvarande syssla vid tyska kyrkan.

Hösten 1709 fördunklades himlen av mörka moln. Pesten, ett gissel fruktansvärdare än kriget, rapporterades från närliggande orter och i början av år 1710 nådde farsoten Malmö. Ett av dess första offer var Lorentz Münter. Han avled den 28 februari och begrovs den 9 mars på aftonen ”vid skenet av många ljus och facklor”. Samma kväll nedkom hans hustru med en son, som efter tidens sed övertog sin avlidne faders namn, ehuru en äldre broder redan bar detta. Endast ett par veckor senare nådde sorgspelet sin höjdpunkt då även modern skördades av liemannen.

Münters kompanjon Döbelius hade föregående år blivit utnämnd till professor, men beklädde alltjämt befattningen som provinsial- och stads-läkare. Anmärkningsvärt är, att han vid pestens utbrott skyndsamt "reti-rerade sig" med sin familj ut på landet, "varest man fuller förmodar att vara på en frisk och sund ort", och på Dalbygården inväntade bättre tider.

I vårt stadsarkiv får man alltjämt en nästan överväldigande bild av de münterska affärernas omfattning. De tre digra volymer handlingar, som fogats till hans bouppteckning, intager redan genom sitt omfång en särställning, men de vittnar också om hans arbetslust och redbarhet och utgör därför på sitt sätt ett monument över den man, vars gravsten nu återställts i värdigt skick.

SDS 2/11 1952.

Tyska kyrkans torn från väster. Re-konstruktion.

En medeltida källare vid Östergatan

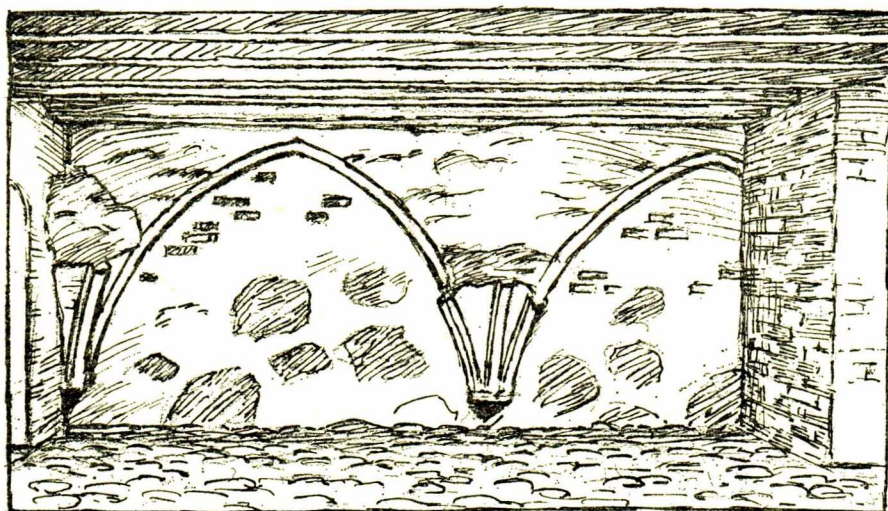
Sedan en tid har ett flitigt mullvadsarbete pågått kring den gård på hörnet av Öster- och Mäster Nilsgatorna, som Sydsvenska Dagbladet för icke så länge sedan förvärvat. Avlopp och ledningar av olika slag drages fram under byggnaderna, och schakten har på sina ställen nått ner till ett djup av icke mindre än fyra meter. Sand från littorinahavets botten och istidens blålera vittnar om perioder så avlägsna, att en medeltidskällare i det sammanhanget är rena nutiden. Mätt med våra mått är emellertid fyndet av ett sådant forntidsminne väl värt att notera.

Ovan jord är byggnaden vid Östergatan på intet sätt särskilt märklig. Dess östra hälft är ritad och uppförd år 1815 av byggmästaren Anders Lundberg, en på sin tid mycket känd yrkesman. Dess västra hälft har uppförts ännu något senare i två etapper. Men går man ner för den med slitna tegelstenar belagda källaretrappan inne på gården, befinner man sig plötsligt långt borta i medeltiden. Väggfältens spetsbågar och valvkappornas avbrutna ribbor talar sitt tysta språk om gotikens Malmö, av vilket nu så litet är bevarat.

Ehuru källaren alltjämt är fullt användbar, måste den som medeltida byggnadsminne betecknas som en ruin. Valven är sedan länge borta. Måhända har de nedbrutits i samband med något av byggena på 1800-talet, troligare är, att de förstörts, då bottenvåningens butiker inreddes. En del av källarutrymmet inkräktas dessutom av en stor murkub, som väl lämnar stöd åt en skorsten.

Beskrivningar från 16- och 1700-talen lämnar gott besked om de byggnader, som en gång reste sig över denna källare. Här skall endast nämnas, att vid själva gathörnet låg ett "grundmurat" envåningshus med gavel mot Östergatan och därbredvid ett litet korsvirkeshus även i en våning. I övrigt upptogs tomten av ekonomibyggnader av olika slag.

Trots denna till synes anspråkslösa bebyggelse har gården under tidernas lopp varit hemvist för åtskilliga märkesmän i vår stad. En av dem har vi särskild anledning att minnas, nämligen guldsmeden Hans Olsen,

Källare i gården nr 137 i kvarteret Magnus Smek vid Östergatan. Byggnaden revs 1967.

mästaren till den stora altarekalken av år 1537, som alltså är den största klenoden i S:t Petri kyrkas silverskatt. Kalkens fot prydes av två medaljer, den ena med en bild av kyrkans skyddspatron S:t Petrus, den andra med Malmö stadsvapen.

Tvåhundra år senare ägdes gården av stadsfiskalen Hans Lorenz Munthe, en herre vars tid i hög grad upptogs av väldiga fejder med Haqvin Bager, den originelle handelsmannen, vars självständighet så ofta bragte honom i harnesk mot ett efter hans förmenande efterblivet samhälle. I början av sin tjänstetid förenade Munthe med sitt bistra yrke — hur underligt det än kan låta — en så blid sysselsättning som undervisning i "ritarekonsten" och omnämnes vid denna tid under den märkliga titeln "stadsfiskalen och ritmästaren". Sedan en annan person ansökt om att få utöva sistnämnda yrke, förklarade emellertid Munthe, att han trots sitt privilegium icke ville vara denne härutinnan hinderlig, "helst han för sin del icke funnit därvid någon förtjänst".

SDS 23/11 1952.

Malmö äldsta rådhus och "Diskonten"

"Den första dagen i september 1524 kommo de båda kungarna — Fredrik I och Gustaf Vasa — till rådhuset i Malmö med åtskilliga riksråd och underhandlarna från Lybeck. Och då lästes breven — innehållande fredsfördraget — i ett gemak och beseglades av båda kungarna, riksråden och underhandlarna.

Efter rådslag mellan de båda kungarna och riksråden ansågs det gagneligt att förkunna den nu ingångna freden för allmänheten uppenbarligen genom burspråk på det envar måtte veta, vad som avhandlats mellan de båda kungarna och riksråden, så ock för att därigenom fienden måtte injagas skräck. Man sände därför bud efter Herr Thomas, borgmästaren från Lybeck, och bad honom på det flitigaste, att han i egen person ville förkunna detta burspråk för allmänheten på tyska. Och ehuru Herr Thomas på åtskilliga sätt sökte undandraga sig detta, blev förslaget äntligen antaget, eftersom det av hans medsändebud och de utskickade från städerna framhölls, att det skulle lända till ära för Lybecks råd och för städerna.

När nu båda kungarna och åtskilliga riksråd hade trätt ut på den utbyggda, bofälliga svalen, som utåt torget var behängd med ett brokigt gyllenduksstycke, läto båda kungarna uppfordra Herr Thomas att träda fram vid deras sida, då också de beseglade breven funnos till hands. Och har då först biskopen av Fyen med tydlig och ljudelig stämma förkunnat den ingångna freden för menigheten på danska och när han slutat sitt tal, har Herr Thomas först hälsat envar efter hans rang och värdighet med uppräknande av de båda kungarnas titlar och därefter sagt ungefär följande: — —.

Och visades sedan från svalen för menigheten de två beseglade breven. Därefter avtågade de båda kungarna och har kungen av Sverige ridit

med kungen av Danmark ända till Myntergården — nuv. Malmöhus — varefter kungen av Danmark genom biskopar och riksråd låtit ledsaga kungen av Sverige till hans herberge.”

Denna livfulla skildring av det märkliga mötet mellan Fredrik I och Gustaf Vasa har i dessa dagar ett särskilt intresse, eftersom tilldragelsen ägde rum på det gamla rådhus, som vid denna tid var beläget på södra delen av Riksbankens — numera stadsarkivets — tomt vid Östergatan. Endast få år senare hade det tjänat ut och ersattes efter ett kort provisorium i en länga inne på nuvarande rådhusgården med den ståtliga byggnad, som alltjämt utgör stommen i vårt rådhus.

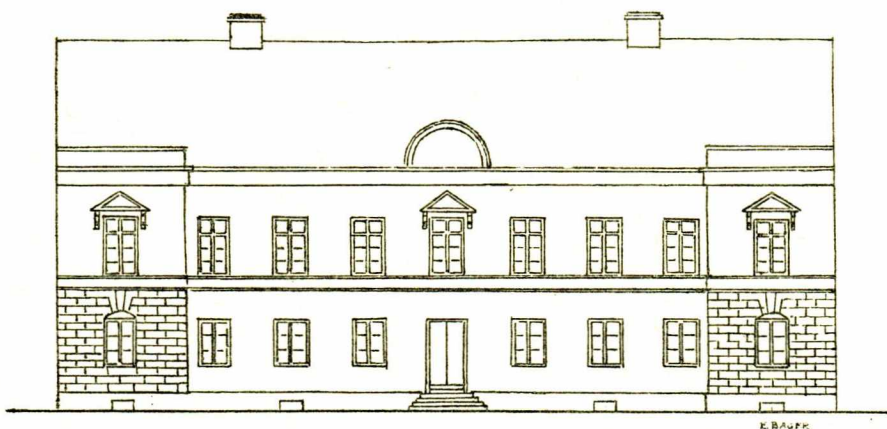
Platsen framför detta vårt äldsta kända rådhus — Östergatan ända bort till S:t Thomasgatan — utgjorde det medeltida torget och en del därav öster om byggnaden betecknades ännu 1512 som tingsplatsen, men hade 1522 upphört att begagnas som sådan.

De äldsta uppgifterna om detta rådhus är vaga, men det framgår tydligt att det bestått av tvenne byggnader, ”det lille rådhus” i väster och ”det gamle rådhus” i öster. Intill dess kraftiga murar hade bagarelaget rest sina bodar. 1533 uthyrdes ”det lille rådhus” till två borgare, som skulle disponera var sin hälft av byggnaden, dock med förbehåll att staden i händelse av ”nogen stor bröst eller merkelig sag” åter fick taga densamma i bruk. Några kreatur fick inte hysas i byggnaden, för att icke huset och källarloftet skulle taga skada genom skarn och orenlighet.

Norra delen av tomten vid Östergatan hade vid denna tid bebyggts med boningshus — de båda tunga och dystra tegelbyggnaderna i två våningar med välvda källare var väl föga lämpliga som bostäder och under århundraden användes de nu som packhus.

På våren 1755 fick magistraten kunskap om, att en del av den östra byggnaden — det gamle rådhus — rämnat och hotade att falla ner. Med ägarens, guldsmeden Peter Klercks medgivande togs gaveln utåt den lilla gränden ner, men förfallet fortsatte och endast ett par år senare måste andra delar av byggnaden rivas. När Klercks son år 1760 tog sig för att radera hela huset för att ersätta det med en korsvirkeslänga, blev emellertid magistraten förgrymmad, eftersom man därigenom gick miste om den utmärkta inhägnad kring kyrkogården, som den gamla eldsäkra medeltidsbyggnaden utgjort.

Den västliga byggnaden — det lille rådhus — var i bättre skick och ännu 1804, då man sökte efter lämpligt magasin för kronans förråd av foder, befanns den vara tjänlig för ändamålet. Vid en värdering för

"Diskonten." Byggnaden uppförd 1812 efter ritning av Anders Sundström.

brandförsäkring 1807 beskrives byggnaden alltjämt vara i brukbart stånd. Det är sista gången Malmö äldsta rådhus omnämnes.

År 1810 inköptes den gård, till vilken denna gamla byggnad hörde, av "Kungl. Slotts Conduceteuren" Anders Sundström, rådmän Möller och faktorn Christian Kockum. Att den framstående arkitekten Sundström förekommer i detta sammanhang, gör det i hög grad troligt, att han ritat den vackra byggnad, som nu uppfördes och efter vilken kvarteret fått sitt namn, Diskonten. Gården var emellertid till att börja med i privat ägo och förvärvades först 1831 av Rikets Ständer, som här inrättade ett riksbankskontor, gemenligen kallat "Diskonten" och sålunda ej att förväxla med den sorgligt ryktbara inrättningen med samma namn från seklets början. Sedan även gården i östra delen av kvarteret, som ägdes av kronouppbörds-kamreren Gottfried Beijers sterbhus, inköptes, byggdes 1888 nuvarande av arkitekten John Smedberg ritade riksbankshus.

I motiveringen till ett i dagarna framfört förslag att frilägga detta kvarter har anförts, att man därigenom skulle återföra området till ett ursprungligt tillstånd. Som ovan visats, lämnar tillgängligt material intet stöd för denna åsikt. Däremot kan det framhållas, att den tidigare bebyggelsen trängde sig långt närmare kyrkan, än vad nu är fallet. Sålunda låg längs Själbodgatan på nuvarande kyrkoplän i väster klockarens "resi-

dens", därefter den långa raden själebodar och längst i öster skolan samt vid Mäster Nilsgatan skolmästarens hus och ännu några boningar.

Beträffande den föreslagna åtgärdens estetiska sida går meningarna i hög grad isär. En kraftig reaktion mot den under senare årtionden så moderna tendensen att frilägga tidigare kringbyggda kyrkor är emellertid under uppsegling icke blott i vårt land, utan även mångenstädes i utlandet, där man inte minst på grund av krigets härjningar mer eller mindre frivilligt fått stifta bekantskap med sådana åtgärder.

Obestritt torde i varje fall vara, att vår gotiska kyrktyp framsprungit ur en medeltidsstads trånga bebyggelse. Den kontrastverkan, som uppstått, när lägre byggnader släpptes det mäktiga kyrkmassivet inpå livet, går förlorad, när området kring detta vidgas.

SDS 6/12 1953.

Ett återförenat par

Adla skuggor, vördade fäder! Ett otal gestalter ur ett töcknigt förgånget flockar sig som bakgrund för den nutid, som inom få månader kommer att taga Jörgen Kocks praktfulla hus vid Västergatan i besittning. En färgstark skara allt från gården tidigaste kända ägare, den myndiga änkan Margareta Strangesdatter, fram genom snart sex århundraden. Huvudet över mängden höjer sig några bjässar, Jörgen Kock, Frans Suell och Frans Henrik Kockum, stormän i vår stads historia, men även bland andraplansfigurerna finns det åtskilliga, som är väl värda att minnas.

Liksom för att i rättan tid göra sig påmind inför avslutningen av det stora restaureringsarbete, som Kockums Mekaniska Verkstad så förtjänstfullt låter utföra, har en av dessa mindre namnkunniga ägare från fordom, stadsnotarien Wilhelm Anderson, just i dagarna avlämnat ett visitkort av verkliga jätteproportioner. Det har formen av en bislagssten och bär i snirklade bokstäver hans namn och året 1686. Stenen påträffades helt nyligen under markarbeten vid Folkets park.

Att stenen hamnat så långt bort från sin ursprungliga plats framför Jörgen Kocks hus vid Västergatan får sin rimliga förklaring i det förhållandet, att Frans Suell ägde så väl detta hus som Lugnet i Möllevången, i vars park Folkets hus nu har sina anläggningar. Frans Suell har med stor sannolikhet i slutet av 1700-talet tillbyggt sin långa vid Västergatan med en tredje våning och inrett hela denna byggnad till en ståndsmässig bostad. I samband härmed har väl det gamla bislaget borttagits och dess stenar fått annan användning.

Fyndet är i och för sig märkligt, men får ökat värde i och med, att denna bislagssten visar sig vara en exakt pendang till en annan, som sedan länge förvaras på Malmö museum och efter fyndplatsen benämnes Augustenborgsstenen. Denna sten bär samma årtal, men namnet Elisabet Mattiesdother, Wilhelm Andersons hustru.

De båda stenarna, som stått på ömse sidor om ingången till Jörgen Kocks hus, har uttag för fäste av de bänkar, från vilka husets invånare

kunde följa och taga del i gatlivet. Framför så gott som alla hus i det gamla Malmö fanns det sådana bislag, med eller utan tak och väggar, och att kontakten mellan folket i bislaget och de förbipasserande varit livlig, därom vittnar många scener i våra domböcker.

Den nu påträffade bislagsstenen är överst prydd med en strängt stilerad korsblomma, därunder en lagerbladskrans med bär, inom vilken namnet uppdelats på fyra rader, därefter följer i ett band tvärs över stenen ANNO 1686 och längst ner ännu en större lagerbladskrans, som avdelas genom fyra små korsblommor. Utformningen av alla dessa detaljer visar klart, att stenens mästare är bildhuggaren Basilius Goldsmid, välkänd genom en rad gravstenar i S:t Petri kyrka och även genom några solur. Han var son av en bildhuggare i Kalmar, utövade sitt yrke först i Simrishamn, därefter i Trelleborg — en gravsten vittnar alltså om hans verksamhet i denna ort — men skyndade kort efter krigsutbrottet 1675 till det starkt befästa Malmö, där han sedan var bosatt till sin död.

Stadsnotarien Wilhelm Anderson, vars namn i konstfärdigt flätade bokstäver fyller bislagsstenens övre krans, tillhörde såväl genom börd som gifte det ledande skiktet i Malmö. Vid sidan om sin tjänst i magistraten ägnade han sig åt bl a spannmålshandel av betydande mått och bedrev dessutom i sitt hus utskänkningsrörelse för förnämre gäster. Till deras förlustelse hade han även anskaffat en "trocktaffel" — en biljard — en nyhet i det dåtida Malmö. Den av allt att döma levnadsglade mannen borttrycktes i sina bästa år, då han i början av år 1689, som det heter, "hemsöktes genom ett hastigt och oförmodet dödsfall".

Hans hustru, den andra bislagsstenens Elisabet Mattiesdoth, hade så att övertaga sin makes affärer. Det visade sig snart, att Wilhelm Anderson varit alltför optimistisk i sina spekulationer och endast genom ständiga skuldsättningar lyckades hans änka hålla skutan flytande fram till sin bortgång, som inträffade först 1724. Hon hade då de sista åren varit "av ålder i barndom gående" och var vid sitt fränfälle så medellös, att begravningen måste bekostas av hyresgästen i huset, den fromme stadsmajoren Stralenberg.

Sic transit gloria mundi, men som minnen från en gladare epok i hennes och hennes makes liv bär nu de båda bislagsstenarna från deras ståtliga hus namnen Wilhelm Anderson och Elisabet Mattiesdoth vidare genom tiderna.

SDS 16/4 1967.

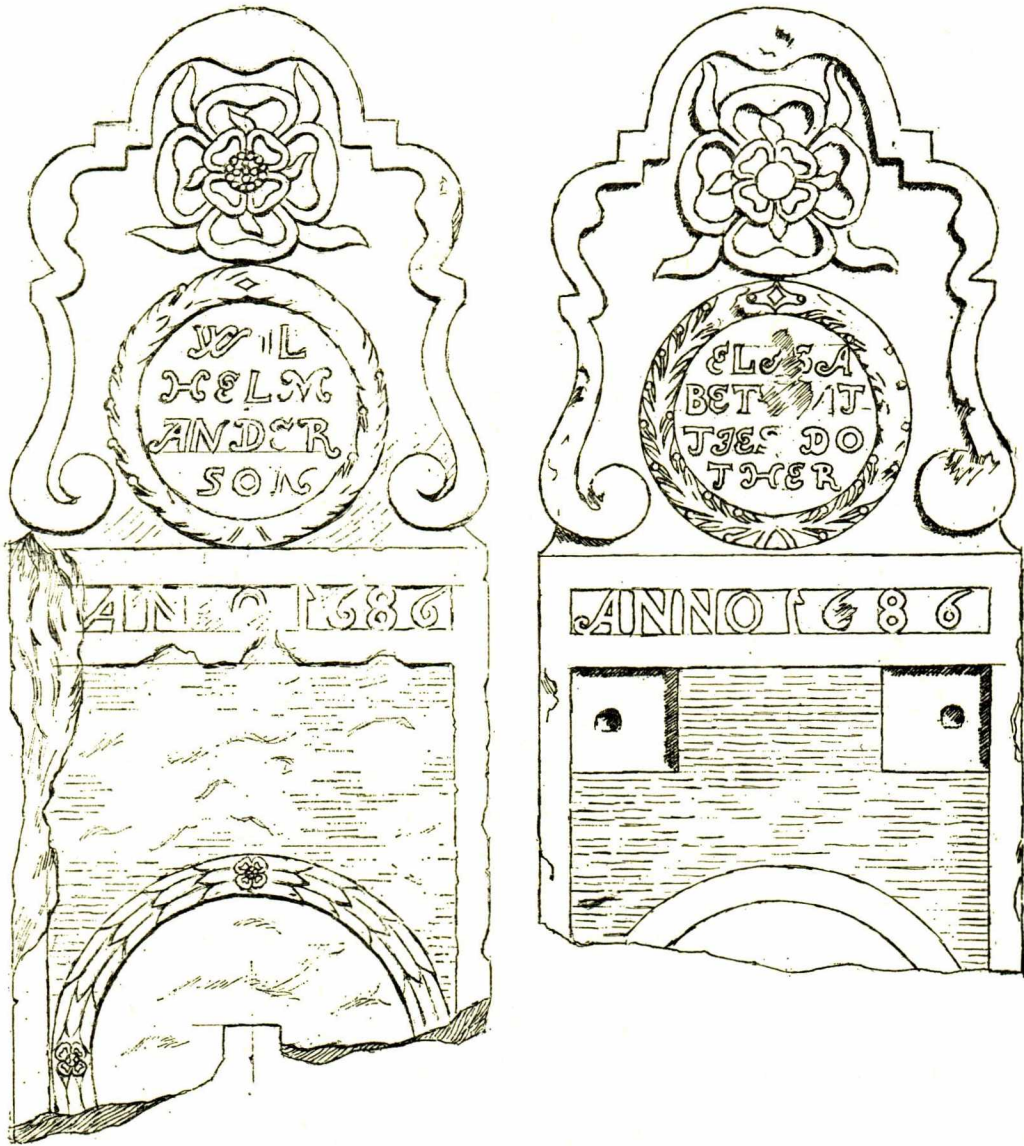
Väggdekorationerna i Jörgen Kocks hus

”Trots och trots att de skall göra någon hedning eller kättare utav mig i år.” Så mullrade harmset i sitt skägg Ture Jönsson Tre Rosor, den svenska adelns huvudman, när han, föregången av spelemän, under starkt trummande skred fram över torget i Västerås till sitt härbärke. En av de stormiga sammandrabbningarna på herredagen 1527 hade åter slutat i allmän förvirring, utan att Gustaf Wasa lyckats driva sin vilja igenom.

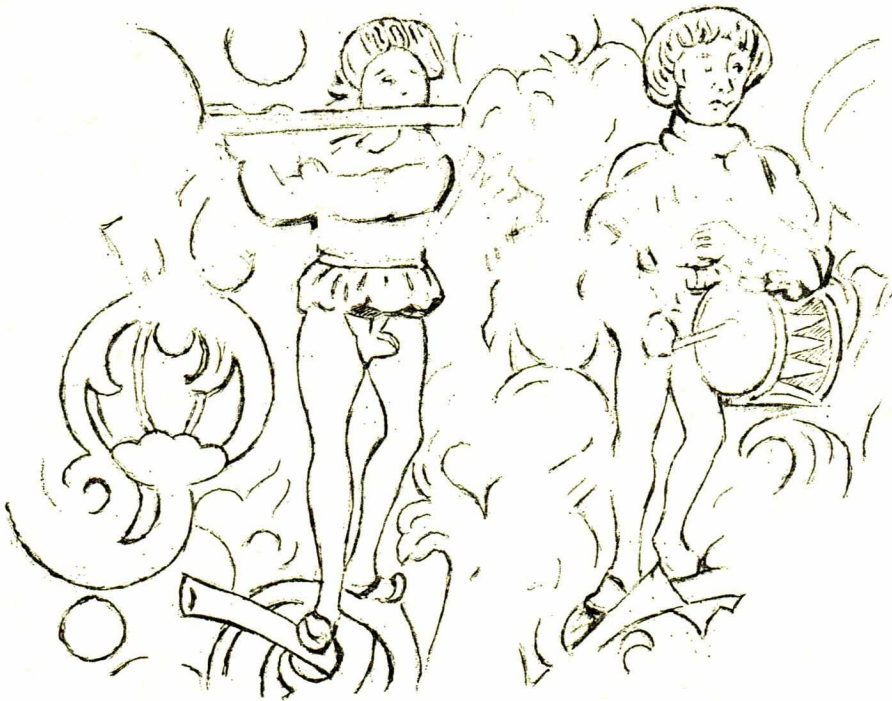
Scenen har med stor inlevelse skildrats i en av Georg von Rosens berömda historiska målningar. Framför den myndige Ture Jönsson tågar två spelemän, en flöjtblåsare och en trumslagare, vilkas spefågelsgestalter verkningsfullt kontrasterar mot den bålde adelsmannens värdiga framskridande.

Om denna målning tillkommit i år, skulle man med allt skäl kunnat misstänka, att Georg von Rosen varit inne i Jörgen Kocks hus i Malmö och gjort sina förstudier efter väggmålningarna där. Över dörren till den stora salen vid Stortorget återfinner vi nämligen hans båda glada spelemän med flöjt och trumma, kanske inte fullt lika uppsluppet lekfulla, men eljest med starkt släkttycke såväl i dräkter som åtbörder. Figurerna intar mittfältet i en stor väggdekoration, där på ömse sidor bland kraftiga bladrankor ett par upprättstående björnar och fyra apor symmetriskt inkomponerats.

Den ursprungligen fönsterlösa långväggen mot Stortorget i samma sal hade till största delen förstörts, när på 1800-talet stora fönsteröppningar genombröts här. Endast enstaka fragment ger en antydning om dekorationen, men som så ofta har slumpen även här haft ett välvilligt finger med i spelet. Ett fält på kanske en meters bredd har bevarats mellan ett par av de nyupptagna fönstren och just här sitter, artigt vända mot varandra, två sköldar med Jörgen Kocks och hans hustru Citze Kortsdotter van Nulands vapenbilder, visserligen naggade i ytterkanterna, men

Bislagsstenar 1686 från Jörgen Kocks hus. T.h. den s.k. Augustenborgsstenen. — Malmö museum.

Väggdekoration över dörren till den stora salen vid Stortorget.

i övrigt väl bevarade. Jörgen Kocks sköld är tudelad med i högra fältet en röd, fransk lilja på vit botten och i vänstra fältet samma bild med omkastade färger. Hjälmens prydes av två vesselhorn, det högre rött, det vänstra vitt. Hustruns vapen visar i skölden tre röda, fyrbladiga blommor på vit botten och i hjälmprydnadens påfågelsjärt upprepas dessa blommor.

Målningen bestyrker professor C G Brunius' något dunkelt formulerade uppgift från 1800-talets mitt, att den sedermera nedbrutna gaveln på detta hus skulle haft en utsmyckning med sköldar av just detta utseende. På hörnhuset vid Västergatan hade Jörgen Kock 1525 låtit sätta upp sin sköld med borgerligt bomärke. Eftersom han adlades följande år, ger den

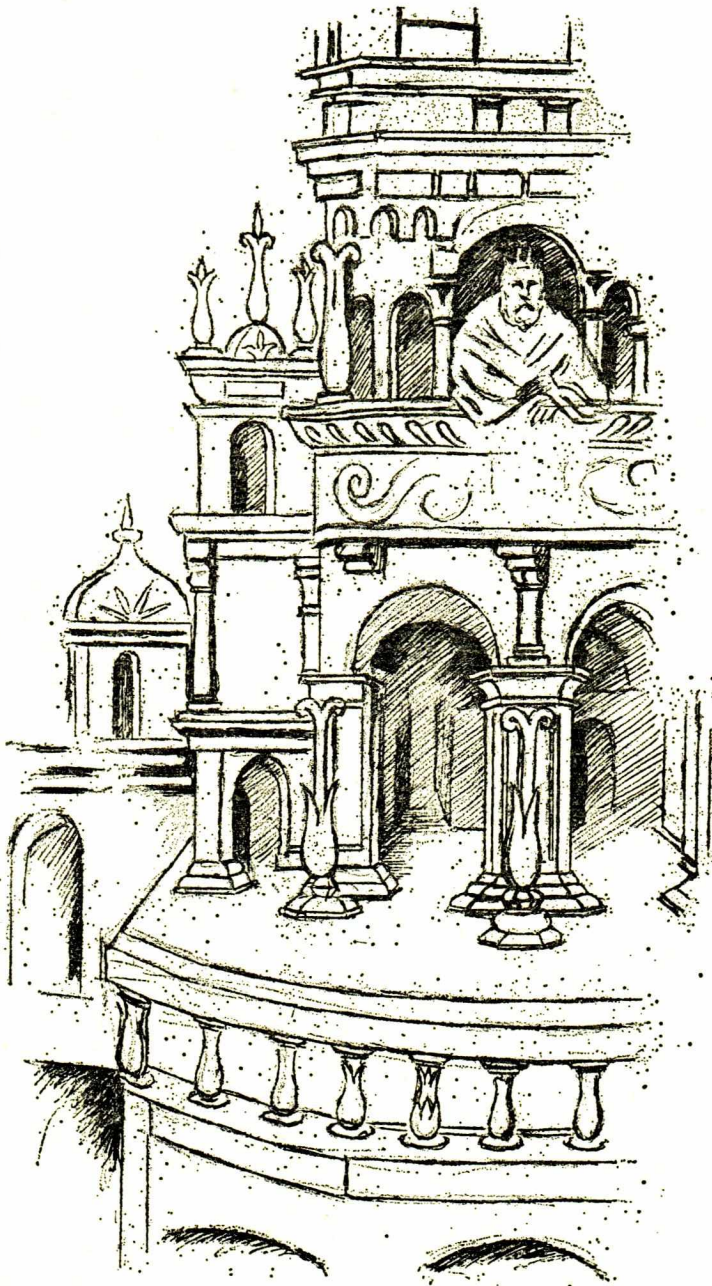

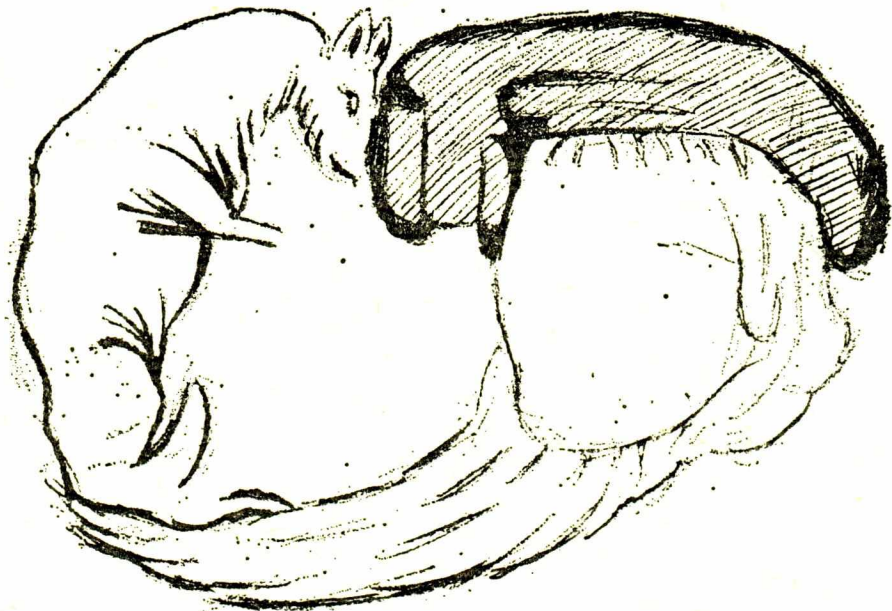
Jörgen Kocks och hans hustru Citze Kortsdotter van Nulands vapenbilder. Väggedekoration i den stora salen vid Stortorget.

nu påträffade väggmålningen ett värdefullt bidrag även till gårdens byggnadshistoria.

På övre botten möter oss i hörnhuset en väggdekor av helt annan karaktär. Den är utförd i grisaille och visar i grått, svart och vitt ett ståtligt palats i flera våningar med arkader, valvbågar uppburna av pilalstrar och kolonner, kupoltäckta utbyggen, krönta med kolonner, med ett ord en byggklotslek med arkitekturelement. Platsen framför palatset vilar på en kraftig underbyggnad och avgränsas av en balustrad med kolonner. I en stor valvöppning på andra våningen lutar sig en

Kung David spejande på den badande Bathseba? — Väggedekoration på övre botten i hörnhuset.

”Råttan bygger bo i lat mans skägg”? — Detalj i väggdekoration på övre botten i den stora salen mot Stortorget.

åldrig, skäggig man med krona och klädd i vid mantel mot bröstningen. Målningens nedre del är i manshöjd helt utplånad, troligen genom nötning.

Målningen, som är förbluffande skickligt utförd, kan utan tvivel sammanställas med ett motiv av den tyske målaren Albrecht Altdorfer från Regensburg. Denne framställde 1526 den bibliska berättelsen ”Susanna i badet”, där större delen av målningen upptages av ett palats, som i sina huvuddrag visar en märklig överensstämmelse med vår Malmömålning. En väsentlig avvikelse är dock den oproportionellt stora mansfiguren i Jörgen Kocks hus, som på Altdorfers tavla motsvaras av ett flertal smågestalter. Gissningsvis har Malmökonstnären velat variera temat och framställt kung David, som från sitt slott bespejar den badande Bathseba.

En vägg i anslutning till palatsmålningen har smyckats med blomster-rankor av utsökt linjeskönhet, även här i grisaille.

På övre botten i den stora salen mot Stortorget finns på alla väggar rester av en praktfull utsmyckning. Ovanför en bröstpanel av perspektiviskt formade kvaderblock täcks väggytorna av väldiga växtrankor med jätteblommor. Här och var har konstnären i något tomrum smugit in en liten fågel, ett par sädesärlor vippar med sina långa stjärtar, två duvor tittar fram högst uppe bland bladrankorna. På ömse sidor om den öppna spisen värmer sig ett par större djur, ett gult lejon med krökt, knotig rygg och ett tyvärr endast delvis bevarat, knäböjande djur, kanske en enhörning.

På ett annat väggfält har målaren roat sig med att mellan blad och stjätkar passa in en liten skämt- eller nidbild, ett huvud i Lutherbaret med långt gult skägg, som fladdrar ut horisontellt och bildar sittplats för ett litet, naket djur, närmast påminnande om en råtta. Kanske är det ett ordstäv, som illustreras — jag har förgäves varit på jakt efter "råttan bygger bo i lat mans skägg" eller något liknande — ja, fältet står öppet för gissningar.

Det har länge stått klart, att Jörgen Kocks hus som byggnadsmonument intar en särställning i Nordens borgerliga 1500-talsarkitektur. Genom de väggmålningar, som konservator Albert Eriksson och hans båda skickliga medhjälpare, Uno Kollander och Åsa Sandberg, nu bringar i dagen, har även på detta område restaureringen av den praktfulla gården lämnat rik utdelning på Kockums Mekaniska Verkstads generösa insats.

SDS 18/5 1967.

Fynd från Malmö äldsta kyrka?

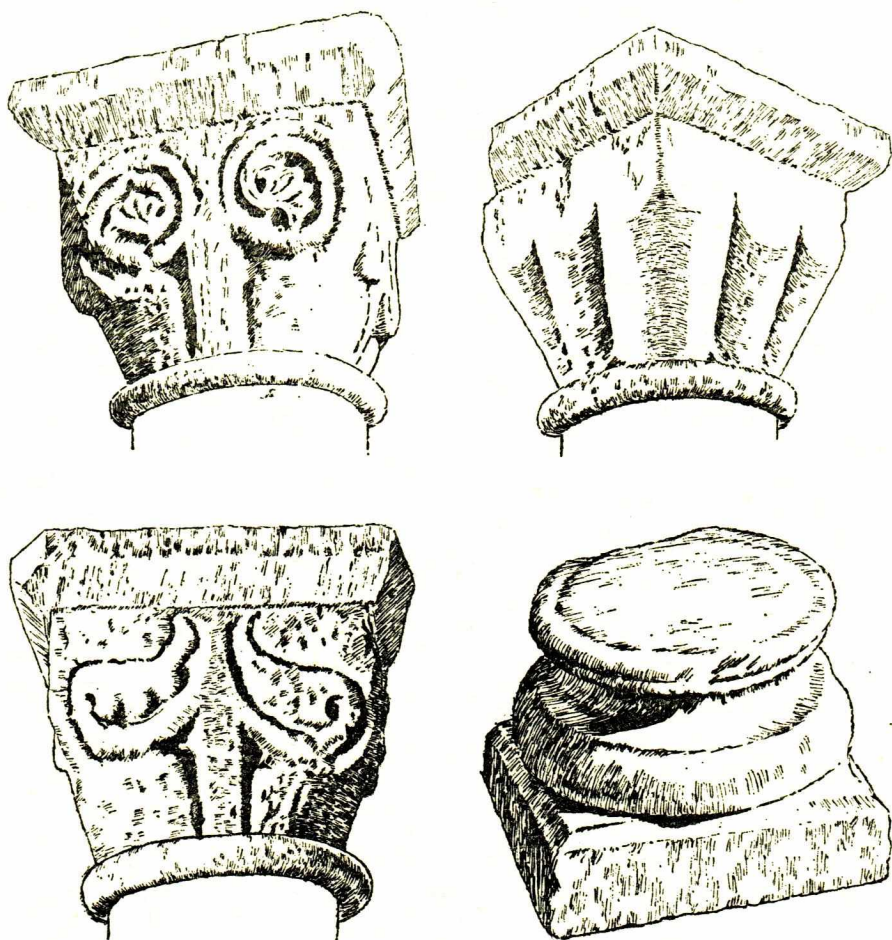
För någon tid sedan kunde det rosenvingeska huset inregistrera ett av de rätt fåtaliga forskarbesök, varmed den märkliga byggnaden hedrats under den tid, restaureringsarbetet pågått. Efter slutad besiktning från källare till vind gick vi bort till den närbelägna gleerupska gården vid Adelgatan för att göra jämförelser med det ävenledes från 1530-talet stammande stenhus, som ingår i gatbyggnaden där. På andra sidan Frans Suellsgatan hade vi den åldriga byggnad, som kamouflerad i 1800-talsdräkt går under namnet Kramers annex, numera Dringenbergsgården. Närmast på skämt föreslog jag, att vi skulle utsträcka vår forskningsfärd dit, för att min vän skulle få se, hur det gick till att upptäcka "gamla Malmö".

Vi hade tur att genast träffa på en tjänstvillig gårdsvaktmästare, som på vår förfrågan berättade, att det verkligen i en av källrarna skulle finnas några underliga, huggna stenar. Källaren innehades av köpmannen C. Boisen och denne gav oss beredvilligt tillåtelse att stilla vår nyfikenhet.

Källaren är belägen på hörnet av Väster- och Frans Suellsgatorna och företer vid första ögonkast föga märkligt samt bär spår av hårdhänt ombyggnad. Dess tak uppbäres av tre trä- och en järnpelare och som socklar till de förra tjänstgjorde de omtalade huggna stenarna. Och nu ville vi knappast tro våra ögons vittnesbörd. Vad vi hade framför oss, var ingenting mindre än de äldsta byggnadsminnena från Malmö.

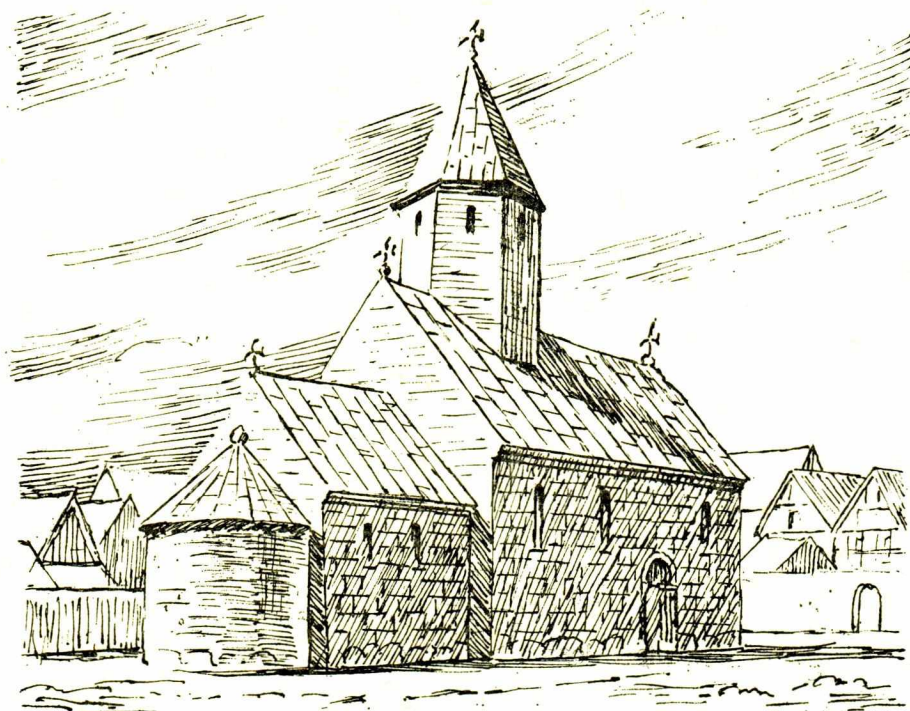
Endast en av de numera som socklar använda stenarna har ursprungligen haft denna funktion, de båda andra är kapital, som så att säga ställts på huvudet. Och dessa pelardelar är formade i romansk stil. Det ena kapitalet är smyckat med palmetter i två varianter, det andra är ett s k pip- eller veckkapital. Dimensionerna är föga imponerande, abakus mäter blott 40 cm i fyrkant och pelarnas diameter har varit 24 cm. Att döma av pelarnas storlek har de måhända tillhört en baldakin eller dörr-omfattning.

Med tanke på att S:t Petri gotiska kyrka från 1300-talets första decennier hitills betecknat gränsen för vår kunskap om det äldsta Malmö,

Romanska kapitäl och bas i källaren under hörnhuset vid Väster- och Frans Suellsgatorna.

är detta till synes obetydliga fynd av stort intresse. En liten flik av den förlåt, som man trodde för alltid dölja, vad som låg bakom denna tid, har lyfts och forskningen på detta område kan med större hopp inriktas efter säkrare linjer.

Malmö äldsta kyrka. Rekonstruktion efter sigill.

Redan 1269 omnämnes en kyrka i det "nedre Malmö" vid havet, som snart skulle överflygla det äldre "övre Malmö" vid nuvarande Pildammarna. Vårt äldsta sigill visar bilden av en romansk kyrka, enskeppig med kor och absid, torn och hög spira. Dess läge vid havet antydes av några vågformiga linjer. Det är möjligt, att vi här har en bild av den äldsta kyrkan i "nedre Malmö" och det ligger nära till hands att sätta de nu påträffade pelardelarna i samband med just denna kyrka.

Men var låg denna vår äldsta kyrka? Ja, därom vet man i dag ingenting. Skulle våra kapital härröra därifrån, får man inte bortse från, att de måhända alltjämt befinner sig på den plats, där denna kyrka legat. Jag har tidigare förmodat, att den skulle sökas på den plats, där S:t Petri kyrka nu ligger, men mig veterligt har några grundersökningar där aldrig

äkt rum och det är sålunda blott och bart en gissning med något underlag av slutsatser från gatnät och marknivå.

En annan gissning, som efter vårt fynd måhända har mera fog för sig, är att sätta vår äldsta kyrka i samband med det Helgeandshus på nordvästra delen av nuvarande Stortorget, som senare utbyggdes till en klosteranläggning. Detta Helgeandshus omnämnes visserligen först 1384, men fattigdomen på skriftliga källor från denna tid gör denna omständighet skäligen betydelslös. I samband med reformationen bröts på 1530-talet hela denna anläggning ner och en mängd såväl inventarier som byggnadsmaterial fördes härifrån till S:t Petri kyrka. Att man vid detta tillfälle haft föga bruk för så särpräglade byggnadsdelar som romanska pelare, är rätt naturligt. I källaren under ett borgarehus kunde de däremot kanske alltjämt försvara sin plats.

Ännu år 1828 var den källare, där våra kapital nu befinner sig, välvd, men har senare ombyggts. Dess storlek, 19×12 alnar, kunde väl motivera två pelarestöd.

När en gång det planerade skyddsrummet under Stortorget kommer till stånd, kan måhända det forna Helgeandsklostrets anläggning och karaktär fastställas. Om ej förr kommer vi kanske då ett steg närmare lösningen på våra kapital's gåta.

SDS 11/1 1952.

Stympat kryssvalv i Dringenbergska gården

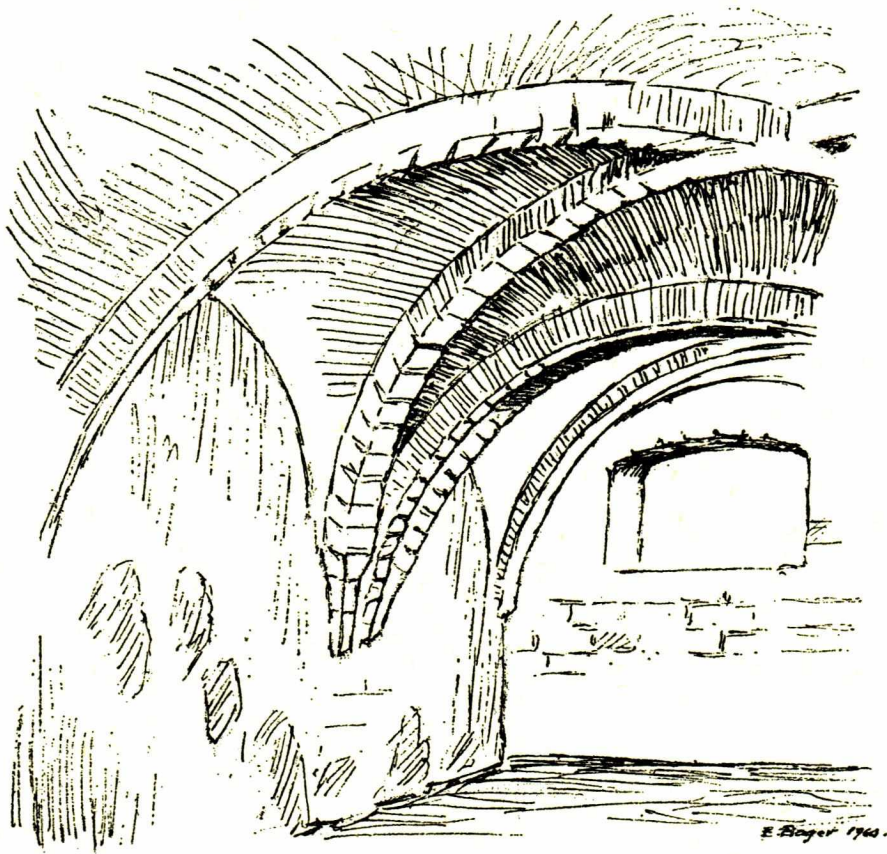
En junidag 1768 tittade en ung resenär, Johan Hinric Lidén, på sin eftermiddagspromenad in i S:t Petri kyrka. Det första intrycket var allt annat än angenämt. Tre präster, var och en i sitt hörn, höll samtidigt på med skriftermål och då alla var utrustade med starka röster, ”gav detta ett förfärligt dån, som förekom helt påviskt”. Först när skriftermålet var slut, kunde Lidén äntligen fortsätta fram till den del av kyrkan, som tydligtvis var målet för hans besök.

— ”Sedan besåg jag det bakom altaret belägna gamla munke kapell, som ännu äger de gamle munkstolarne i behåll, på vilka med järnkedjor ligga fastläste — det må heta att fångsla lärdomen — 41 folianter såsom relikier av munkarnas bibliotek. — Detta rum var nu ett härligt hemvist för svalorna, som både på böcker och pulpeter till överflöd dokumenterat sin närvaro.” —

Såväl kapell som boksamling förknippas eljest i regel med namnet Dringenberg. Det Dringenbergska kapellet stiftades till Heliga tre konungars ära och var ett stort tillbygge rätt öster om koromgången. Det uppfördes under 1400-talets senare hälft och revs efter lång tids förfall 1792. En mässhake, av vilket ett fragment med Henrik Dringenbergs namn och vapen nu förvaras i sakristian, har sannolikt en gång begagnats av prästerna i detta kapell.

Boksamlingen ”Dringenbergska libreriet” har mött blidare öden och är alltjämt till stor del i behåll, om än i rätt bedrövligt skick. Blott en enstaka foliant har konserverats genom kyrkorådets försorg. Återstoden bidar på Malmö museum att erhålla den översyn, som böckernas värde berättigar till.

Henrik Dringenberg, vars namn på detta sätt bevarats fram till våra dagar, beklädde de ansvarsfulla befattningarna som myntmästare och kungens fogde i Malmö från 1455 fram till seklets slut. En mäktig man,

Källare i Dringenbergsgården i kvarteret 32 Jörgen Kock vid Norra Vallgatan.

som genom sina fromma donationer är en föregångare till en annan stadens välgörare, Jörgen Kock, även han myntmästare.

”Den gamle myntmesters” minne levde emellertid länge kvar även i samband med den stora gård han bebott i Malmö. Den låg på hörnet av Väster- och Frans Suellsgatorna, således mitt emot Jörgen Kocks hus, och delar av dess murar finns kanske alltjämt kvar, dolda av 1800-tals-

putsen på det s k Kramers annex. Murarnas munkförband i hörnkällaren vittnar i varje fall om hög ålder.

För en kort tid sedan riktades min uppmärksamhet genom välvillig påvisning av kapten Walther Edenheim på en liten rest av en välvd källare, som otvivelaktigt tillhört ett av de hus, som fanns här redan på Henrik Dringenbergs tid. Källaren ligger under det tvåvåningshus vid Norra Vallgatan, som uppfördes 1846 såsom gymnastikbyggnad till "Högre lärdomsskolan", då inrymd i den Dringenbergska gården.

Källaren har ursprungligen bestått av sex kryssvalv, stödda av två mittpelare, men i dag återstår endast det västligaste, av en grov stödmur stympade valvparet. Liksom i den gamla källaren under rådhusets tillbygge vid Kalendegatan är valvribborna fyrkantiga med avsmalnande konsoler. Valven är rundbågiga med en högsta höjd av blott 1 3/4 meter, men golvet har otvivelaktigt genom avlagringar under de gångna århundradena fått sin nivå väsentligt förändrad.

Den byggnad, som ursprungligen rest sig över källaren, har för länge sedan skattat åt förgängelsen. Redan i slutet av 1600-talet återstod av densamma utom källaren endast den höga gavelmuren mot Frans Suells-gatan. Allt övrigt hade då ersatts med korsvirkesväggar. I detta skick kvarstod huset fram till rivningen 1846.

Den nu redovisade lilla återstoden av en byggnad, om vilken vi i övrigt vet så litet, kan synas vara av rätt ringa värde. I betraktande av att våra medeltida minnen är så fåtaliga, är tvärtom varje sådant fynd, som fyller ut en lucka i den forna stadsbilden, av stor betydelse.

SDS 2/10 1960.

Inskriftsstenen över västra dörren i Roseningehuset.

Upptäckten av Roseningehuset

I sin "Malmö Stads Historia och Beskrifning", som utkom 1812, nämner professor N. H. Sjöborg bland anmärkningsvärda antikviteter i Malmö "en sten i upphögdt arbete" över ingången till gården nr 408 på Väster-gatan — nuvarande nr 5, som äges av Beijers Förvaltnings ab. Sjöborg läser på denna sten följande "holländska rimmade dödsbetraktelser med Munk-styl:

*Ach mensche andencke doch an dieser stadt
Wo dy godt van der aerden geschapen hadt,
unde wo de dodt komet sluken
Nemet wech den Armen mit dem rücken.*

Jemte figurerna af en Skyllpadda ser man der en döds-kalle, som en orm går igenom, ett wapen med en winge och en ros uti, ett annat med 2:ne Lilljor, namnet Jesus, på munke-sätt förkortadt till JHS och slut-ligen Anno Domini 1534".

När J. O. Frieberg trettio år senare skriver sin malmöhistoria, återger han de sjöborgska uppgifterna såsom rörande något försvunnet och man

har ofta i senare tid beklagat, att ett så säreget historiskt monument spårlost gått förlorat.

För ett par dagar sedan följde jag från gatan bortknackningen av putsen på detta gamla hus. Döm om min häpnad, när jag plötsligt började skymta ett hörn av en skulpterad sten, en stjärna, en dödskalle, delar av en minuskelinskrift. Den gamla dörröverliggaren fanns alltså i gott behåll under putsen, där den suttit väl skyddad under de kanske 130 år, som förflutit, sedan fasaden fick sitt nuvarande utseende. Någon "skyllpadda" kunde jag visserligen inte upptäcka, men väl en vanlig padda, som tillsammans med dödskallen och ormen åskådliggör alltings förgänglighet.

Mycket annat kan utläsas på de gamla murarna, efterhand som rappingen avlägsnas. Ett horisontellt kritstensband avdelar murytorna, och igenmurade fösteröppningar och källarenedgångar förtäljer om husets utseende under flydda tider. Enligt tidigare uppgift skulle fastigheten bestå av tvenne äldre stenhus, som sammanbyggs, men vad man nu kan se, ger knappast stöd åt detta påstående.

Den vapenbild — en ving och en ros — som enligt Sjöborgs uppgift prydde dörröverliggaren, visar att byggnaden uppförts av en Rosenvinge. Den förste bäraren av detta namn, Mogens Jensen, hade varit Kristian II:s skrivare och borgmästare i Helsingör. Han var befryndad med Jörgen Kock och var stamfader till en av de mäktiga släkter, som under 1500-talet behärskade Danmarks handel. Han avled dock redan 1528 och det är tydligen hans änka Anne Pedersdatter (Lilliefelt), dotter av borgmästaren i Helsingör Peder Hansen, som har låtit uppföra byggnaden.

Bland gårdens senare ägare märkes magistratssekreteraren Anders Fredrik Centervall, som genom en omfattande ombyggnad i empirestil förlänade fastigheten dess nuvarande utseende. Hans änka sålde gården år 1856 till den kände handelsmannen Gustaf Adolf Hedman, som lät uppföra gathuset vid Norra Vallgatan. År 1918 förvärvade AB G. & L. Beijer fastigheten av dennes dödsbo.

Genom tillmötesgående från konsul Erskine Hains och direktör Rickard Hains sida kommer nu hela fasaden att renknackas, så att tillfälle beredes Malmö museum att genom elever vid Högre Tekniska läroverket företaga erforderliga uppmätningar. Vid omputsningen av fasaden kommer ett fält att utsparas, så att den skulpterade stenen även i framtiden blir synlig.

SDS 13/10 1950.

Rosenvingeska huset träder fram

En av de förnämsta byggnaderna från 1500-talets Malmö har sedan några dagar befriats från den empiredräkt, som under mer än 130 år dolt murarna. Sedan nu pågående konservering avslutats, kommer Malmö stadsbild att bliva en sevärdhet av första rangen rikare.

En märklig nyupptäckt inskriftssten över ingången till huset nr 5 vid Västergatan väckte uppmärksamhet för någon tid sedan, och sedan dess har tack vare ägarnas intresse icke blott denna sten kunnat helt friläggas, utan huset har såväl åt gatan som gården befriats från det putslager, som dolde de ursprungliga murytorna.

Under lektor A. Liljenqvists ledning har elever vid Högre tekniska läroverket varit behjälpliga med en noggrann uppmätning av byggnaden. När materialet bearbetats kommer en redogörelse att lämnas i Malmö fornminnesförenings årsskrift. Här skall undersökningens resultat blott i korthet omnämnas.

Vad först inskriftstavlan beträffar, så intager den en särställning i Malmö på grund av såväl kompositionens egenart som det konstnärliga utförandet. Den är utförd i kritsten och består av ej mindre än sju hopfogade delar, nämligen överst två rektangulära fält, som innehåller den i förra artikeln återgivna lågtyska minnesversen med stjärnan och döds-skallen, symboler för livet och förgängelsen, två små fält, som flankerar denna text och utfylles av S-formade ekkvistar och ollon; under dessa fyra fält tre kvadratiske reliefer, nämligen i mitten Kristusmonogrammet IHS — Jesus Hominum Salvator — omgivet av törnekronan och med inskriften Anno Domini 1534, på vänstra sidan ett fält med Rosenvinges vapensköld och på högra ett motsvarande med hustruns vapen. Båda dessa sköldar hänger i remmar från trädstammar och fälten omkring dem utfylles med stiliserade blommor, en vindruvklase och ett par pelare, vars sicksackmönster för tanken till pelarna i kryptan under Lunds domkyrka. Allt detta är utfört med en säkerhet och konstnärlig frihet, som visar, att en mästare fört mejseln. Utan att vilja föregripa en kommande

undersökning kan man peka på den slående överensstämmelsen i kompositionen med Adam van Dürens inskriftstavla över ingången till Glimmingehus.

Om således redan detta fynd är en sevärdhet av första ordningen, så kan det väl ifrågasättas om inte själva byggnaden är lika märklig. Sedan putsen avlägsnats framträder nu den mer än 400-åriga byggnadens murtytor av tegel i munkförband med de ursprungliga fönster- och dörröppningarna, som helt förändrades, när huset år 1815 ombyggdes i empirestil. Ingången från gatan, över vilken inskriftsstenen sitter, är någorlunda väl bevarad, men i övrigt återstår blott mer eller mindre fragmentariska fönsterbågar.

I bottenvåningen har det funnits sex stora fönster, fördelade parvis, av vilka de mellersta är av mycket imponerande mått. Övre våningen har ej mindre än tio regelbundet ordnade fönsteröppningar, vilka vilar på det kritstensband, som horisontellt avdelar byggnaden. Överst krönes muren av en profilerad kritstengesims. En källare utan valv går under hela huset och från densamma leder två nu igenmurade uppgångar till gatan samt två alltjämt i bruk varande till gården.

Åt gårdsidan finnes i bottenvåningen två stora fönster och ej mindre än fyra utgångar, av vilka åtminstone två är ursprungliga. Övre våningen synes haft sex tättställda fönster, fördelade symmetriskt å ömse sidor om en dubbelbåge, som väl utmärker platsen för en tidigare ingång eller måhända ett burspråk. Två av dessa fönster är helt bevarade, ehuru igenmurade vid 1815 års ombyggnad. Vid restaureringsarbetet framgick det, att någon hållighet dolde sig bakom ett av dessa. En sten togs ut, men den med stora förväntningar påbörjade upptäcktsfärden måste hastigt avbrytas, sedan det visat sig, att den forna fönstersmygen förvandlats till ett högst privat väggskåp. — Muren åt gårdsidan avslutas överst med en tandsnittslist.

Även den mäktiga takstolen av väldiga eksparrar bjuder på mycket av intresse från den egendomliga anordningen för sparrarnas fästande vid murkrönet till timmermärkningen och hantverkarnas bomärken.

Trots de våldsamma ingrepp, som omändringen 1815 medförde, har således den gamla byggnaden bevarat så många ursprungliga drag, att man utan svårighet kan få en bild av, hur den från början tett sig. Den talar alltjämt till oss om den stolta tid, då självmedvetna borgare under Jörgen Kocks ledning i kamp för sin stads självständighet bröt ned Malmöhus, den tid, då Claus Mortensen och hans medhjälpare oförskräckt

Ingångsdörrar från 1800-talets början i Roseningehuset.

trotsade påvedömet. Framför allt utgör emellertid det Rosenvingeska huset ett omistligt byggnadshistoriskt minnesmärke från brytningstiden mellan gotik och renässans. I Norden saknas måhända motstycke till den kedja av byggnadsmonument från detta tidsskede, som bildas av Jacob Nickelsens (Tunnelns), Jörgen Kocks, Niels Kuntzes borgarepalats, Malmöhus och rådhuset och i denna kedja utgör det Rosenvingeska huset en fullödig länk.

SDS 5/11 1950.

De rosenvingeska tapeterna

En fader med sunda, men stränga uppfostringsprinciper lärde mig mycket tidigt att lägga bort den för alla företagsamma småttingar gemensamma vanan att vilja riva bort tapeter och knacka hål på väggar. Ännu i denna dag skulle jag kunna peka ut den punkt på en vägg i det stenmarckska hörnhuset vid Södra Förstadsgatan, där jag i gryende forskarnit med mycken möda lyckats åstadkomma en fördjupning ända in till teglet. Försöket upprepades icke.

Efter modern åskådning torde sålunda hos mig ha funnits undertryckta komplex av stora mått i detta hänseende. Men nu har de förvisso fått utlopp. Under trekvarts år har jag, tack vare det största tillmötesgående från ägaren av det rosenvingeska huset, direktör Richard Hain, fritt fått tillfredsställa min lust att riva bort och knacka ner i den minnesrika byggnaden. Allt likväl i den lovliga avsikten att undersöka, vad av värde, som kunde dölja sig under tapeter och putslager.

Som ett led i dessa undersökningar ingick även att öppna hål i taken för att fastställa, huruvida de tidigare, öppna bjälklagen varit dekorerade. Början gjordes i det västligaste, stora rummet, murare och snickare företog den erforderliga operationen och full av förväntningar besteg jag ställningen. Mitt första intryck var djup besvikelse. Taket mellan bjälkarna var fullständigt svart av rök och damm och själva bjälkarna var strukna med enfärgad gul limfärg. Längs kanterna hade dragits svarta band liksom för att förstärka den dystra anblicken. Och vad värre var, denna enkla målning var utförd på papper, varmed bjälkar och tak överklätts.

Jag lösgjorde ett par små pappersbitar i hopp om, att något bättre skulle dölja sig därunder, men bjälkar och tak visade endast en odekorerad svartblå bottenfärg. Missmodig tittade jag på en pappersremsa, som jag alltjämt höll kvar i handen, då jag plötsligt på ett ställe, där litet färg fallit av densamma, skymtade streck i ett mönster som föreföll mig välbekant. Just detta mönster hade jag tidigare påträffat på ett par små pappersfragment i kalken mellan de båda innersta lagren väggmålning i detta rum.

Detalj av tapet i Roseningehusets västra stuga, troligen från tiden omkring 1570. Den äldsta bevarade papperstapeten i Norden.

Det fåtal små pappersbitar, som jag lyckats lösgöra, underkastades nu en behandling, som var lika spännande som tidskrävande. Först efter många dagars möda hade de påmålade lagren kunnat avlägsnas så pass, att mönstret framträdde någorlunda tydligt. Och nu vidtog det verkliga pusslespelet, som efter ett par veckor slutligen kröntes med framgång. Av de små fragmenten kunde rekonstrueras ett litet ark, 27×36 cm i bilytan med ett renässansmönster av bandornament och moreskartade rankor.

Ett prov av denna ”tapet” jämte rekonstruktionen sändes till Nordiska Museet för analys. Här fastställdes bl a att mönstret anknyter till en dekorationsstil från 1500-talets senare hälft och början av 1600-talet. Detta tidiga slag av papperstryck hade företrädesvis påträffats som foder i skrin och kistor, mera sällan som tapeter. Den äldsta kända väggdekoration av detta slag hade man funnit år 1911 i Christ's College, Cambridge, där den uppsatts 1509. Utlåtandet fastställer till slut, att malmötapeten är sällsynt och att fyndet måste betraktas som mycket intressant.

Landsantikvarien Ingemar Tunander i Falun, som specialstuderat tapeter, uttalar, att malmötapeten honom veterligt är äldst kända belägg på väggbeklädnad av papper i Sverige.

Fyndet av denna tapet är för oss så mycket värdefullare, som det förtydligar de uppgifter om väggbeklädnad av papper, som förekommer i några bouppteckningar från senare hälften av 1500-talet och början av 1600-talet i vårt stadsarkiv. År 1580 uppräknas sålunda i en malmöborgares kvarlåtenskap: "alle dretterne (bonaderna) och breffve i stuffven", fyra år senare i en annan: "en malet himling (bordhimmel) met breffvene i stuffven" osv. Beteckningen "brev" för ju tanken närmast på kistebrev, men fyndet i rosenvingeska huset visar, att det i varje fall förekommit rumsbeklädnad av tapetliknande art.

Enligt uppgift från Nordiska Museet skulle detta tidiga bruk av pappersbeklädnad huvudsakligast förekommit i England. Egendomligt nog gäller den enda mera fullständiga uppgift från äldre tid om konsthandel i Malmö just en skotte, Thomis Bell, som avlider här vid ett besök år 1617. I hans mycket rikhaltiga lager förekommer såväl "en malen drett" som "12 malen breffve". I varje fall en fingervisning, i vilken riktning man måhända har att söka malmötapeternas ursprung.

Det rosenvingeska husets historia gör det sannolikt, att pappersbeklädnaden tillkommit i samband med en större reparation efter det nordiska sjuårskrigets slut omkring år 1570. Den nyhet på detta område, som den innebar, var en svala utan efterföljande sommar. Först nära tvåhundra år senare började bruket av papperstapeter åter att vinna insteg i vår stad. I en beskrivning från år 1769 av hörnhuset vid Engelbrekts- och Hyregatorna berättas sålunda, att i salen var "väggarna klädda med pappers-tapeter och vid foten är panelning gråmålad". I en sängkammare fanns gröna papperstapeter, i en annan "voro väggarna med papper överklädda, varpå äro röda speglar på blå botten". Men ännu vid denna tid utgjorde detta exempel ett undantag från den stående regeln: målning direkt på väggen eller på väv.

En liten droppe malört saknas dock i icke i samband med detta lyckliga fynd i det rosenvingeska huset. Trots all möda, som under veckor använts för att söka lösgöra ett större stycke tapet, sitter detta alltjämt orubbligt fast. För en gångs skull har vi anledning att klaga över den yrkesskicklighet, som utgjorde hantverkarnas stolthet i forna tider.

SDS 1/7 1951.

Rokoko i Roseningehuset

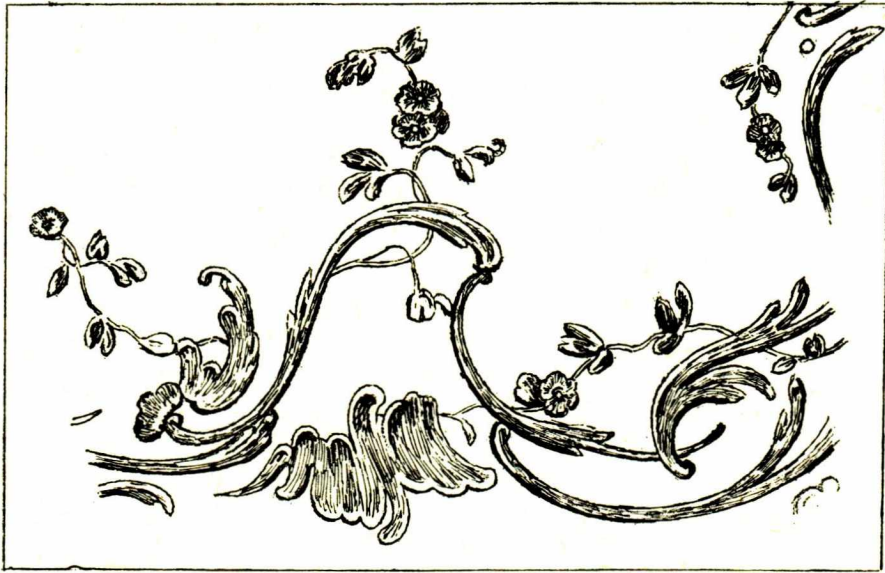
— märkligt tapetfynd

”Rakt uppåt väggarna”, ”vådligt på väggen” osv., allt med fem bokstäver, ja, många korsordslösare har väl dragit en lättnadens suck inför dessa nyckelord och raskt präntat ”tapet” i sin fläta. En viss förvirring i begreppen åstadkom dock på sin tid Roseningehuset på Västergatan i Malmö, där det mot alla regler var taket i den stora stugan, som var tapetklätt, medan väggarna var prydda med bladornament i kalkmålning. Fyndet väckte icke ringa uppståndelse, eftersom Roseningetapeten med sin tillkomsttid från senare hälften av 1500-talet visade sig vara den långt äldsta i Norden.

Sedan ett år pågår i den gamla fastigheten en omfattande fortsättning på den tidigare restaureringen, en kulturgärning, varmed familjen Hain velat hugfästa det Beijerska företagens hundraåriga tillvaro. Med anlitande av sakkunskap från Malmö museums tjänstemän dirigerar byggmästare Willy Rosén sina kunniga och intresserade hantverkare till de ständigt växlande uppgifter, som den ärevördiga byggnadens ålderdomskrämpor eller nya fynd ställer honom inför.

Mest iögonfallande är den i ursprungligt skick återställda gårdsfasaden, men av icke mindre intresse är det alltjämt pågående arbetet inomhus, som bjudit på många värdefulla upptäckter, men också på åtskilliga svårösta problem. De tidigare framtagna väggmålningarna får nu sina skröpligheter avhjälpta genom konservator Albert Erikssons och hans medhjälpare Uno Kollanders försorg. På ett förr ej åtkomligt väggfält i västra stugan tittar nu helt överraskande ett kungahuvud fram bland akantusrankorna, ett annat skymtar i en av nischerna, men åverkan under fyra sekler har medfört, att vi får nöja oss med de antydningar om en fantasi-rik utsmyckning, som dessa rester vittnar om.

Sedan underklädnaden skalats bort, har takets väldiga ekbjälkar återfått sin ursprungliga funktion att icke blott bära, utan även synas. Den

Detalj av rokokotapet i övre våningens västra gavelrum.

märkliga tapetklädseln var överallt bevarad, dock blott alltför ofta i så medfaret skick, att ett återställande på plats ej lät sig göra. Någon av de breda, tapetklädda bräder, som sträcker sig över takets hela längd, kommer dock att belysa detta skede i rummets utsmyckningshistoria.

För några dagar sedan gjordes ett nytt märkligt fynd i den gamla byggnaden, som på åldringars manér verkligen visar en påtaglig "snakkesalighet", när man vill ha besked om dess förflutna. En mellanvägg på övre våningen skulle sättas i stånd, lager på lager av sentida tapeter skalades bort och så avslöjades som innersta dekor på väggbräderna en lekfullt elegant 1700-talstapet. Att den hör hemma i rokokons graciösa tidevarv framgår vid ett ögonkast, här uppför inramningens smidiga kurvor sin kontradans med ständigt varierade turer, snirklade musslor formar sig till fasta stödjepunkter och luftiga blomstergirlander svänger från fäste till fäste. Dekoren bildar stora väggspeglar från bröstpanel till tak och i mittfälten har små blomsterkvistar strötts ut, mellan vilka

fjärilar och sländor fladdrar på lätta vingar. Konstnärens variationsförmåga är så stor, att han låter varje ört få sin särprägel, som han framhäver med något av skärpan i Palmstruchs illustrationer till Svensk botanik.

Tapeten är handmålade i grågrön färg med starka isättningar av svart och vitt på duvblå botten och av mycket hög klass. Även om man i ett fall som detta bör räkna med, att någon förebild kunnat vara underlag för kompositionen, är det otvivelaktigt en synnerligen konstförfaren hand, som här fört penseln. Stilmässigt ansluter sig tapeten rätt nära till dekoren i "grevinnans kabinet" på Sturefors, som har ingen mindre än Jean Erik Rehn till upphovsman.

Närmast som en gissning tidsbestämde tapeten till 1750—60-talen, en orientering, som såväl konservator Eriksson som vår främste kännare på området, museiintendent Ingemar Tunander funnit vara trolig. Att gården i detta avseende rustats upp just vid denna tid, förefaller så mycket mera sannolikt, som det vid ett ägareskifte 1770 särskilt anmärkes, att i köpet ingick även "alla tapeterne af papper".

Just vid denna tid, närmare bestämt 1756, erhöll bildhuggaren Johan Daniel Rosenberg från Stockholm tillstånd att slå sig ner i Malmö "till sina handslöjders idkande, både som bildhuggare, tapetmakare och spegelmakare". Senare samma år kunde han uppvisa Kommerskollegiets privilegium "på tapeters förfärdigande och et spegel-fabriques inrättande här i staden".

Under mer än ett halvsekel svarade nu Rosenberg för försörjningen med tapeter och speglar både i Malmö och dess omnejd. En höjdpunkt i tillverkningen betecknar 1760-talet, då han ett par år kommer upp till en leverans av 4 000 alnar tapeter "af diverse sorter" och ett hundratal speglar och lampetter årligen, allt med endast en lärling som medhjälpare. Sedan följer en avmattning, som når botten ett par år på 1780-talet, då endast 100 alnar tapeter får avsättning. En ny uppgång på 1790-talet står väl i samband med de stora nybyggen, som vid denna tid verkställs, men därefter börjar åter kurvan peka neråt. Det bittra slutet markeras av, att Rosenberg 1810 nödgas anmäla, "att orsaken till dess tillverkningars minskning härrör av brist på större spegelglas, kvicksilver m m." Följande tre år fram till Rosenbergs död 1814 har rörelsen legat helt nere. Det är Napoleonskrigen, som kastar sin skugga på hans levnads afton.

Eftersom Rosenbergs fabriksmässiga tillverkning givetvis bestått i tryckta tapeter, vågar man inte utan vidare förutsätta, att han framställt även handmålade sådana. Stadens målaremästare åtog sig också sådant

arbete och det är främst Rosenbergs dominerande ställning på detta område, som föranlett att hans namn nu dragits fram ur oförtjänt glömska.

1700-talet hör på mångahanda sätt till de magra nöten i vår stads kulturhistoriska bås. Verkningarna av gastkramningen vid mötet med de svenska herrarna gjorde sig länge påminta. Jämsides med all torftighet fanns det dock alltjämt plats för en viss festivitas och i det sammanhanget hör Roseningehusets rokokotapet hemma. Den bör tänkas som fond för ett färgglatt, spirituellt sällskap med puder i hår, mouche på kind och franska fraser på tungan.

SDS 19/3 1967.

Ur Roseningehusets annaler

”Den lilla aimabla Moster Bolla”, nej, det är inte som man kanske skulle förmoda en lite till åren kommen, rultig gumma, som här avses. Det gäller en fager, 25-årig Malmöflicka, föremål för en kärlekskrank krigares eldiga dyrkan.

Scenen för den lilla kärlekssaga, som här i korhet skall skildras, är just i dessa dagar högst aktuell. Den utspelas nämligen i det rosenvingska huset, vars månghundraåriga historia nu nått en glansfull höjdpunkt. Här residerade vid 1700-talets mitt Ingrid Margareta Berg, änka efter sjölöjtnaten Simon Berg — ej befryndad med Malmöläkten Bergh — med sina barn, sonen lotsinspektoren Olof och dottern Ingeborg. Huset hade sedan ett par årtionden inrymt ett mycket besökt näringsställe, som bland sina kunder särskilt räknade resande och ortens officerare. En av dessa, kaptenen Erik von Oldenschiöld började snart att intressera sig mera för husets fagra dotter än för den lekamliga välplagnaden och med tiden uppstod ett kärleksförhållande mellan dem. Så kom man fram till den kritiska tidpunkt, då kaptenen som så många andra gärna ville backa ut, men då stämdes han på våren 1753 för brutet äktenskapslöfte.

Som sitt ombud under processen anlidade madame Berg och hennes dotter rådmannen Martin Thraene, en kvick och slagfärdig herre, som med påtagligt nöje åtog sig deras sak. Fastän Oldenschiöld övertalat Ingeborg att återlämna en del brev, fanns det likväl tillräckligt kvar för att rådmannen skulle kunna späcka sina inlagor med glada citat. Det var väl inte så farligt, att Oldenschiöld kallat sin Ingeborg för ”den aldrasöteta flickan på jorden” eller ”sin egen aldrakäraste vän och söteta gumma”. Mer graverande verkar det nog, när han påstått, ”att själva naturen från hennes födsel satt hos henne den vidriga tanken, att hon aldrig skall velat, som Herr Capitainen velat”. Någon gång kunde den bälde krigaren i sin kärleksyra icke utan framgång stränga sin lyra:

*Ingen had' mitt högmod brutit,
Ingen skull' min frihet stört,
Ingen Astrild had' mig skjutit,
Ingen skönhet mig förfört,
Ingen skull' min svaga funnit,
Ingen mig att sucka bragt,
Ingen evigt hjärtat vunnit,
Ingeborg! had' du ej makt.*

Kaptenen hade också provat sin lycka som artist. Med egen hand hade han tecknat ett brinnande hjärta med överskriften: "För dig och ingen annan." Han varierar också motivet, nästa hjärta förser han med "igenomträngande och sårande pil" med därtill anpassad devis: "Ingeborg endast giver evigt sår!"

Men beundraren har ingalunda nöjt sig med dessa lyriska uttryck för sina känslor. Han var allt annat än småknusslig och gång på gång har han glatt sin tillbedda med presenter av olika slag. Hon får hans eget porträtt samt en ring med namnbokstäver och devisen: "Evigt oföränderlig." Vid andra tillfällen uppvaktar han med en juvelring, med ur och dosor, ja, han medför från Stockholm ett par peruker, som hon måste bära "Herr Capitainen till faveur". Dessa bevis på ömma känslor radar rådmannen Thraene upp med, som man tycker sig märka, en liten glimt i ögat.

Inför denna presentation av materialet till en långvarig belägring hade man väl väntat sig en surmulen reaktion från den i så obarmhärtigt ljus framdragne. Ingalunda! Visserligen fortsatte så att säga rundabordskonferensen vid rätten med allehanda juridiska spetsfundigheter, men bakom kulisserna inleddes förhandlingar av helt annat slag. Och dessa resulterade i, att efter någon månad i rätten upplästes en rätt rörande skrivelse, i vilken Ingeborg helt tog tillbaka påståendet om äktenskapslöftet och samtidigt gav översvallande uttryck för sin oförminskade kärlek, vilket allt av modern kontrasignerades. Och med denna förklaring var kaptenen helt nöjd. Damernas oförsiktighet förmodade han med tydlig adress till Thraene ha berott på dåliga rådgivare. Nu ville han göra allt gott igen och förklarade så högtidligt Ingeborg för sin trolovade fästmö.

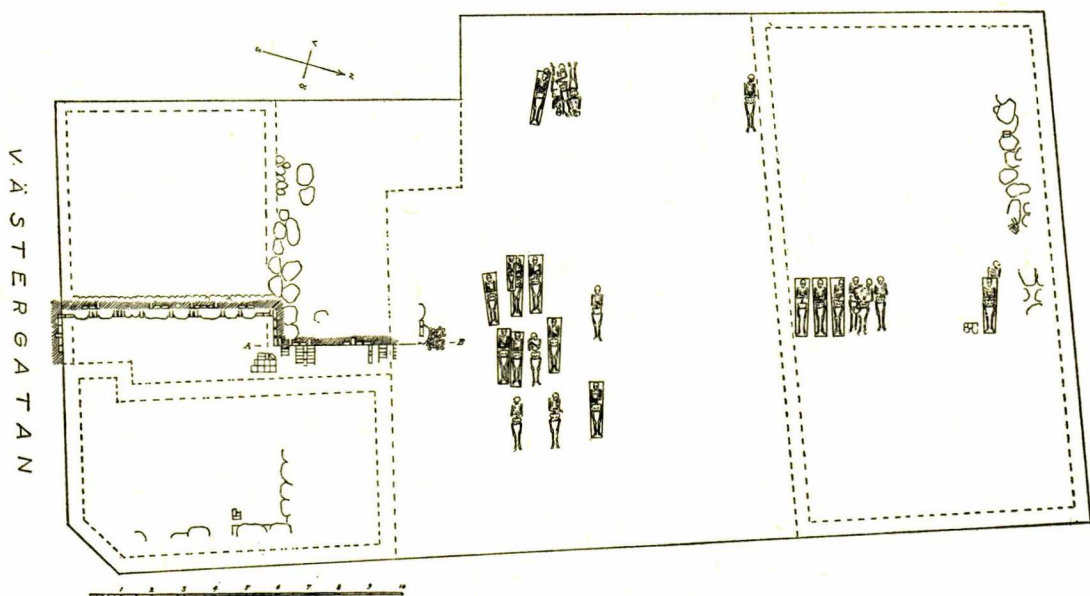
Men även det sista lilla molnet skulle försvinna. När kaptenen och hans Bolla ett år senare hade samlat släkt och vänner till hemmadop av sonen Erik Adolph, befann sig bland dopvittnena ingen mindre än kaptенens forne vedersakare, rådmannen Martin Thraene!

SDS 5/4 1969.

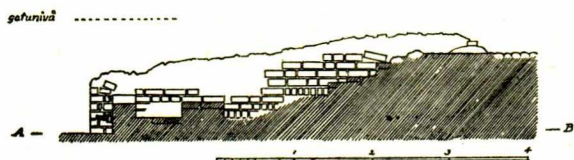
Kring Svartbrödrakapellet i Malmö

Den lilla bit av Gråbrödersgatan, som sträcker sig mellan Västergatan och Norra Vallgatan, företer sedan några veckor en bild av förödelsens styggelse. Det "Palmska" hörnhuset vid sistnämnda gata jämte det angränsande tråkiga trevåningshuset vid Västergatan ha legat i vägen för en behövlig gatureglering och få nu rymma fältet. Men under de ruiner och bråthögar, som nu uppfylla dessa tomter, döljer sig en gåta, vars lösning är av största vikt för Malmö stads historia. På denna plats har nämligen en gång i tiden legat en kyrklig byggnad, som under medeltiden varit en centralpunkt för den omgivande stadsdelen, men som senare råkat i så fullständig glömska, att man t o m länge svävat i ovisshet om dess läge. Först genom våra dagars forskning har spridda fragment ur dess historia sammanförts, men om byggnadens plan och arkitektur vet vi fortfarande så gott som intet.

Genom välvilligt tillmötesgående från stadens byggnadskontor har nu tillfälle beretts Malmö Fornminnesförening och Malmö Museum att under någon tid företaga grävningar på detta område, innan det utlägges till gatumark. Det är så mycket viktigare, att denna möjlighet utnyttjas, som det är oåterkalleligen sista gången ett tillfälle erbjuder sig att lära känna något om klosteranläggningarna i Malmö, vilka en gång utgjorde en så betydelsefull del i den medeltida stadsbilden. De tidigare tillfällena har nämligen ej tillvaratagits. Vid anläggandet av Kungsparken förintades de sista lämningarna av det yngre Gråbrödersklostret — senare Hospitalet —, utan att några iakttagelser gjordes, och samma öde rönt tyvärr det äldre Gråbrödersklostret vid nuvarande Lilla Bruksgatan vid nybygge för kort tid sedan. Heligandsklostret slutligen, vars lämningar sedan 400 år döljs under Stortorget, undandrar sig genom sitt läge varje möjlighet till utforskande. Det är en lycklig omständighet, att det område, som nu är mittpunkt för så mycket intresse, ej åter skall tagas i anspråk för bebyggelse, varför ett tillfälligt uppskjutande av gaturegleringen ej är förenat med större olägenheter.

----- byggnader rivna 1931-34

Schematisk teckning av det utgrävda området på den gamla Svartbrödratomten i hörnet av Väster- och Gråbrödersgatorna.

Den kyrkliga anläggning det nu är fråga om, benämnes i medeltida och 1500-talets dokument omväxlande "Svartbrödersklostret" och "Svartbrödrakapellet". Fil. d:r Hans Wählin har genom de undersökningar, vars resultat framlagts i Malmö Fornminnesförenings årsskrift 1933, påvisat, att svartbröderna — domikanerna — troligen aldrig haft något egentligt kloster i Malmö, utan att deras anläggning snarare haft karaktären av ett annex till klostret i Lund.

Om deras verksamhet i Malmö vet man endast, att svartbröderna i Lund år 1224 erhöll rätt att samla allmosor i Malmö, och att de år 1333 ägde "gård och kapell" här i staden. I övrigt kan vi följa byggnadens historia endast, emedan den då och då väljes som utgångspunkt vid angivandet av angränsande gårdars läge.

När svartbröderna upphörde med sin verksamhet i staden är obekant och rörande deras byggnads öden är man i stort sett hänvisad till gissningar ända till år 1611, då borgmästare och råd "med många gott folks hjälp och bistånd" lät uppföra eller iordningställa ett torn på hörnet vid Västergatan "den menige man här väster i Malmö såväl som flera andra till gagn och bästa". Genom tidigare förflyttningar av klostren i Malmö samt genom lokalernas användande för nya ändamål rådde nu en sådan förbistring i benämningen på de gamla munkanläggningarna, att det nya tornet fick bära det oegentliga namnet "Gråbröderstornet". Den enda funktion, som detta egendomliga torn synes ha uppfyllt, var att uppbära ett urverk och kyrkklockor, varjämte det erbjöd en blygsam bostad åt sin väktare.

Rörande Gråbröderstornets exteriör är uppgifterna knapphändiga. Vi vet endast, att tornspiran och möjligen översta delen av tornet hade spånbeklädnad, samt att vid en ombyggnad år 1642 väktaregången bortogs och ersattes med runda bågar. Vid samma tillfälle gjordes även ljudgluggarna vid klockorna mindre, samt reparerades en skada i blybotten på klockloftet, vilken uppkommit, då en av klockorna fallit ner.

Gråbröderstornets livstid blev ej lång. År 1678 mitt under brinnande krig med Danmark lät magistraten på generalguvernörens anmodan nedbryta tornet "för sina särdeles orsakers skull". Det värderades vid detta tillfälle till den blygsamma summan av 200 daler silvermynt.

På hösten 1931 företogs efter rivning av en angränsande liten byggnad vid Västergatan under några veckor grävningar på detta område. Därvid påträffades utom mängder av lösa fynd dels en mycket grov grundmur i östlig-västlig riktning, dels i anslutning till denna ett hörnparti av medeltida murtegel i förband med ohuggna stenblock. Det låg nära till hands att antaga, att detta hörn var en rest av det forna Gråbröderstornet, men på grund av närheten till en angränsande husgavel kunde grävningen ej fortsättas. Detta hinder står nu ej längre i vägen och därför äger vi hopp om att inom få veckor något kunna lyfta på den slöja, som sedan sekler döljer Svartbrödrakapellet och Gråbröderstornet.

SDS 21/3 1934.

Gammal glömd griftegård på Gråbröderstomten

Den gamla sägnen om en underjordisk gång, som förbinder Malmöhus med Tunneln eller andra byggnader i staden, har under de sista månaderna haft högkonjunktur. Ty för mången har det varit klart, att de hemlighetsfulla grävningarna bakom planket på hörnet av Västergatan och Gråbrödersgatan inte kunnat avse annat än att få rätt på denna gamla mystiska förbindelsegång och läsa den på dess skatter.

Så länge dessa funderingar ännu befann sig på teorins plan, var det enbart nöjsamt för grävningssamskapet att taga del av desamma. Där- emot har det varit allt annat än uppbyggligt att vid upprepade tillfällen även få se dem omsatta i praktiken i form av rovgrävningar under upp- brutna golv o. dyl. Emellertid ser det ut som om dylik skadegörelse nu upphört, sedan stadens myndigheter låtit effektivt avspärra området i fråga. Det hålles f. ö. alltjämt avstängt för allmänheten.

Om undersökningen inte bragt i dagen några dolda skatter eller öppnat tillträde till hemlighetsfulla gångar, så har den i stället bragt med sig det resultatet, att man nu vunnit någorlunda klarhet i fråga om bebyggelsen av den gamla Svartbrödratomten. Några uppgifter om de sista veckornas undersökningar kan därför måhända vara av intresse.

I denna tidning har tidigare redogjorts för de första skedena av utgräv- ningen. Det forna Gråbröderstornets murar påträffades på hörnet av Västergatan och Gråbrödersgatan. Av tornets östra del finns nu endast grundstenarna kvar, däremot kvarstår den västra muren jämte angrän- sande partier av norra och södra murarna till ca 1 1/2 meters höjd. Inom denna del påträffades rester av tegelgolv i två plan, det övre av vanlig mursten, det undre av kvadratiske golvplattor, s. k. astrak. En dörröpp- ning på norra sidan med kvarsittande dörrstapel lämnade tillträde till en gång i nordlig riktning. Av denna gång, som har en längd av c:a 5 meter, kvarstår endast västra väggen, som är murad i munkförband liksom torn-

murarna. Fem trappsteg leder upp till en gårdsplan, som närmast gångens mynning är belagd med små kullerstenar.

I hopp om att påträffa murar i förbindelse med denna södra byggnad utgrävdes nu området öster och väster om gångens mynning, dock utan resultat. Därefter framdrogs en grav i nordlig riktning över hela tomten till Norra Vallgatan. Medan fyllningsjorden i Gråbröderstornet så gott som uteslutande bestått av tegelbrockor och kalkbruk, utgjordes marken här av mylla, som dock endast hade en mäktighet av c:a 1 meter, varefter sandlager vidtog. De lösa fynden av lergodsfragment, kakel, kritpipor m. m. kunde i stort sett dateras till 16- och 1700-talet.

Först framme vid Norra Vallgatan stötte man strax innanför gatulinjen på ett djup av 2 meter på en mäktig mur. Av denna kvarstår endast de väldiga grundstenarna och det förefaller som om muren redan tidigt varit utsatt för förstörelse, ty de fåtaliga lösa fynden från jordlagren närmast grundstenarna är alla av 1500-talskaraktär. Bl. a. påträffades här en bly-”bulla” med årtalet 1535 på ena sidan och å den andra någon kyrklig myndighets korsformade stämpel. Muren, vars östra del förstörts vid byggandet av källaren till det nu rivna ”Palmska” huset, kunde följas västerut till c:a 6,5 meters längd, därefter omöjliggjorde närheten till en angränsande husgavel vidare framträngande.

Samtidigt med detta arbete hade man emellertid upptagit provgröpar på skilda ställen inom tomten och därvid gjort den intressanta upptäckten, att hela området mellan den södra anläggningen och den norra grundmuren utgjordes av ett enda gravfält. Sida vid sida sover de döda här sin hundraåriga sömn med armarna fromt korslagda över bröstet. Ofta kvarstår kistorna som mörka ränder i sanden och rostiga spikar markerar hopfogningspunkterna. I andra fall förefaller det, som om man hade att göra med massgravar, där de döda lagts så tätt, att de skjuter över och under varandra. På ett ställe har man t. o. m. frångått den eljest allenarådande principen, att huvudet vilar i väster, och placerat de döda med huvudet växelvis i öster och väster. Emellertid visar spridda skelettdelar och kranier i fyllningsjorden över kistorna, att området under längre tid använts som begravningsplats.

Tyvärr har intet av de dödas jordiska ägodelar fått följa dem i graven och för datering är man därvid hänvisad till den mera osäkra ledning, som de i omgivande jordlager befintliga, fåtaliga krukrfragmenten o. dyl. kan lämna. Intet av dessa fynd har emellertid varit av medeltida natur, utan närmast kunnat hänföras till 1600-talet.

Det är naturligt, att man funderat och gissat åtskilligt i grävningsskoporna under dessa veckor, men i avvaktan på resultatet av bearbetningen av de stora mängder lösfynd, som grävningen bragt i dagen, får man tillsvidare slå sig till ro med de realiteter, som föreligger.

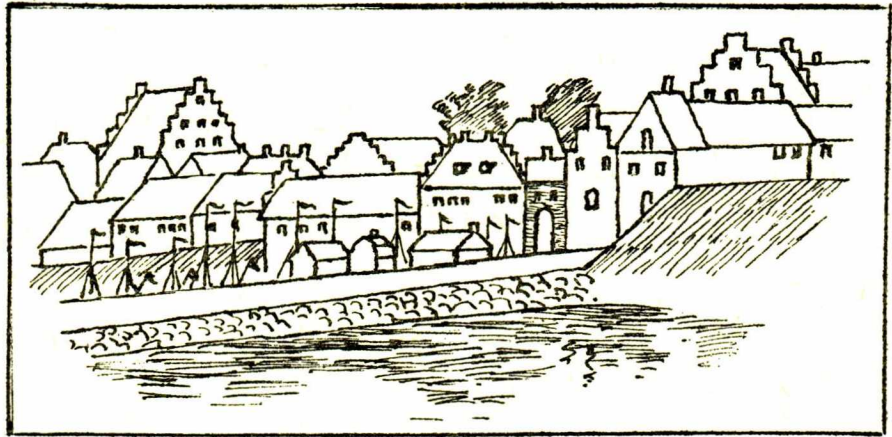
En sak, som däremot ej tål att uppskjutas, är den ömtåliga frågan om platsens framtida användning, när grävningarna slutförts. Det kan ej förnekas, att det ligger något motbjudande i tanken att störa den gravfrid, som dessa många döda sedan sekler åtnjutit. Det är ju här ej fråga om något enstaka skelettfynd, sådant som påträffas lite här och var i en stad med Malmös ålder, utan vi står inför en reguljär begravningsplats — approximativt kan antalet döda beräknas till ungefär 100 — även om dess tillvaro under sekler varit bortglömd. Mest tilltalande synes det vara, att det lilla området ordnades som plantering, då även de kyrkliga byggnadernas plan kunde markeras på ett eller annat sätt. En liten oas, "Klosterträdgården", gärna bakom en låg, skyddande mur, vore kanske något för stadens fäder att fundera på, när de snart skall taga ställning till frågan. I varje fall bör om möjligt djupgrävning på området undvikas såsom föga förenlig med den pietet de levande har att visa de döda.

SDS 20/6 1934.

På 1600-talet slutade staden söderut vid Söderport, som låg vid nuvarande Södergatans södra mynning. — Ur Bilder från det forna Malmö, 1947.

Från Strandporten söderut

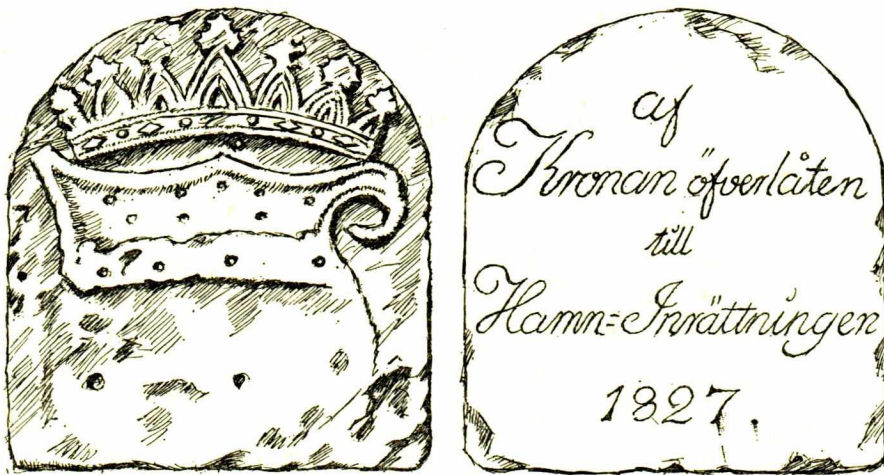
Detalj av Georg Flensburgs Malmöbild omkring 1824 med Strandporten och omgivande byggnader, uppförda mot strandmuren. De höga byggnaderna är till vänster Hans Michelsens och till höger Jörgen Kocks hus.

Den medeltida vapentavlan från Strandporten

För en tid sedan gjorde intendenten C. G. Lekholm vid Malmö museum ett märkligt fynd vid hamnen. I ett upplag påträffade han tre gamla stenar, de två med inskrifter, den tredje skulpterad. Ingen visste varifrån de kommit eller när de lagts dit.

Den skulpterade stenen är av synnerligen aktningvärd ålder. Den har formen av en upptill avrundad fyrkant och visar en krona över en sköld, båda av typer, som hör till tiden omkring 1500. Stenen saknar inskrift.

En annan sten av precis samma storlek och format har följande inskrift: Af Kronan öfverlåten till Hamn-Inrättningen 1827. Den tredje stenens inskription lyder: Hamnens Stallbyggnad uppförd år 1829.

Vapenstenen från Strandporten och dess 1827 uppsatta ersättare. Plughålen på vapenstenen visar, att den ursprungliga vapenbilden bytts ut.

Det likartade formatet på de båda första stenarna gjorde det sannolikt, att den yngre intagit den äldres plats och årtalet 1827 angav tidpunkten. Med ledning av en så lycklig kombination kan det fastställas, att de båda stenarna haft sin plats på den urgamla Strandporten, som låg framför nuvarande Frans Suellsgatans mynning åt hamnen. Denna port ingick i den på 1400-talet anlagda strandmuren, men stod kvar även sedan denna ersatts med vallar. Ännu i början av 1800-talet strömmade trafiken till och från hamnen genom Strandporten.

Den 4 december 1826 hade samtliga societeterna förklarat sig villiga att med underhållningsskyldighet emottaga Strandporten, som Kronan ämnat riva. Porten låg inklämd mellan och sammanbyggd med tullkammarhuset i öster och högvakten i väster. I våningen över den välvda porten hade sjötullsrätten sitt sessionsrum. Förlusten av denna lokal skulle vara kännbar och man befarade även, att tullkammarhuset skulle lida skada vid en rivning. Som bekräftelse på beslutet antecknades den 24 februari 1827, att man å stadens vägnar skulle "kvittera berörde port, såsom behörigen mottagen".

Själva Strandporten var en byggnad av förvånansvärt blygsamt format. Den mätte nämligen endast fyra meter i fyrkant. Men tillsammans med angränsande hus, som sammanbyggts med stadsmuren, hade den en gång utgjort ett fast värn åt hamnsidan.

Den skulpterade stenen, som suttit över porten, har utom genom tidens åverkan även på annat sätt blivit våldförd. Ett fördjupat fält i skölden visar, att den tidigare vapenbilden borthuggits. Detta har säkerligen ägt rum, när Malmö blev svenskt. Man var då angelägen att avlägsna symbolerna för det tidigare herradömet. De danska vapnen på altare och predikstol i S:t Petri kyrka ersattes med svenska vapen eller kungamono-gram och på samma sätt förfor man på andra ställen. I stadens räkenskaper antecknades sålunda den 20 mars 1659 ett par utgifter "för vapnen att nedtaga över Söder- och Österport" samt "för en lång stege, som åktes från den ena porten till den andra för att nedtaga samma tavlor".

Den nu påträffade Strandportsstenen har man nöjt sig med att försvenska. Det danska riksvapnet har fått rymma fältet för det svenska. Plugghål vittnar alltjämt om förfarandet.

SDS 20/11 1955.

Flynderborg — Malmö äldsta slott?

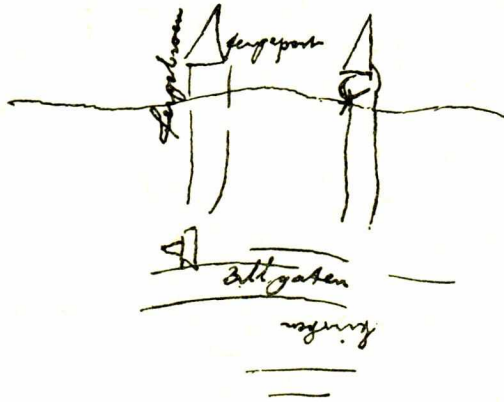
Otåliga blickar riktas mot ljussignalerna. Skall det inte snart bli grönt ljus igen? Somliga skall med tågen, andra med båtarna, från motsatta hållet stampar man ivrigt, det är så mycket man skall hinna med på ett kort malmöbesök. Med ett ord, vi befinner oss vid Hjälmarebron, där Östra Hamngatan mynnar ut i Norra Vallgatan.

Helt otänkbart är det, att på denna livligt frekventerade trafikpunkt sätta rött stoppljus i båda riktningarna ens under några timmar, långt mindre ett par dagar. Allra minst om anledningen blott skulle vara att bereda tillfälle till en arkeologisk undersökning, som i lyckligaste fall kunde bringa i dagen ett murfragment, några grundstenar. Och dock befinner vi oss här vid en av nyckelpunkterna till det allra äldsta Malmös historia.

Många känner till, att Malmöhus haft en föregångare, den s. k. Myntergården, som alltjämt tecknar sig på slottets norra fasad som ett murparti med kritstensband. Denna byggnad uppfördes 1434, men redan långt tidigare talas det om ett slott i Malmö.

Under de ständiga politiska förvecklingarna mellan Danmark och Hansan hade danskarna i freden i Stralsund 1370 pantförskrivit till städerna "slotten i Hälsingborg, Ellenbogen (=Malmö), Skanör och Falsterbo" under en tidrymd av 15 år. Dessa fyra slott uppräknas i ett stort antal dokument, med vid ett tillfälle karakteriserar man dem var för sig: "huset" — Kärnan — i Hälsingborg, slotten Skanör och Falsterbo, men för "slottet" i Malmö använder man ett plattyskt uttryck med innebörden "byggnadsverk". Det har tydligtvis varit en anläggning av blygsammare mått än de övriga. Var detta "slott" legat och hur det sett ut, har varit höljt i dunkel. Att det inte legat på Myntergårdens plats, var dock fullt säkert, eftersom några borgarehus rivits för att lämna utrymme för detta bygge.

I Helsingörs förhistoria skymtar långt före Kronborg och dessföregångare Krogen ett urgammalt fäste "Flynderborg". Oansenliga ruiner

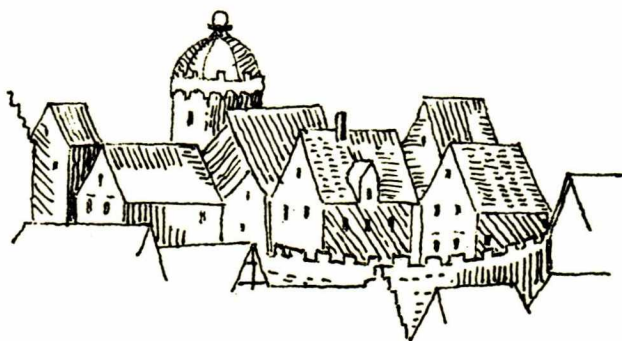
Detalj av Niels Jörgensens malmöplan.

av denna borg har påträffats strax söder om staden. För malmöforskare är detta namn välbekant. Även i vår stad fanns det ett Flynderborg, beläget längst ut i strandlinjen, just där denna svagt böjde undan på båda sidor. När vi i dag från Östra Hamngatan skyndar över till Hjälmarbron, passerar vi den plats, där tornet Flynderborg en gång reste sig.

Åren 1518 och 1519 arbetade man flitigt med att fylla ut de sista luckorna i den strandmur, som påbörjats hundra år tidigare. De svagaste punkterna i det palissadverk, som tidigare utgjort stadens värn, hade först ersatts med murverk och nu återstod endast ett parti längst västerut vid Myntergården samt Flynderborg. Det var tydligtvis de båda starkaste värnen i de tidigare skyddsanordningarna, som fått dröja till sist. Man nöjde sig dock med att taga ner ett skjul, som byggts upp mot Flynderborg samt att gräva upp omgivande palissadverk. Själva tornet fick stå kvar, ett fast värn i strandmuren, som nu från båda sidor fördes fram över de forna palissadverkens plats.

Ännu mer än hundra år stod Flynderborg där som ett sista minne från stadens forntid. Under kriget mot Sverige 1644 visade det för sista gången tänderna. Man hade fört ett par kanoner upp i tornet och "bössemageren" hade rensat loppen med lösa skott. De gamla murarna har kanske inte tålt ens denna lilla påfrestning. I varje fall revs Flynderborg ner till grunden redan samma år.

Dokumentens vittnesbörd belyses av ett par bilder, som i all sin hjälp-

Detalj av Braun & Hogenbergs Malmöbild från 1580-talet.

löshet dock ger oss bättre kunskap om Flynderborg än många ord. Prästen Niels Jörgensen har 1586 i en hastig skiss skänkt oss den tidigaste planritningen av vår stad. Vid stranden har han markerat endast två torn, Fergeporten vid Frans Suellsgatans mynning med utfart till skeppsbyggen och strax öster därom ännu ett torn, som han med en slarvig cirkellinje utmärkt som rundtorn, utan tvivel Flynderborg. Samma rundtorn i omsorgsfullare utförande finner vi även på Bruan & Hogenbergs bekanta malmöstick från 1580-talet. Kanske en motsvarighet till det anspråkslösa rundtorn från 1100-talet, som föregick Hälsingborgs stolta Kärnan.

Godtar man Flynderborg såsom "slottet" i Malmö, får vår stads äldsta historia den fasta punkt för fortsatt orientering, som den så länge saknat.

SDS 14/2 1960.

Vattenkonsten på Stortorget

”Mitt på torget står i våra dagar en stor cistern med vatten, som ledes dit från en bäck utanför staden, och som genom åtskilliga nedgrävda rör förser alla, som bor i närheten, med vatten i överflöd till dagligt bruk och nödtorft.”

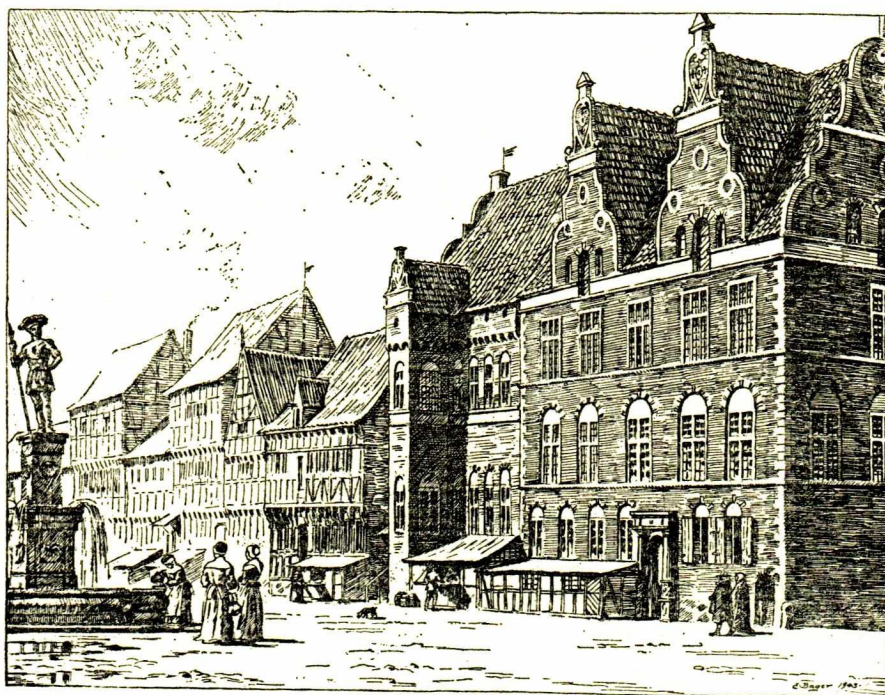
Denna beskrivning på en av Malmö sevärdheter finner man i ”Theatrum urbium”, det mäktiga planschverk över en mängd städer, som Braun och Hogenberg utgav på 1580-talet. Uppgifterna om Malmö hade lämnats av ingen mindre än lundabiskopen Mogens Madsen.

Den märkliga anläggningen av en vattenledning från Pildammen till Stortorget hade pågått åren 1581—83 och hade sålunda just avslutats. Den hade dragit mycket stora kostnader och någon lyx i form av cisternens utsmyckning kunde därför vid denna tid ej komma i fråga. Just nu inleddes emellertid den glansfyllda epok i vår stads konsthistoria, av vilken vi har bestående minnen i bl a Flensburgska huset samt S:t Petri kyrkas predikstol, dopfont och högaltare. Samtidigt med att det mångåriga arbetet för högaltarets färdigställande höll på att avslutas, satte man under år 1611 i gång med att låta även vattenkaret på torget få en värdig inramning. Man kunde därvid anförtro arbetet åt några av de framstående konsthantverkare, som var sysselsatta med högaltaret.

Bildhuggaren Statius Otte hade svarat för alla fristående figurer på högaltaret med undantag av de två statyerna Moses och Johannes. Han snidade nu en ”bild”, som stod överst på det cisternen omgivande ”vattenhuset” — vi får i senare sammanhang veta, att bilden föreställde en ”morian”.

Peiter Hartman hade utfört högaltarets målningar och dekorerat det i guld och livliga kulörer. På samma färgglada sätt ”stafferade” han nu vattenhuset med dess morian och dess svarvade ”trallie”, dvs balustrad. Hartmans son, som varit faderns medhjälpare, fick för sin möda en riksdaler till ”bier”!

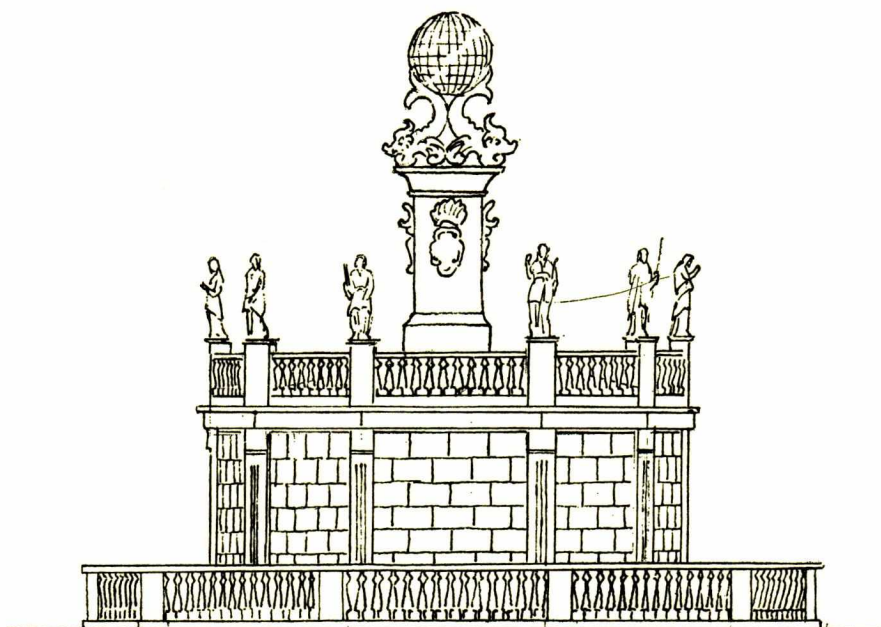
En väsentlig svaghet vidlådde dock denna säkerligen rätt praktfulla

Vattenkonsten med "morianen" på Stortorget. Rekonstruktion.

skapelse — den var utförd i trä. Väder och vind gjorde obönhörligt sitt verk. I början av 1700-talet var den gamle morianen sönderslagen och "pryde illa torget". År 1703 gick man därför i författning om att anskaffa en ny neger.

Även nu kunde arbetet lämnas till en skicklig konsthantverkare, den tyskfödde Johannes Andreae. Dennes produktion omfattar framför allt ett stort antal s k "Kungl. majestäts vapen", som enligt kungligt påbud skulle uppsättas i alla kyrkor, tydligen en påminnelse om, att nu var Skåne vordet svenskt. Det från danskt till svenskt omvandlade vapnet på predikstolen i S:t Petri kyrka är sålunda otvivelaktigt ett arbete av hans hand. Det kan nämnas, att Johannes Andreae i vissa fackuppgifter begåvats med efternamnet Weijland. Det beror dock på en feltolkning av

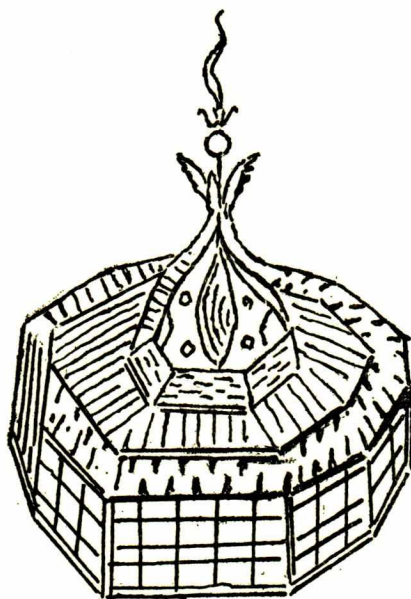
Malmökonstnären Nicolas Grås vattenkonst i trä från år 1726. Rekonstruktion.

dödsnotisens "weijlandt Bilthauer", som helt enkelt bör översättas med "f d bildhuggare"!

Även för "målan- och strykandet" av morianen hade man tillgång till en skicklig hantverkare nämligen målaren Anthoni Friedrich von Köllen, känd för bl a arbeten i den då nybyggda Caroli eller tyska kyrkan.

Det hjälpte dock föga, att man på detta sätt sökt piffa upp det gamla vattenhuset. Förfallet fortskred och hade redan 1725 nått så långt, att en fullständig nybyggnad visade sig erforderlig. Tack vare utförliga snickareräkningar kan man bilda sig en ganska god föreställning om, hur detta nya vattenhus gestaltade sig, men framför allt lämnar ett kontrakt, som avslöts med målaren Nicolaus Grå, besked om alla byggnadsdetaljer och deras dekorer.

Själva vattenhuset var tiosidigt, målat i ljus stenfärg och med pilastrar

Vattenkonsten på 1744 års planritning
i Malmö stadsarkiv.

på hörnen. Uppe på "altanen" stod i varje hörn "bilder i deras naturliga färger". Från takets mitt uppsteg ett med snäckskal prytt postament, uppbärande fyra delfiner, som på sina sirligt svängda stjärtar balanserade en "sphär" dvs en glob. Runt taket löpte ett räckverk och ett annat omgav hela vattenhuset.

Färgsättningen, som i regel eftersträvade en illusion av stenarbete, har i varje detalj redovisats. Delfinerna skulle sålunda målas "med naturliga färger, som de böra hava och schatterade upp åt ryggen med sådan dunkelgrön och under vid buken med ljusare vit- och gulaktig, munnen inuti röd och fenorna mera på violett kulör".

Trots försöket att få det hela att verka som stenarbete, avslöjade sig dock snart åter vattenhusets brister —det var ett fuskverk. Redan år 1744, när man väntade besök av kungaparet, var det så förfallet, att man måste

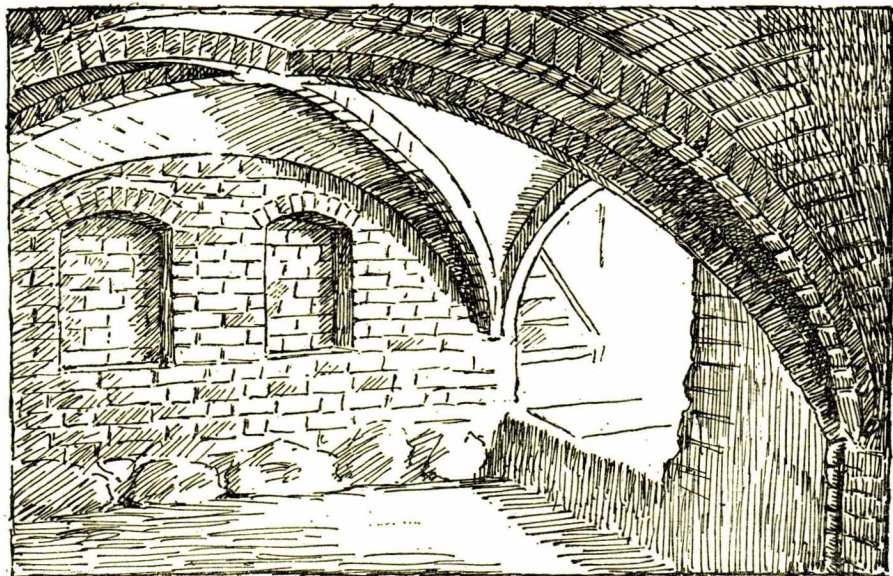
vidtagna åtgärder för att dölja eländet, eftersom det var beläget rätt utanför "Hans Kongl. Höghets logement". Enligt ett projekt, som vann landshövdingens bifall, skulle därför vattenkonsten "med eneris och positurer beklädas och utsiras".

Från just året 1744 finns det i stadsarkivet en planritning över Malmö och här ser man en, visserligen mycket naivt ritad bild av vattenkonsten. Man kan dock urskilja såväl delfinerna med globen som stenimitationen på husets väggar och det perspektiviskt feltecknade räckverket på dess tak.

Något nytt försök att skänka vattenkonsten påkostad utsmyckning företogs ej, och i fortsättningen nöjde man sig med den mycket torftiga byggnad, som stod kvar ännu så sent att den kommit med på de tidigaste fotografierna av Stortorget.

SDS 13/5 1963.

Källare i kvarteret 47 S:t Knut vid Kalendegatan. Ingår nu i rådhusets tillbyggnad.

Källare från medeltiden vid Kalendegatan

Att en medeltida källare mitt i Malmö centrum ända fram till våra dagar kunnat gömma sig undan för de många forskare, som sedan länge studerat stadens byggnadsbestånd på kors och tvärs, låter närmast som en saga. Ligger den dessutom i själva S:t Knut, rådhuskvarteret, är det nästan genant för dem, som liksom jag under många år haft sin dagliga gång till stadsarkivet, endast ett stenkast därifrån. Saken blir emellertid lätt-förklarlig, när man tagit del av de närmare omständigheterna kring detta "fynd".

Källaren är belägen under fastigheten Kalendegatan 3 (gammalt n:r 360) och står sedan länge obegagnad. En yttre ingång från porten leder ned till en liten sentida kolkällare, medan en inre nedgång var förspikad, men nu gjordes tillgänglig genom tillmötesgående av innehavaren av budbyrån City, som disponerar bottenvåningen. Källaren har ursprungligen varit kvadratisk och bestått av fyra korsvalv, i mitten uppburna av en fyrkantig, tegelmurad pelare med runda hörntegel.

Av dessa valv återstår till våra dagar endast de tvenne västliga vid Kalendegatan. I gavelväggarna är dessa valv försedda med vardera två nischer och mot gatan finns två, måhända senare anbragta ljusgluggar. Vardera valvet är ungefär 3 1/2 meter i fyrkant och har en högsta höjd mellan valvribborna av omkring 185 cm. Golvet är belagt med kullersten, men allt tyder på, att det ursprungligen legat betydligt lägre. Källarens ålder är det givetvis vanskligt att uttala sig om efter ett par korta besök under primitiva belysningsförhållanden, men man är nog på den säkra sidan, om man helt generallt sätter 1400-talet som tillkomsttid.

Vad som emellertid mer än ovannämnda yttre omständigheter bidragit till att föra forskaren på villospår, är att byggnaden ovanför källaren på intet sätt påkallar uppmärksamhet. Den är av relativt sent datum — uppförd 1848 av klensmedsmästaren Börjesson — och bjuder visserligen

på en ganska pittoresk gårdsinteriör med svaletappa till övre våningen, men är eljest på intet sätt märklig.

När smedmästaren samma år, som byggnaden uppfördes, lät upprätta ett brandförsäkringsinstrument för densamma, omnämnes i densamma, att "under huset finnes en hvälfd källare med tvenne hvalf af bränd sten, 13 alnar i fyrkant samt 3 1/8 alnar hög med murar av bränd sten och golf af kampersten". Det var bl a denna uppgift, som väckte min nyfikenhet.

Om den medeltida byggnad, som tidigare legat här, är de arkivaliska uppgifterna mycket blygsamma. I en kortfattad beskrivning från år 1708 av "det grundmurade huset" omnämnes emellertid även "en gewälft murad kellare". Gårdens historia har jag endast kunnat följa från år 1665, då Fredrich Rudolf Bössemager ägde densamma. Dess för oss intressantaste period inträffar mellan 1781 och 1847, då handelsmannen Petter Berghs moder Anna Maria Gottschick och hans systrar Dorothea samt Anna Catharina, änka efter handelsmannen Johan Bauert, i tur och ordning äger densamma.

Från den sistnämndas tid har jag ett genom en gammal släkting förmedlat minne. Det var någon gång i slutet av 1890-talet, som min mormors syster, fröken Augusta Ruhe, en kväll underhöll oss barn med sina ungdomsminnen. Av allt vad hon hade att förtälja, minns jag nu endast, att hon berättade, hur hon som litet barn åkt kälke nedför ett par höga källarelämmar utanför det "Berghska huset" vid Kalendegatan. "Och", tillade hon, "det huset var mycket, mycket gammalt". I sina tankar såg hon för sig det gamla medeltidshuset, i vilket hennes farfars styvmor, Anna Catharina, då nära hundraårig bodde.

Min första tanke, när jag i dag glädde mig åt mitt "fynd" från vår på minnen så fattiga medeltid, var denna: hur skall nu detta, skröpligt och förfallet, som det är, kunna bevaras? — I den plan till utvidgning av rådhuset, som sedan länge ligger utarbetad och som omfattar hela kvarteret S:t Knut, har om jag ej missminner mig, stadsarkivet förlagts till just det sydöstra hörnet av kvarteret. Skulle det då icke kunna tänkas, att dessa märkliga forntidsrester efter erforderlig restaurering fick ingå i stadsarkivet såsom förvaringsplats för några av dess skatter, eller gärna för mig som studiekamrar för forskare med sinne mera för stämningfull omgivning än för komfort.

SDS 15/6 1949.

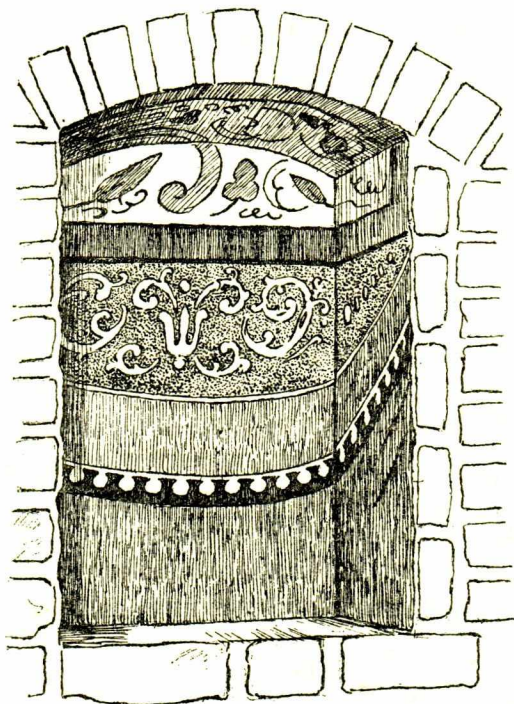
Nyfunnet medeltidshus vid Kalendegatan

En höstdag år 1497 var Kalendegatan i Malmö skådeplats för en rätt uppseendeväckande scen: en ung man i färd med att från en stege praktisera sig in genom ett fönster i övre våningen på ett väl tillbommat hus, medan riddaren Niels Hack i spetsen för sitt följe från gatan med välvilligt intresse följde hans förehavande. Med mera blandade känslor iaktogs scenen av en annan åskådare, dekanen Jep Hiort, vilken på ärkebiskop Birgers uppdrag fungerade som ett slags vicevärd för gården och som nyss vägrat att utlämna nycklarna till riddare Niels. Sedan ynglingen väl tagit sig in i huset, skyndade han att draga bommar och regler från ingångsdörren, varefter Niels Hack med sina följeslagare tog huset i besittning.

Denna lilla scen bildade upptakten till långvariga och förbittrade strider om äganderätten till gården, vilka först 1539 bragtes till ett för riddarens arvingar förmånligt slut. Själv hade Niels Hack slutat sina dagar redan 1508 på ett sätt, som stod i god samklang med hans stormiga liv. Han blev nämligen ihjälslagen av riddaren Anders Bilde i Hälsingborg, då kung Hans, ärkebiskop Birger och flera riksråd var samlade där.

Det är dekanen Jep Hiort, som själv lämnat ovan återgivna skildring av inbrottet och han redogör även för de möbler och förråd av olika slag, som funnits i gården, vilket allt Niels Hack helt fördomsfritt betraktat som sitt byte. Därvid namnges de lokaler — borgstuga, kammare, gemak osv — där föremålen varit inrymda, och vi får på så sätt en antydan om byggnader och rum i denna gård. Såsom den tidigaste skildringen av detta slag i vår stad har denna redovisning sitt stora intresse och "ärkebiskopsgården" i Malmö har också i Nils Gösta Sandblads "Skånsk senmedeltid och renässans" beretts en framträdande plats såsom typisk för 1400-talets stadsarkitektur.

Under mina försök att lokalisera denna "ärkebiskopsgård" hade jag

Nisch i det Beijerska huset vid Kalendegatan. Drättmålningen från tiden omkring 1600 har tillkommit först sedan nischen genom inmurning gjorts smalare.

inringat ett område vid Kalendegatan något söder om Kompanigatan och hade också i en bouppteckning från 1726 påträffat ett "grundmurat hus", som legat just på denna plats. I dag ser det emellertid ut som om böjningsformen "legat" hastigt och lustigt måste utbytas mot "ligger".

En kulturhistoriskt intresserad tjänsteman vid Byggnadsnämnden, fröken Vera Skoog underrättade mig för någon dag sedan om, att ålderdomliga murar blottats vid reparation av stadsveterinärens lokaler i det gamla Beijerska huset vid Kalendegatan och uppmanade mig att komma dit. Utan större förväntningar begav jag mig iväg, ty byggnaden var enligt mina tidigare rön ett under förra seklet ombyggt 1700-talshus och

några märkligare fynd kunde väl knappast komma i fråga. Det visade sig emellertid att här som i andra fall dolde den enhetliga fasadputsens två byggnader, i norr den korvirkeslänga, jag tidigare stiftat bekantskap med, men i söder ett medeltidshus!

Byggnaden, som invändigt mäter 8,5×5,5 meter, är i två våningar, av vilka dock endast den nedre vid nu pågående reparation kan undersökas. Den är uppförd med skalkmurar, medeltidstegel av stort format i munkförband omkring en fyllning av gråsten och tegelbrockor. Medeltidshuset har betydligt mindre bredd än den nuvarande byggnaden, så att dess gårdsmur numera gör tjänst som innervägg. Åt gatan har muren blivit illa åtgången, när nuvarande två stora fönster tagits upp. Men mellan dessa påträffades, vad jag först antog vara ett igenmurat fönster. När fyllningen togs ut, visade det sig emellertid, att öppningen åtminstone i sitt sista skede, då dess bredd något minskats, varit en vägnisch och dekorerats med alltjämt rätt väl bevarade målningar. Det är den i vår stad under 1500- och 1600-talen mycket omtyckta drätmålningen, som även här kommer till synes, ett i rika veck upphängt draperi med tofsprydd kappa och ovanför denna "drätt" blomstermålningar, allt med en färgprakt, som trots seklers damm alltjämt lyser igenom. Nischens dekoration är starkt besläktad med väggmålningarna från det lembkeska huset och torde härröra från senare hälften av 1500-talet. I norra väggen kan man iaktta ena sidan av en dörröppning eller nisch, som i övrigt förstörts vid breddning.

En välvd ingång leder från gården till källaren, som i likhet med bl a Rosenvingeska huset saknar valv. Vid en flyktig första besiktning framträder en välbevarad nisch i norra muren såsom den mest anmärkningsvärda detaljen här.

En liten bit av det Malmö, som vi ännu för kort tid sedan betraktade såsom för alltid förlorat, har åter kommit inom räckhåll. Under loppet av endast några få år har en rad lyckliga fynd — medeltidskällrarna i kvarteren S:t Knut och Magnus Smek, de rosenvingeska och gleerupska 1530-talshusen och nu "ärkebiskopshuset" — berikat vårt bestånd av märkliga äldre byggnader på ett sätt, som man knappast vågat drömma om.

SDS 8/2 1953.

Nekrolog över reformatorn Claus Mortensens hus

I sex dagar tågade Israels barn på Josuas befallning runt Jerikos murar, föregångna av sju präster, som stötte i jubelbasuner. På sjunde dagen upphävde så på sin anförars order hela folket ett så väldigt härskri, att ringmuren med brak och dunder föll ned och staden låg öppen för skövling.

Denna gammaltestamentliga skildring av en stads undergång faller en gammal malmöbo i tankarna, när han i dag vandrar kring i sin kära stad, som ännu för blott ett och annat årtionde sedan överallt vittnade om mångsekelgamla traditioner. Och nu, överallt gapande luckor, bilparkeringsplatser, där tidigare rader av småhus gemytligt höll varandra under armen, hela kvarter med gammal mångfacetterad bebyggelse förvandlade till jättebygglotsar av internationellt snitt. Gator och gränder, som förr letade sig fram med ständiga småknyckar, som både gav historiska perspektiv och skänkte omväxling, har nu breddats och hyvlats raka. Med ett ord, vad som hänt och närmast förestår, innebär en så genomgripande förändring av stadsbilden, att det Malmö, som genom seklerna bevarat så många drag från Jörgen Kocks, Claus Mortensens och ännu längre tillbaka liggande tider, nu i väsentliga stycken upphört att finnas till.

Dessa reflexioner gäller förändringen i stort sett. Det skall gärna erkännas, att vad som nu försvunnit, i regel inte haft större egenvärde, och endast sällan har förödelsen hittills gått ut över kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Vad en gammal malmöbo beklagar, är att stadens karakteristiska ansikte genom denna make up knappast bevarar några av de drag, som skänker åldringen värdighet.

När dödsdomen nu avkunnats över det s k Claus Mortensens hus på hörnet av Baltzars- och Kalendegatorna, är det förvisso många, som hajar

Claus Mortensens hus vid Baltzarsgatan. Rekonstruktion efter boupppteckning 1771.

till och frågar sig, var gränsen går — om det överhuvud taget finns någon gräns — som innebär fredat område för våra historiska byggnader.

Claus Mortensens hus förefaller att vara i gott skick, men därom vet vi i själva verket föga. Den hårda överrappningen har hindrat närmare undersökning, och vid en tidigare inventering av stadens äldre byggnader vågade man därför ej uttala sig om konstruktion och ålder. När gården brandförsäkrades 1831, uppgavs att huset då var 80 år gammalt, således uppfört omkring 1750. Man får dock räkna med, att försäkringstagaren här som så ofta eljest sökt göra sitt hus så ungt som möjligt. Vid en besiktning 1771, då huset sålunda skulle haft blott tjugo år på nacken, var det redan behäftat med skröpligheter, som ingalunda hörde samman med en så ung byggnad. En kraftig värdestegring kring sekelskiftet 1700 —

från 220 till 500 daler — torde snarare kunna tagas som utgångspunkt för spekulationer rörande tillkomsttiden.

Områdena söder om Baltzarsgatan låg troligen fram till mitten av 1400-talet utanför stadsgränsen. Vi denna tid företogs på kung Fredrik I:s föranstaltande en utvidgning av staden, som säkerligen innefattade just dessa områden. Rådsmannen Mogens Jenssen förvärvade då av staden den tomt, där Claus Mortensens hus nu ligger, och anlade här en "abildgaard" — en frukträdgård. Den omnämnes första gång 1469 men fanns kvar ännu några år in på 1500-talet. Kort därefter har här byggts ett hus, som kantorn vid Lunds domkyrka Assar Pedersen år 1520 donerade till Vår Frus kapell vid "stenkestenen" — vigvattensgård — vid det norra vapenhuset i S:t Petri kyrka, således nuvarande sakristian. Huset skulle användas som "residens" för den präst, som tjänstgjorde i detta kapell.

Reformationen gjorde slut på gudstjänsterna vid småaltare och i kapell, men gårdens samhörighet med kyrkan fortsatte. En tidig innehavare skymtar som hastigast år 1538, nämligen "lille herr Hans uti Lund". Det är den kände reformatorn Hans Olufsen Spandemager, Claus Mortensens vapenbroder under de stormiga år, då de såsom förkunnare av de nya villfarelserna vågade sig i kamp med katolicismens högborg i Lund. Han hade nu kallats till denna stad såsom den förste innehavaren av kyrkoherdeämbetet vid Lunds domkyrka.

Följande år — 1539 — hade gården kommit i Claus Mortensens besittning och förblev i hans ägo fram till hans död 1575. Jag har tidigare satt i fråga, om han också bott här denna tid. Redan 1541 förflyttades han från S:t Petri kyrka till det anspråkslösa kallet som landsortspräst i Husie. Dåtida vägförhållanden torde ha berett en i Malmö bosatt präst stora svårigheter att sköta en sådan tjänst, men ovedersägligen har Claus Mortensens efterträdare genom kungligt brev fått tillstånd att bo i Malmö, eftersom "en del av hans företrädare" gjort så. Det finns ingen anledning att ej inräkna Claus Mortensen bland dessa företrädare.

Som hemvist för vår förste psalmboksförfattare har väl Claus Mortensens hus ofta genljudit av sång och musik. En betydligt enklare underhållning bjöds under större delen av 1600-talet, då man här blott hörde det entoniga dunket från vävstolarna i fyra verkstäder efter varandra. Först 1690 var vävarnas långa era slut och bryggarnas tog vid. Mycket talar för, att det just är, när de i regel föga lyckligt lottade vävarna efterträddes av de ofta burgna bryggarna, som Claus Mortensens gamla hus fick lämna plats för det nybygge, som i dag bär hans minnestavla.

Med spänning motser man nu resultatet av den undersökning, som under Malmö museums ledning kommer att företagas före rivningen. Skall de slutsatser bekräftas, som här antytts, eller kommer den från putsen befriade byggnaden att förtälja en annan, kanske mera spännande historia?

SDS 12/2 1965.

Basiliken i Hyllie

Basiliken, ett odjur, vars blotta namn en gång injagade skräck, var för folk under medeltiden icke blott en symbol för ondskan, utan även en högst påtaglig verklighet, som inordnades i deras även i andra stycken rätt fantasifulle naturlära. Ett krönt tupphuvud på en bevingad drakkropp med ormsjärt och tuppben, sådan var den bild av vidundret, som vid medeltidens slut var allmänt vedertagen. Till ett otrevligt yttre sällade sig andra högst oangenäma egenskaper. Basiliken var så giftig, att allt gräs vissnade och stenar sprang sönder, där den drog fram, ja den fick skulden för, att den libyska öknen, där den vistades, blivit helt ofruktbar. Allt levande, som kom i dess väg, var dödsdömt, om det blott utsattes för dess blick eller hörde dess väsning.

Forna tiders malmöbor hade lätt att göra sig förtrogna med basilikens utseende, ja den möjligheten står i själva verket öppen för en var än i dag. Bland vimlet av rankor och figurer, som pryder Krämarekappellets tak i S:t Petri kyrka, finner man ovanför väggfältet med S:t Jörgen och draken i en valvsvickel ett vackert exemplar av arten med de kännetecken, som ovan uppräknats, dock med undantag av att tuppfötterna här ersatts med hovar. I angränsande svicklar förekommer varianter och uppe bland de gröna rankorna vimlar det av små röda, stilerade figurer, som otvivelaktigt har starkt släktycke med basiliken.

En mera påtaglig bekantskap med basiliken kunde malmöbon stifta längre fram i tiden, när han nödgades besöka apoteket Lejonet, som från 1650-talet och mer än ett sekel framåt låg vid Kyrkogatan ungefär, där vi nu träder in i Rådhuskällaren i angenämare ärende. Bland de många kuriosa, som apotekaren samlat för att visa sin mångkunnighet, märktes främst de vidunder, som hängde ner från taket, ett par sågfiskar, en havssköldpadda och — en basilisk.

Overstelöjtnanten Jean Baptiste de Pirons hustru Catharine Elisabeth Breitenbachs gravsten på Hyllie kyrkogård.

CIPPUS
QVEM
MEMORIAE
MATRONARUM HONESTISSIMAE
GENERIS NOBILITATE CLARISSIMAE
CONIUGIS DULCISSIMAE
CATHARINAE ELISABETHAE
DE PIRON
NATAE EX
NOBILISSIMA BREITENBACHORUM
FAMILIA
VIDUUS
GENEROSUS AC STRENUUS
DN
JEAN BAPTISTA DE PIRON
LOCUMTENENS COLONELLI
DE REGE ET CORONA SVECIAE
MOESTUS POSUIT
CUM
MULTO MORBO CONTABESCENS
PIE IN DOMINO
DEFUNCTA ESSE
MALMOGLÆ
DIE XXXI AUGUSTI
ANNO MDC LX

När min farfar som sexårig pilt stavade sig genom den "Lärobok för Barn till Första utvecklingen af deras Förstånd samt Religiösa och Moraliska begrepp", som 1824 förärats honom av hans farbror L. I. Bager, hade dock basiliken förlorat all sin forna glans. Den presenteras som blott "en ödla, som är alldeles ofarlig". Även draken undergår samma nedvärdering: "Draken sprutar icke eld och har icke heller flera hufvuden, utan är ett litet oskadligt djur, som föder sig af insekter." Sic transit —!

Genom ett fynd i dessa dagar kan dock basiliken åter studeras, sådan den tedde sig i sin krafts dagar. Vid iordningställandet av kyrkogården kring Hyllie rivna medeltidskyrka påträffades ett antal gravstensfragment. Större delen härrörde från det ståtliga monument, som överstelöjtnanten Jean Baptiste de Piron låtit lägga över sin den 31 augusti 1660 i Malmö avlidna maka Catharine Elisabeth, tillhörande den ärorika släkten Breitenbach. Stenens enda, men pampiga ornament är Piron's i kraftig relief huggna adelsvapen. Och här finner vi såväl i skölden som på hjälmen basilisker, som kunde varit hämtade ur en medeltida naturlära: krona på tupphuvudet, vingar från drakkroppen, slingrande ormstjärt, kraftiga tufffötter.

Jean Baptiste de Piron var 1655 kapten för ett kompani av överste Fabian von Fersens regemente i Bremen-Verden. Tre år senare hade han avancerat till överste för en skvadron på fyra kompanier i samma område. Senast 1660 har han så kommit till Malmö, varifrån han följande år till krigskollegium avsänder en anhållan att få vara kvar i svensk tjänst efter fredsslutet. Malmöurkunderna synes icke ha något att förtälja om hans vistelse här.

Av gravstenen har påträffats sju större och mindre brottstycken, men delar saknas alltjämt. Lyckligtvis är dock såväl den långa, latinska inskriften som vapenbilden så gott som helt oskadda.

Genom kyrkogårdsförvaltningens försorg kommer nu denna vackra gravsten att återställas och beredas en värdig placering. Ett glädjande uttryck för den ansvarskänsla för kulturhistoriska värden, som alltmer träder i dagen i vår stad.

SDS 8/11 1964.

ISBN 91-85156-11-6